

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МАКОВЕЦЬКИЙ АНДРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 347.23:353(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВО ВЛАСНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЗА
ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Спеціальність 081 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ А.М. Маковецький

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор

САФОНЧИК Оксана Іванівна

Одеса – 2023

АНОТАЦІЯ

Маковецький А.М. Право власності територіальних громад за законодавством України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2023.

Дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням права власності територіальних громад за законодавством України.

У дисертації визначено методологію дослідження та здійснено огляд літератури за темою дисертаційного дослідження. Розглянуто становлення та розвиток законодавства щодо права власності територіальних громад за законодавством України, а також надано характеристику правовідносин, що виникають із відносин власності територіальних громад. При цьому впреше запропонована класифікація історичного розвитку законодавства України стосовно нормативно-правового регулювання відносин у сфері права власності територіальних громад: 1) I період – 1991-1997 роки: становлення України як самостійної, незалежної держави. Перші кроки до законодавчого визначення системи та гарантій місцевого самоврядування в Україні, закріплення визначення «територіальна громада»; 2) II період – 1997-2003 – становлення та оновлення цивільного законодавства України; 3) III період – 2003-2004 – подальший розвиток законодавства України до «помарчевої» революції; 4) IV період – 2004-2010 – активний розвиток законодавства України, з урахуванням євроінтеграційного напрямку руху Української держави до асоціації з ЄС; 5) V період – 2010-2013 – розвиток та оновлення законодавства України на шляху до євроінтеграції до початку революції «гідності»; 6) VI період – 2014 – 2019 – становлення законодавства України в період після революції «гідності», анексії російською федерацією АРК Крим, створення самопроголошених Л/ДНР на сході України та початку

«Антитерористичної операції» з метою звільнення анексованих територій; 7) VII період – 2019-2022 – розвиток законодавства України в період дії обмежень, пов'язаних з карантинними заходами у зв'язку із розповсюдженням гострої респіраторної хвороби - коронавірусу «SARS-CoV-2» (COVID-19), до початку повномасштабного вторгнення військових формувань РФ на територію України та введення по всій території України правового режиму воєнного стану; 8) VIII період – 2022 рік - теперішній час – розвиток законодавства України в період дії правового режиму – воєнного стану (у зв'язку з повномасштабним вторгненням військових формувань РФ на територію України), ведення бойових дій та тимчасової окупації окремих територій України.

У дисертації визначено поняття та правова природа права власності територіальних громад за законодавством України, а також надана їх загальна характеристика. Автором запропоновано розглядати власність територіальних громад в якості системи відносин стосовно об'єктів (рухомих та нерухомих), що знаходяться у власності цих територіальних громад і становлять матеріальну основу місцевого самоврядування. При цьому зроблено висновок, що у вказаній системі слід виокремлювати суб'єкти права власності територіальних громад, як активну сторону взаємовідносин щодо власності територіальних громад, та самі об'єкти власності територіальних громад, як пасивну сторону взаємовідносин щодо власності територіальних громад.

Обґрунтовано різницю між визначенням «спільна власність територіальних громад» (області, району), управління якою, відповідно до частини першої статті 142 Конституції України, здійснюється обласними та/або районними радами та «об'єднаними об'єктами комунальної власності територіальних громад» (сіл, селищ, міст) на договірних засадах на праві спільної власності, з метою реалізації спільних проєктів та/або, відповідно до частини другої статті 142 Конституції України, з метою

спільного фінансового утримання комунальних підприємств (організацій і установ).

У дисертації охарактеризовані особливості виникнення, здійснення та припинення права власності територіальних громад за законодавством України, в тому числі в умовах воєнного стану.

Акцентовано увагу на тому, що вимагає формування й функціонування територіальних громад не як простої сукупності жителів певних населених пункту, а як дієздатних суб'єктів, соціально й політично активних, самодостатніх у контексті забезпечення матеріально-фінансовими ресурсами, а також здатних до ефективного і відповідального управління власними справами.

Зроблено висновок, територіальна громада як «нормативно-правова модель самоорганізації населення» з управлінськими структурами здатна реалізувати й захищати місцеві інтереси. Це складна форма суспільної організації, сукупність місцевих жителів, об'єднаних на публічних засадах у межах певної території. Такі добровільні об'єднання діють на підставі статуту або за рішенням місцевих референдумів об'єднуються з іншими громадами з метою здійснення самоврядування в межах законів держави.

Зазначено, що впровадження інституту делегування повноважень, буде одним із важливих способів встановлення компетенції органів місцевого самоврядування в рамках інституту децентралізації публічної влади. Подальший рух у вказаному напрямку дозволить ефективно виконувати процес побудови правової держави та підвищення ефективної діяльності системи органів місцевого самоврядування, в тому числі територіальних громад.

Доведено, що в рамках проведення реформ та рекодифікації, на законодавчому рівні слід встановити вичерпний перелік повноважень, які делеговані не можуть бути взагалі, а також невичерпний перелік повноважень, які можуть делегуватись. З цією метою, доцільним було б

прийняти відповідний комплексний нормативний акт, який, на законодавчому рівні, регулював би відносини щодо делегування повноважень органів влади, на певних рівнях влади (локальний, загальнодержавний, між різними гілками влади, а також у межах однієї гілки). Таким нормативним актом має стати Закон України «Про делеговані повноваження».

Зроблено висновок, що за загальним визначенням «право власності» розуміється як нормативно закріплена й гарантована державою можливість суб'єкта (фізичної або юридичної особи) чи колективного суб'єкта (у нашому випадку територіальних громад) здійснювати найповніше панування над річчю (майном) у вигляді володіння, користування, розпорядження та отримання плодів і доходів від неї, що є реалізованою ідеєю свободи й справедливості у сфері розподілу й присвоєння матеріальних благ.

У дисертації акцентовано увагу на тому, що ресурсний підкомплекс територіальних громад становлять: власність (рухоме та нерухоме майно, трудові ресурси тощо); земля; фінанси (бюджет, позабюджетні кошти, кошти юридичних та фізичних осіб, кредитна система, банківська система, страхування, цінні папери тощо); інформація (інтелектуальна власність, стратегія розвитку міста, довгострокове та короткострокове планування, структура управління, кадри, організація контролю тощо).

У сукупності елементи ресурсного підкомплексу утворюють своєрідний власний ресурс територіальної громади – його сукупний чи інтегральний ресурсний потенціал.

Зроблено висновок, що головною умовою створення територіальних громад, у відповідності до положень Основного Закону, є наявність правосуб'єктності. Водночас, звертаємо увагу на те, що вказане конституційне положення ґрунтується на самобутніх традиціях українського народу та враховує демократичний досвід країн ЄС щодо організації місцевого самоврядування. Таким чином, звернута увага на вищевказане, вимагає формування й функціонування територіальних громад не як простої

сукупності жителів певних населених пункту, а як дієздатних суб'єктів, соціально й політично активних, самодостатніх у контексті забезпечення матеріально-фінансовими ресурсами, а також здатних до ефективного й відповідального управління власними справами.

Акцентовано увагу на тому, що зміст поняття «територіальні громади» залежить від того, представникам якої наукової школи є дослідник. При чому нині поза увагою вчених не залишилися психологічні, соціальні, політичні аспекти цього питання. При цьому ігнорування політичного аспекту було цілком закономірним у межах класичної школи з її чітким розмежуванням управлінських й політичних складових державного апарату. Поступово відмінності ідеальних бюрократичних моделей і реальної управлінської практики стали очевидними. Це сприяло тому, що до концепції ефективності було включено нові аспекти публічно-владної діяльності.

Зроблено висновок, що проведення реформ в Україні, зокрема в частині реформування місцевого самоврядування, а також рекодифікація цивільного законодавства, направлені на створення усіх умов для ефективної організації місцевої влади, становлення інститутів прямого народовладдя, створення й підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, а також узгодження інтересів держави та територіальних громад як суб'єктів цивільних правовідносин та права власності.

Доведено, що різниця між примусовим відчуженням та вилученням майна полягає в тому, що перше застосовується до об'єктів комунальної та приватної форм власності з подальшою компенсацією їх вартості, а друге застосовується за рахунок державного майна без відшкодування його вартості. Водночас, на сьогоднішній день, у період дії воєнного стану на території України, саме за рішенням військового командування погодженим з місцевими державними органами відбувається примусове відчуження та вилучення майна в умовах воєнного стану. На територіях, де ведуться бойові дії, подібного погодження не відбувається, оскільки воно не передбачено.

Варто зауважити, що для удосконалення та оптимізації процедури й механізмів проведення примусового відчуження та вилучення майна в умовах дії режиму воєнного стану, Верховною Радою України прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації деяких питань примусового відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану» № 7605.

Визначені підстави припинення права власності територіальних громад. Так, право власності територіальних громад припиняється у випадках: 1) відчуження територіальною громадою майна, яке перебуває в комунальній власності; 2) відмова територіальних громад, як власників майна від права власності на це майно на користь фізичних або юридичних осіб та держави; 3) припинення права власності територіальної громади у випадку знищення такої власності (про зазначене можна навести приклад із сьогодення, коли військові формування РФ знищують цивільні та військові об'єкти та інфраструктуру); 4) здійснення державою викупу в територіальній громаді пам'яток історії та культури, які розміщені на території територіальних громад; 5) здійснення викупу в територіальних громадах земельних ділянок у зв'язку із суспільною необхідністю; 6) здійснення звернення стягнень на майно за зобов'язаннями територіальної громади, як власника такого майна; 7) здійснення реквізиції майна, яке є у власності територіальної громади; 8) здійснення конфіскації майна, що належить територіальній громаді; Право власності територіальної громади може бути припинено за інших випадках, встановлених законом.

При цьому всі ці підстави припинення права власності територіальних громад можна поділити на наступні групи: добровільне припинення права власності територіальних громад; втрата права власності територіальних громад за об'єктивних обставин; примусове вилучення в територіальних громадах майна, яке є в її власності.

У дисертації запропоновано термінологічні визначення, пов'язані з відносинами територіальних громад щодо спільної власності, які доцільно закріпити в положеннях ЦК України. Так, під спільною власністю територіальних громад, слід розуміти комунальну власність певної кількості (двох або більше) територіальних громад, що належить останнім на праві спільної сумісної чи на праві спільної часткової власності. Відповідні доповнення внести до статті 355 ЦК України. Водночас під спільною сумісною власністю територіальних громад слід розуміти комунальну власність певної кількості (двох або більше) територіальних громад без визначення часток кожної з цих територіальних громад, що задовольняє спільні потреби цих громад і перебуває в управлінні відповідної обласної або районної ради чи визначеного цією радою органу. Відповідні доповнення внести до статті 368 ЦК України. Разом з тим, під спільною частковою власністю територіальних громад розуміється комунальна власність певної кількості (двох або більше) територіальних громад, які об'єднуються між собою на договірних засадах із визначенням частки кожної територіальної громади у майні спільної власності. Відповідні доповнення внести до статті 356 ЦК України.

Зроблено висновок, що припинення права власності – це відокремлення від суб'єкта правомочий володіння, користування та розпорядження майном, можливості господарського панування над ним, а також звільнення від тягара утримання майна та несення ризику його випадкової загибелі або випадкового пошкодження. При припиненні права власності особа не має більш законної можливості здійснювати на свій розсуд і у своєму інтересі правомочність володіння, користування та розпорядження майном, що належало йому раніше, включаючи його у сферу свого господарського панування, і відсторонювати інших осіб від цього майна.

Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства України у сфері речових прав, в тому числі права власності територіальних громад за законодавством України.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, речові права, право власності, право комунальної власності, власність, територіальні громади.

ABSTRACT

Makovetskyi A.M. Property rights of territorial communities under the legislation of Ukraine. - Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree; specialty 081 "Law". – National University "Odesa Law Academy", Odesa, 2023.

The dissertation is the first special comprehensive research into the territorial communities' property rights under the legislation of Ukraine in domestic civil law.

The dissertation has defined the research methodology and provides a review of the literature on the dissertation research topic. The emergence and development of legislation on the territorial communities' property rights under the Ukraine's law has been considered; the characteristics of legal relations arising from territorial communities' property relations have been additionally provided. Further, a classification of historical evolution of Ukraine's legislation on the regulatory and legal framework for relations in the field of territorial communities' property rights has been propounded: 1) I period - 1991-1997: the formation of Ukraine as an independent, sovereign state. The first steps were taken towards the legislative definition of the system and guarantees of local self-government in Ukraine; the definition of "territorial community" was fixed; 2) II period - 1997-2003 - establishment and renewal of the civil legislation of Ukraine; 3) III period - 2003-2004 - further development of Ukrainian legislation prior to the "Orange" revolution; 4) IV period - 2004-2010 - active development of Ukrainian legislation, taking into account the European integration direction of the Ukrainian state's movement towards association with the EU; 5) V period - 2010-2013 -

development and renewal of Ukrainian legislation on the way to European integration before the beginning of the “revolution of dignity”; 6) VI period - 2014 - 2019 - the formation of Ukrainian legislation in the period following the “revolution of dignity”, the annexation of the AR of Crimea by the Russian Federation, the creation of the self-proclaimed L/DPR in the east of Ukraine and the beginning of the "Anti-terrorist operation" with the aim of liberating the annexed territories; 7) Period VII – 2019-2022 – development of Ukrainian legislation during the period of restrictions related to quarantine measures in connection with the spread of the acute respiratory disease - coronavirus "SARS-CoV-2" (COVID-19), before the beginning of the Russian Federation’s full-scale military invasion of the territory of Ukraine and the introduction of the legal regime of martial law throughout the territory of Ukraine; 8) VIII period - 2022 - present time - development of Ukrainian legislation under the conditions of the martial law legal regime (due to the full-scale Russian Federation’s military invasion of the Ukraine’s territory), ongoing hostilities and the temporary occupation of certain territories of Ukraine.

The dissertation defines the concept and legal nature of territorial communities’ property rights pursuant to the legislation of Ukraine and provides their general characteristics. It has been proposed to view the property of territorial communities as a system of relations concerning the objects (movable and immovable) that are owned by the territorial communities in question, which constitute the local self-government’s material basis. It was further concluded that within given system, the subjects of territorial communities' property rights should be distinguished as those being the active party to the relationship dealing with the territorial communities’s property, and the objects of territorial community's property being the passive side of the relationship regarding the property at issue.

The distinction was drawn between the definition of "common property of territorial communities" (oblast, district), which is managed by regional and/or district councils under the first part of Article 142 of the Constitution of

Ukraine, and "united objects of territorial communities' communal property" (villages, towns, cities) owned on contractual basis under the right of joint ownership for the purpose of implementing joint projects and/or, for the purpose of joint financial maintenance of communal enterprises (organizations and institutions) pursuant to the second part of Article 142 of the Constitution of Ukraine,.

It was found necessary to supplement the provisions of certain articles of the Civil Code of Ukraine with the following terminological definitions: the legal regime of "joint", "joint common" and "joint partial" property of territorial communities; the concept of "management of territorial communities' property rights objects", including management of objects that are jointly owned by territorial communities; the legal regime of the property in the ownership of communal enterprises (institutions, organizations).

The dissertation describes the peculiarities of the emergence, implementation and termination of the territorial communities' property rights under the legislation of Ukraine including under martial law.

Attention has been focused on the conditions that require the formation and functioning of territorial communities not as a mere aggregate of residents of certain settlements, but as capable subjects, socially and politically active, self-sufficient in the context of providing material and financial resources being able to effectively and responsibly manage the activity thereof.

It was concluded that the territorial community as a "normative and legal model of self-organization of the population" with its administrative structures is capable of realizing and protecting local interests being a complex form of social organization, a set of local residents united on a public basis within a certain territory. Such voluntary associations operate under their charter or may unite with other communities in order to exercise self-government within the framework of the state laws on the basis of the decision of local referenda.

The establishment of the institution of delegation of powers has been noted to be one of important ways of establishing the competence of local self-government bodies within the framework of the institution of public power decentralization. Further movement in this direction will allow to effectively implement the process of establishing the rule of law and will increase the effective functioning of the local self-government system, including territorial communities.

It has been proven that an exhaustive list of powers that cannot be delegated in principle as well as a non-exhaustive list of powers that can be delegated should be established at the legislative level within the framework of reforms and recodification. For this purpose, it would be expedient to adopt an appropriate comprehensive normative act, which would regulate relations regarding the delegation of powers at certain levels of government (local and national, between different branches of government as well as within the same branch) at the legislative level. The Law of Ukraine "On Delegated Powers" should become such a regulatory act.

It was concluded that, according to the general definition, "property right" is understood as a normatively fixed and state-guaranteed opportunity of a subject (an individual or a legal entity) or a collective subject (in this case, territorial communities) to exercise the most complete dominion over an object (property) in the form possession, use, disposition and receipt of fruits and income therefrom, which is a realized idea of freedom and justice in the sphere of distribution and appropriation of material goods.

The dissertation focuses on the fact that the resource sub-complex of territorial communities consists of: property (movable and real, labor resources, etc.); land; finance (budget, extrabudgetary funds, funds of legal entities and individuals, credit system, banking system, insurance, securities, etc.); information (intellectual property, city development strategy, long-term and short-term planning, management structure, personnel, control organization, etc.).

The elements of the resource sub-complex at large form a type of resource belonging to the territorial community - its aggregate or integral resource potential.

It was concluded that, in accordance with the provisions of the Fundamental Law, the main condition for the creation of territorial communities is the presence of legal personality. Furthermore, the attention is drawn to the fact that this constitutional provision is based on the original traditions of the Ukrainian people and takes into account the democratic experience of EU countries in organization of local self-government. Thus, taking into account the above, it is required that the territorial communities be formed and function not as a mere aggregate of residents of certain settlements, but as capable subjects, socially and politically active, self-sufficient in the context of providing material and financial resources and able to effectively and responsibly manage their own affairs.

Attention is focused on the fact that the meaning of the concept of "territorial communities" depends upon the particular scientific school, which is represented by the researcher. At the same time, the psychological, social, and political aspects of this issue have not been left out of the attention of scientists. Ignoring the political aspect, however, was quite natural for the classical school with its clear distinction between the administrative and political components of the state apparatus. The differences between ideal bureaucratic models and real management practices has eventually become obvious, which contributed to the fact that new aspects of public authority's activity were included in the concept of efficiency.

It was concluded that the implementation of reforms in Ukraine, in particular in the area of reforming local self-government as well as the recodification of civil legislation are aimed at creating the appropriate conditions for the effective organization of local government, the establishment of the institutions of direct people's power, the creation and maintenance of a full-fledged living environment for citizens, as well as the coordination of the interests of the state and territorial communities as subjects of civil legal relations and property rights.

It has been proved that the difference between forced expropriation and forfeiture of property lies in the fact that the former is applied to objects of communal and private forms of ownership with subsequent compensation of their value whereas the latter is carried out at the expense of state property without the relevant compensation. To date, however, it is by the decision of the military command in agreement with local state bodies that forced alienation and confiscation of property occurs under martial law. In the territories where hostilities are taking place, these agreements do not occur, since this practice is not provided for. It is worth noting that in order to improve and optimize the procedure and mechanisms for carrying out forced expropriation and seizure of property under martial law, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law "On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Optimizing Certain Issues of Forced Expropriation and Seizure of Property under the Legal Regime "Martial Law" No. 7605.

The grounds for terminating the territorial communities' property rights have been determined. Thus, the territorial communities' ownership right is terminated in cases of: 1) alienation by the territorial community of the property that is in communal ownership; 2) relinquishment of territorial communities, as property owners, from the ownership of this property in favor of individuals or legal entities and the state; 3) termination of the territorial community's property right in case of destruction of such property (the destruction of civilian and military objects and infrastructure by the military formations of the Russian Federation may serve as examples from today); 4) implementation by the state of repurchase from territorial communities of historical and cultural monuments located on the territory of territorial communities in question; 5) purchase of land plots from territorial communities due to social necessity; 6) execution of foreclosures on property for the obligations of the territorial community as the owner of this property; 7) requisitioning property owned by the territorial community; 8) confiscation of property belonging to the territorial community. The ownership right of the territorial community may be terminated in other cases provided for by law.

The above said reasons for terminating the territorial communities' property rights can be divided into the following groups: voluntary termination of the property rights by territorial communities; loss of territorial communities' property rights under objective circumstances; forced seizure of property owned by territorial communities.

The dissertation offers terminological definitions concerning the territorial communities' relations of joint ownership, which should be enshrined in the provisions of the Civil Code of Ukraine. Thus, joint property of territorial communities should be understood as communal property of a certain number (two or more) of territorial communities, which belongs to the latter under the right of joint co-ownership or the right of joint partial ownership. Corresponding additions should be made to Article 355 of the Civil Code of Ukraine. At the same time, joint common ownership of territorial communities should be understood as communal property of a certain number (two or more) of territorial communities with undetermined shares of each of these territorial communities, which satisfies the common needs of these communities and is under the management of the relevant regional or district council or a body appointed thereof. Relevant additions should be made to Article 368 of the Civil Code of Ukraine. Further, joint partial ownership of territorial communities refers to communal ownership of a certain number (two or more) of territorial communities, which are united on contractual basis with the determination of the share of each territorial community in the property of common ownership. Corresponding amendments should be made to Article 356 of the Civil Code of Ukraine.

It was concluded that the termination of the ownership right is the separation of the entitled subject of ownership from use and disposal of property, the possibility of economic control over it, as well as release from the burden of maintaining the property and bearing the risk of its accidental destruction or damage. Upon termination of the ownership right, a person no longer has the legal opportunity to exercise, at his discretion and in his own interest, the authority to

own, use and dispose of the property that belonged to him before, as well as to include it in the sphere of his economic control, and to exclude other persons from this property.

Proposals for improving the current civil legislation of Ukraine in the sphere of state rights, including territorial communities' property rights under the legislation of Ukraine, have been formulated.

Key words: civil law, civil legislation, civil legal relations, property rights, ownership right, communal property right, property, territorial communities.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, в яких опубліковано основні результати дисертації:

1. Маковецький А.М. Окремі питання набуття права власності територіальними громадами за законодавством України. *Юридичний вісник*. 2022. №5. С. 225-231.
2. Маковецький А.М. Окремі питання здійснення права власності територіальними громадами в умовах воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2022. №3. С. 181-187.
3. Маковецький А.М. Поняття права власності територіальних громад за законодавством України. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 6. С. 7-11.
4. Маковецький А.М. Щодо визначення територіальної громади як суб'єкта права власності в Україні. *Часопис цивілістики*. 2022. Випуск 47. С. 14-19.

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати:

1. Маковецький А.М. Правове регулювання права комунальної власності. *Офіційна концепція оновлення Цивільного кодексу України: проблеми практичної реалізації* : матеріали Всеукр. круглого столу, (м. Одеса, 25 лютого 2021 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова, д.ю.н., проф. О.І. Харитонової. Одеса : Фенікс, 2021. С. 50-53.
2. Маковецький А.М. Суб'єкти права комунальної власності. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ.

конф., (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 474-477.

3. Маковецький А.М. Деякі питання цивільно-правового захисту права комунальної власності в Україні. *Цивілістичні проблеми колізії приватних та публічних інтересів в умовах пандемії COVID-19* : матер. Всеукр. наук.- практ. конференції (м. Одеса, 21 червня 2021 р.) / за заг. ред. Є. О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2021. С. 36-39.

4. Маковецький А.М. Щодо питання визначення об'єктів права комунальної власності за законодавством України. *Римське право і сучасність. Кодифікація та рекодифікація цивільного законодавства в Україні: досвід і перспективи* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Одеса, 25 червня 2021 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2021. С. 76-78.

5. Маковецький А.М. Деякі питання цивільно-правового регулювання права комунальної власності. *Шерешевські читання. Проблеми цивілістики в умовах пандемії та IT* : матер. Всеукр. наук. Конференції, (м. Одеса, 10 грудня 2021 р.) / за заг. ред. Є. О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2021. С. 44-47.

6. Маковецький А.М. Окремі питання реалізації права комунальної власності. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф., (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 697-699.

7. Маковецький А.М. Правове регулювання права власності територіальної громади в умовах воєнного стану. *Приватне право в умовах війни* : матеріали всеукр. наук. конф., (м. Одеса, 15 листопада 2022 р.) / за заг. ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитонова, д.ю.н., проф. І. Давидової ; НУ «Одеська юридична академія. Одеса, 2022. С. 148-152.

8. Маковецький А.М. Об'єкти права власності територіальних громад в Україні. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку* : матер. Всеукр. наук. конф. молодих вчених, (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.) [Електронне видання] / уклад.: В. С. Кучерявенко, Л. С. Бондарчук, І. С. Радковська [та ін.] ; за ред. М. Р. Аракеляна, К. І. Спасової. Одеса, 2022. С. 64-67.

9. Маковецький А.М. Територіальна громада як суб'єкт права власності за законодавством України. *Шерешевські читання: спадкове право в умовах війни* : матеріали Всеукр. наук. конф., (м. Одеса, 8 грудня 2022 р.) [Електронне видання] / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонova ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. С. 22-24.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ТА ВИБІР НАПРЯМІВ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	17
1.1. Методологія дослідження та огляд літератури за темою дисертаційного дослідження.....	17
1.2. Становлення та розвиток законодавства щодо права власності територіальних громад в Україні	36
РОЗДІЛ 2. ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВА ВЛАСНОСТІ ГРОМАД ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ	51
2.1. Поняття та правова природа права власності територіальних громад за законодавством України	51
2.2. Територіальні громади як суб'єкт права власності в Україні	79
2.3. Об'єкти права власності територіальних громад за законодавством України	101
РОЗДІЛ 3. ВИНИКНЕННЯ, РЕАЛІЗАЦІЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	111
3.1. Виникнення права власності територіальних громад за законодавством України.....	111
3.2. Особливості здійснення права власності територіальних громад ...	120
3.3. Припинення права власності територіальних громад за законодавством України.....	143
ВИСНОВКИ.....	166
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	174
ДОДАТКИ.....	197

ВСТУП

Актуальність теми. Дисертація присвячена дослідженню проблем, пов'язаних із правом власності територіальних громад за законодавством України. У сучасних умовах, зокрема, коли в Україні проводяться ряд соціальних та економічних перетворень, а також введено в дію воєнний стан у зв'язку із повномасштабним вторгненням 24 лютого 2022 року військових формувань РФ, проблема розвитку та вдосконалення нормативно-правового регулювання відносин у галузі права власності територіальних громад та його захисту від незаконних посягань з боку країни агресора, та інших проблемних питань, пов'язаних із набуттям та припиненням права власності територіальних громад, набуває важливого значення. Вказане обумовлюється тим, що розвиток, як економічний так і соціальний, будь-якої держави неможливо уявити без належного правового регулювання права власності. Більш того, у всіх країнах світу право власності є однією з важливих галузей цивільних правовідносин, складовою частиною міжлюдських стосунків, а також сферою життєдіяльності, що визначає рівень розвитку країни й суспільства, з можливістю переходу до ринкових відносин, ступеню забезпеченості прав і свобод людини й громадянина, стану навколишнього середовища тощо.

У зв'язку з цим правове регулювання цивільних правовідносин у сфері права власності територіальних громад є найважливішою правовою категорією в цивільному законодавстві України, без з'ясування сутності якої складно зрозуміти особливості набуття та припинення права власності територіальних громад, а також відповідальності учасників цивільних правовідносин щодо власності територіальних громад та інші питання, які виникають у зв'язку зі здійсненням цього права.

Власність територіальних громад, яку іншими словами визначають як комунальну власність, є однією з трьох форм власності (поряд із приватною та державною), це одна із двох форм публічної власності. Схожість правових режимів державної та комунальної власності виявляється у тому, що органи місцевого самоврядування, здійснюючи права власника щодо майна та виступаючи від імені територіальної громади, діють лише в межах Конституції й законів України, отже, їх самостійність у цій сфері не може бути абсолютною.

Публічний характер комунальної власності зумовлюється насамперед тим, що її суб'єктами виступають публічно-правові утворення – територіальні громади, а також те, що її соціальним призначенням і основною функцією є задоволення публічного інтересу. За своєю суттю комунальна власність є колективною, адже відображає відносини колективного присвоєння жителями міст, сіл, селищ та об'єднань коштів, об'єктів та майна цієї власності, їх ставлення до них як до власних.

Щодо правової природи комунальної форми власності в науковій літературі висловлюються різні думки. Так, іноді комунальну власність вважають різновидом державної власності. Якщо розглядати термінологію в економічному значенні, то термін «комунальна власність» використовується з метою позначення сукупності відносин, пов'язаних між певними суб'єктами господарської діяльності та певним майновим комплексом. Водночас, «комунальна власність» у практичному значенні розуміється в якості власності територіальних громад на належне їм майно, що використовується для спільних потреб громади, та керівництво яким здійснюється відповідними органами місцевого самоврядування.

Право власності територіальних громад, за законодавством України, захищено законом на рівних умовах з правом «державної» та «приватної» власності. Як роз'яснює Міністерство юстиції України, захищаючи право власності територіальних громад, у законодавство України зазначає, що

«об'єкти права власності територіальних громад не можуть бути вилучені в останніх та передані іншим суб'єктам права власності без відповідної згоди цих територіальних громад або відповідного рішення ради чи уповноваженого нею органу, за винятком випадків, передбачених законом» [152].

Однак, у сьогоденних реаліях, окремі територіальні громади України починаючи з 2014 року були анексовані, тобто окуповані Російською Федерацією. Повномасштабної окупації та суттєвих руйнувань зазнали велика кількість об'єктів власності територіальних громад півдня та сходу України з часу повномасштабного вторгнення військових формувань Російської Федерації на територію України, ведення бойових дій, та введення воєнного стану.

Так, 24 лютого 2022 року о 04:00 військові формування РФ, проявляючи агресію, перетнувши східний та південний кордони України розпочали повномасштабні бойові дії направлені на злочинне знищення цивільної та військової інфраструктури України, об'єктів власності територіальних громад, вбивства військовослужбовців та цивільного населення, а також на захоплення населених пунктів і територій України.

Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, в Україні введено воєнний стан [116; 123; 129; 142].

У зв'язку із зазначеним, з метою повного, якісного і своєчасного вжиття заходів щодо забезпечення безпеки населення та усім необхідним, вироблена державна політика створення належних умов для підтримки та захисту територіальних громад, їх власності та господарської діяльності під час дії військового стану та постійній небезпеці з боку країни агресора, та вжиття заходів щодо вирішення питань із захисту права власності територіальних громад.

Актуальність розгляду теми дисертаційного дослідження обумовлена, крім наведених вище загальних причин, також сучасним станом судової практики, що характеризується постійним зростанням питомої ваги спорів, що впливають із спірних питань щодо підстав набуття права власності територіальних громад, а також припинення права власності територіальних громад, використання об'єктів власності територіальних громад, захисту права власності територіальних громад, у загальному обсязі справ, які знаходяться в судовому провадженні; наявністю суперечливих, інколи діаметрально протилежних точок зору на проблеми здійснення та захисту цивільних прав у фаховій науковій літературі.

Не зважаючи на проведення кодифікації цивільного законодавства України, внесення багатьох змін до інших законодавчих актів, деякі проблемні питання правовідносин у сфері права власності територіальних громад, врегульовані не повною мірою, у зв'язку з чим питання практичного застосування та вирішення спірних питань у сфері права власності територіальних громад залишається складним питанням через наявність значної нормативно-правових актів, що регулюють відносини в цій сфері, однак у зв'язку із введенням воєнного стану та тимчасовою окупацією окремих територій України та завдання руйнувань об'єктам власності територіальних громад, реалізовувати вимоги цих нормативно-правових актів у повній мірі не надається можливим.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є характеристика цивільного законодавства щодо права власності територіальних громад в Україні, вдосконалення чинного цивільного законодавства з урахуванням позитивного законодавчого досвіду деяких зарубіжних країн та правозастосовної практики в цій сфері.

У зв'язку з поставленою метою вирішуватимуться наступні завдання:

здійснити огляд літератури з проблем права власності територіальних громад в Україні та обрати напрями дослідження;

проаналізувати становлення та розвиток законодавство щодо права власності територіальних громад в Україні;

визначити поняття та правову природу власності територіальних громад за законодавством України, а також надати їх загальну характеристику;

охарактеризувати територіальні громади як суб'єкти права власності в Україні;

дослідити об'єкти права власності територіальних громад в Україні;

охарактеризувати підстави виникнення права власності територіальних громад в Україні;

визначити особливості здійснення права власності територіальних громад за законодавством України;

проаналізувати особливості припинення права власності територіальних громад за законодавством України;

сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання права власності територіальних громад в Україні.

Об'єктом дослідження є цивільні правовідносини, пов'язані з правом власності територіальних громад в Україні.

Предметом дослідження є право власності територіальних громад в Україні.

Теоретичну основу дослідження склали праці вітчизняних і закордонних науковців: М. О. Баймуратова, Л. Н. Баранова, О. В. Батанова, О.М. Берназ-Лукавецької, І.О. Бондаренка, С.Б. Булеци, О.В. Глинської, І.В. Давидової, О.В. Дзери, А. Зельницького, І. В. Козюри, В. В. Кравченка, М. Крючкова, К.А. Куця, З. М. Луценка, Р.А. Майданника, В.Г. Маргасової, М.В. Матійка, Л. А. Музики, К.Г. Некіт, В. А. Овчаренка, М. Орзіха, Р. І. Панчишина, М. В. Пітцика, О. М. Руденка, О.І Сафончик, Я.А. Сірнецької, Т.С. Смирнова, Л. І. Стрецької, Н.В. Ткаленка, М.О. Ткалича, О. Є. Томнюка, П. Удовенка, Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, М. М. Юрченка, та ін.

На сьогодні існує деяка кількість досліджень, присвячених праву комунальної власності, і які опосередковано стосуються права власності територіальних громад. Особливості права власності територіальної громади досі не розглядалися комплексно. Наукові праці та статі, з обраної тематики, не відображають всіх існуючих проблем, зачіпають лише деякі особливості відносин права власності, в тому числі права комунальної власності, правової природи та сутності місцевого самоврядування через територіальні громади, загальні питання щодо нормативно-правового регулювання діяльності територіальних громад, тощо. Деякі фундаментальні роботи було написано за застарілим зараз законодавством та з урахуванням іншої державної політики й громадських підходів у мирний час, виражених у нормах об'єктивного права, а тому не відповідають сучасним реаліям воєнного стану.

Теоретичну основу дослідження складають наукові праці українських і зарубіжних учених із загальнотеоретичної юриспруденції, філософії, цивільного права, інших галузей системи права України.

Нормативну основу дисертації становлять Конституція України, акти цивільного законодавства, інших галузей законодавства України і деяких зарубіжних держав.

Емпіричну основу дослідження становлять Пленуму Верховного Суду, узагальнення судової практики Верховного Суду, судові рішення, внесені до Єдиного державного реєстру судових рішень тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження безпосередньо відповідає науково-дослідній програмі кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Цивілістичний вимір інтеграційного розвитку України» на 2016–2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016–

2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842), а також відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Проблеми реалізації й захисту цивільних прав та інтересів з погляду антропологічного підходу в цифрову еру» на 2021-2025 рр. як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя людини у людино центристському вимірі в цифрову еру» на 2021-2025 рр. (державний реєстраційний номер 0122U000266).

Методи дослідження, що використовувалися в процесі здійснення дисертаційного дослідження, були обрані відповідно до мети й завдань дослідження, з урахуванням його об'єкта та предмета. Було використано дві групи методів наукового пізнання: загальнонаукові та спеціальні, які в сукупності були застосовані для з'ясування сутності та особливостей відносин щодо права власності територіальних громад.

У дисертаційному дослідженні знайшли застосування такі методи пізнання, як: загальний діалектичний, загальнонаукові – формально-логічний, структурно-функціональний, системний, метод аналізу та синтезу, метод моделювання, а також спеціальні – формально-юридичний та порівняльно-правовий. Зокрема, діалектичний метод полягає в застосуванні принципів історизму, цілісного пізнання та принципу вибірковості. У дисертації проблематика цивільних правовідносин, що виникають з права власності територіальних громад досліджується з позицій та на основі аналізу процесу взаємного переходу між абсолютними й відносними правовідносинами (підрозділи 1.2, 2.1, 3.1).

Використовуючи такі методи дослідження, як історичний та логічний, дозволить структуровано та систематизовано здійснити відстеження взаємозалежності ретроспективних змін, а також практичних результатів розвитку правового регулювання відносин у галузі власності

територіальних громад, набуття та припинення права власності територіальними громадами, а також захист цього права (підрозділи 1.1, 1.2, 2.2, 2.3, 3.2, 3.3).

Проводячи відповідний аналіз в рамках дослідження, слід гуртуватись на визначенні послідовно-логічних процесів у галузі нормативно-правового регулювання права власності територіальних громад в Україні з відповідною інтерпретацією отриманих, за результатами дослідження, наукових висновків та результатів (підрозділ 2.1, 3.2, 3.3). У зв'язку із зазначеним, особливу увагу слід приділити дослідженню саме історичному розвитку (досвіду, подій, фактів тощо), що надасть змогу, на підставі проведеного аналізу та дослідження, дійти до певних висновків щодо хронологічної послідовності розвитку нормативно-правового врегулювання права власності територіальних громад (підрозділ 1.2).

У процесі дослідження, з метою наукового аналізу та з'ясування існуючих моделей правового регулювання цивільних відносин стосовно права власності територіальних громад, використовувалися методи порівняння і аналогії в різних галузях українського права (господарське, цивільне, договірне) та окремих правових системах зарубіжних країн. За рахунок застосування міжгалузевого комплексного підходу до дослідження та вивчення наявних правових явищ, досягнуто об'єктивності висновків дисертаційного дослідження (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3).

Під час дослідження було використано й інші наукові підходи, принципи та методи пізнання, що сприяло отриманню обґрунтованих і практично значущих наукових результатів.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що проведено перше у вітчизняній цивільно-правовій науці системне, комплексне дослідження права власності територіальних громад за законодавством України, на основі якого було обґрунтовано нові наукові положення та розроблено пропозиції щодо

вдосконалення правового регулювання в цій сфері. Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження підтверджується наступними висновками, рекомендаціями й пропозиціями.

Уперше:

1. Запропоновано розглядати власність територіальних громад в якості системи відносин стосовно об'єктів (рухомих та нерухомих), що знаходяться у власності цих територіальних громад і становлять матеріальну основу місцевого самоврядування. У вказаній системі слід виокремлювати суб'єкти права власності територіальних громад, як активну сторону взаємовідносин щодо власності територіальних громад, та самі об'єкти власності територіальних громад, як пасивну сторону взаємовідносин щодо власності територіальних громад;

2. Обґрунтовано різницю між визначенням «спільна власність територіальних громад» (області, району), управління якою, відповідно до частини першої статті 142 Конституції України, здійснюється обласними та/або районними радами та «об'єднаними об'єктами комунальної власності територіальних громад» (сіл, селищ, міст) на договірних засадах на праві спільної власності, з метою реалізації спільних проєктів та/або, відповідно до частини другої статті 142 Конституції України, з метою спільного фінансового утримання комунальних підприємств (організацій і установ).

3. Пропонується доповнити положення окремих статей ЦК України термінологічними визначеннями: правового режиму «спільної», «спільної сумісної» та «спільної часткової» власності територіальних громад; поняття «управління об'єктами прав власності територіальних громад», у тому числі управління об'єктами, які перебувають у спільній власності територіальних громад; правового режиму майна комунальних підприємств (установ, організацій).

4. запропоновано внести зміни до статті 327 ЦК України, та викласти її у наступній редакції:

«Стаття 327. Право комунальної власності

1. У комунальній власності є об'єкти, у тому числі грошові кошти, які належать територіальній громаді.

2. Управління об'єктами права комунальної власності - діяльність визначеного законом або актом органу місцевого самоврядування, спрямована на ефективну реалізацію територіальною громадою права комунальної власності».

Удосконалено:

- Визначення «право власності територіальних громад» пропонується розглядати в якості системи правових норм, які регулюють цивільні відносини територіальних громад від особи органів місцевого самоврядування стосовно здійснення права володіння майном комунальної власності, а також користування та розпорядження цим майном, що перебуває на території обслуговування однієї територіальної громади, або яке було передано державою територіальним громадам у встановленому законом порядку;

- Визначення «місцеве самоврядування» пропонується розуміти в якості системи організації діяльності місцевих мешканців на певній, визначеній території, та/або об'єднання мешканців декількох відповідних територій в одну громаду, у вигляді комплексу різноманітних інститутів, та яка функціонує як єдиний цілісний механізм у сфері публічної влади, а її провідною ланкою постають територіальні громади, які мають та використовують особливий об'єкт окремого виду публічної власності, зокрема комунальної або муніципальної.

- тезу, згідно з якою правомочність управління власністю (майном) територіальної громади повинно відокремлюватися від інших

правомочностей власника, таких як володіння, користування, розпорядження в частині конкретизації таких випадків, оскільки це впливає із самої природи власності територіальних громад, яка має публічний характер, та спрямовано на задоволення інтересу публічного суб'єкта – територіальної громади;

дістало подальшого розвитку:

Теза про те, що статус комунальної власності закріплено в Конституції України, як складного конституційно-правового інституту. У зв'язку з чим конкретизовано, що реалізація зазначеного інституту залежить від визначених суб'єктів конституційного права: органів місцевого самоврядування, місцевих органів виконавчої влади, територіальних громад, громадян, тощо.

Теза про те, що придбання органами місцевого самоврядування майна в порядку переходу прав на безхазяйні речі, знахідку, відумерле майно поділяється на дві групи: загальні підстави (правочин) та спеціальні підстави (набуття права власності на безхазяйну річ, знахідку, відумерле майно);

Теза про те, що територіальні громади є первинним елементом системи місцевого самоврядування в Україні, та поряд з іншими елементами зазначеної системи, як «представницькі органи місцевого самоврядування», «виконавчі органи місцевого самоврядування», «посадові особи», «органи самоорганізації населення», тощо, покликана на забезпечення захисту інтересів мешканців певної адміністративно-територіальної одиниці. Важливою ознакою, що характеризує територіальну громаду, є соціальні зв'язки, що виникають між її членами і які її скріплюють. Це безпосередня й опосередкована взаємодія людей: міжособистісне спілкування, спільна праця й відпочинок, взаємні послуги, спільне користування територією та її природними ресурсами, соціальною

інфраструктурою й мережами комунікацій, а також єдина система управління, постачання й розвитку.

Теза про те, що специфіка комунальної власності територіальних громад, полягає в тому, що об'єкти комунальної власності мають особливий цільовий характер, тому що слугують інструментом вирішення основних завдань місцевого значення, таких як задоволення житлово-комунальних, соціально-культурних, побутових та інших потреб населення територіальної громади.

Щодо практичного значення одержаних, під час здійснення дослідження, результатів, то воно полягає в можливості використовувати матеріали дослідження у:

- науково-дослідній сфері, певні результати дослідження здобудуть можливість стати підґрунтям для подальшого вдосконалення концепції права власності територіальних громад. При цьому, сформульовані в дослідженні висновки розширюють теоретичні уявлення про нормативно-договірне регулювання права власності територіальних громад і його значення у забезпеченні ефективного захисту прав та інтересів територіальних громад;

- сфері правотворчості, певні положення та висновки дослідження здобудуть можливість використовуватись у законотворчій діяльності, у процесі рекодифікації цивільного законодавства України. При цьому результати проведеного дослідження можуть бути використані в діяльності суб'єктів правовідносин щодо захисту права власності територіальних громад. При розробці законів і підзаконних актів у даній сфері можуть бути враховані й використані практичні положення щодо вдосконалення відносин у сфері права власності територіальних громад;

- навчально-методичній сфері, певні матеріали, результати та висновки дослідження здобудуть можливість використовуватись під час

підготовки навчальних посібників та науково-методичних рекомендацій з цивільного права при викладанні курсів «Цивільне право України», «Цивільне процесуальне право України», «Проблеми цивільного права», «Захист права власності»;

- у науково-дослідній сфері – висновки дисертаційного дослідження можуть слугувати підґрунтям для подальшого вдосконалення цивільного та господарського законодавства України.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною завершеною науковою роботою, що закладає основи теоретичного осмислення права власності територіальних громад у сучасному цивільному праві України, що розширює й поглиблює розуміння особливостей правовідносин з набуття, припинення та захисту права власності територіальних громад, включає у вітчизняну правову науку нові підходи до визначення поняття та сутності права власності територіальних громад. Сформульовані в роботі положення та теоретичні розробки ґрунтуються на особистому досвіді автора та аналізі наукової літератури.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію підготовлено та обговорено на кафедрі цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія». Основні наукові положення дисертації були апробовані у виступах на наукових конференціях й семінарах, зокрема на: Всеукраїнському круглому столі «Офіційна концепція оновлення Цивільного кодексу України: проблеми практичної реалізації» (м. Одеса, 25 лютого 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства в цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)» (м. Одеса, 21 травня 2021 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Цивілістичні проблеми колізії приватних та публічних інтересів в умовах пандемії COVID-19» (м.

Одеса, 21 червня 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Римське право і сучасність. Кодифікація та рекодифікація цивільного законодавства в Україні: досвід і перспективи» (м. Одеса, 25 червня 2021 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Шерешевські читання. Проблеми цивілістики в умовах пандемії та IT2» (м. Одеса, 10 грудня 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)» (м. Одеса, 17 червня 2022 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Приватне право в умовах війни» (м. Одеса, 15 листопада 2022 р.); Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених «Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку» (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Шерешевські читання: спадкове право в умовах війни» (Одеса, 8 грудня, 2022 р.).

Публікації. Основні теоретичні й практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладені в 4 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях (зокрема, одна стаття опублікована у закордонному збірнику наукових праць) та 9 тезах доповідей на наукових та науково-практичних конференціях.

Структура дисертації визначається метою дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел із 206 найменувань (на 23 сторінках) та трьох додатків (на 12 сторінках). Повний обсяг дисертації становить 208 сторінок, з них основного тексту – 173 сторінки.

РОЗДІЛ 1.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ТА ВИБІР НАПРЯМІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Методологія дослідження та огляд літератури за темою дисертаційного дослідження.

Право власності є одним з найбільш важливих інститутів для будь-якої правової системи, правове регулювання відносин власності визначає зміст та спрямованість правового регулювання суспільних відносин у цілому. Таке регулювання в значній мірі обумовлене властивостями та суспільною важливістю самого об'єкта власності.

Водночас вивчення новітньої літератури дає підстави зробити висновок про відсутність комплексного дослідження щодо змісту та меж здійснення права власності територіальними громадами. Наявні дослідження або присвячені більш широкому колу проблем та лише в загальному торкаються цих питань, або висвітлюють інші аспекти відносин власності. Крім того частина праць, в яких досліджувались питання права власності, певною мірою втратили свою актуальність через зміни в законодавстві, зокрема з прийняттям Цивільного кодексу України та Закону України «Про місцеве самоврядування».

Таким чином, питання про зміст та межі здійснення права власності територіальних громад в Україні залишається актуальним.

З метою проведення дослідження права власності територіальних громад, юридичних особливостей цивільних відносин у вказаній галузі доцільно визначитись із методологією дослідження.

Вказане дослідження можливо провести, використовуючи методи дослідження як загальні методи наукового пізнання та такі приватноправові методи, як історично-правовий, формально-юридичний, діалектичної логіки,

метод тлумачення правових норм, емпіричні методи порівняльно-правового аналізу, опису, інтерпретації.

Правильний вибір методів наукового дослідження безпосередньо впливає на успішність вирішення поставленої наукової проблеми та аргументованість положень новизни. Метою наукового дослідження є виявлення проблеми вибору та формулювання методів наукового дослідження та запропонувати шляхи їх вирішення.

Наукове пізнання можна вивчати із двох точок зору: по-перше, з позиції отримання нового знання, тобто у процесі його досягнення, по-друге, як наслідок, результат цього процесу, тобто як існуюче знання. Методи, що використовуються з цією метою, багато в чому відрізнятимуться один від одного. Відповідно, у першому випадку виділяють методологію наукового пізнання, тоді як у другому – методологію аналізу існуючого наукового знання.

Головна увага приділена методології наукового дослідження, тобто, розкриття принципів, методів та прийомів розуміння істини в процесі дослідження. Але попередньо необхідно розглянути загальні питання вчення про методи пізнання, їх особливості та класифікацію.

Давньогрецьке слово «method» означає шлях до досягнення будь-якої мети. Тому в широкому значенні слова під методом мається на увазі спосіб діяльності, що організований та впорядкований, а також спрямований на досягнення певної мети, теоретичної або практичної. Використання методу починається з ужиття заходів щодо вирішення конкретно-визначених теоретичних завдань: виготовлення предметів, необхідні для життєдіяльності людей, будівництва житла, вирощування врожаю тощо. Ще в давнину було звернуто увагу на те, що для створення, необхідних для життєдіяльності, речей необхідно виконати певні трудові операції, при цьому керуючись певними засобами, способами, прийомами в порядку, який визначений.

Надалі поступово виникли різні методи для вирішення наукових завдань і проблем.

Певну сукупність методів, способів, прийомів дослідження можна виділити в будь-якій науковій галузі, які виправдали себе на ділі. Поряд із цим можна вказати методи дослідження, які для цілої групи наукових дисциплін є спільними. Також існують й універсальні методи «пізнання» та «дослідження». До таких методів відносяться насамперед діалектичний метод пізнання, а також розвиває його на конкретному матеріалі й отримав широке визнання загальний системний підхід.

Майже універсальними є методи логіки. З іншого боку, можна виділити методи, що використовуються щодо конкретних форм руху матерії: фізичні, хімічні, біологічні та соціальні.

Серед дисциплін, які вивчають науку, найбільших результатів у накопиченні фактичного матеріалу та його аналізі досягла, безсумнівно, історія науки, що є однією з найстаріших дисциплін, що вивчають науку. Однак досі найуразливішим її пунктом є нестача широких узагальнень про закономірності розвитку як загалом науки, й окремих її галузей.

Багато в роботах з історії науки домінує суто описовий матеріал, що стосується окремих наукових відкриттів, психології їх творців та інших фактів біографічного характеру. Але за ними часто важко побачити основні тенденції розвитку тієї чи іншої науки.

В останні десятиліття значних результатів було досягнуто в галузі логіки науки. Застосовуючи принципи та методи «символічної» або «математичної» логіки, які раніше розглядались як «тимчасова формальна логіка», надається можливість проведення ретельного дослідження структури наукового пізнання, застосування методів формалізації та способів логічних висновків у різних типах міркувань тощо. Неважко помітити, що

логіка науки обмежується лише аналізом існуючого, готівкового знання й не торкається питання про генезу, походження та отримання нового знання.

Звертається увага на використання «соціології науки» для дослідження, як особливого соціального інституту, загальних закономірностей розвитку. Так «соціологія науки» аналізує насамперед такі зовнішні фактори, що впливають на її виникнення та розвиток, як потреби матеріального виробництва, стан техніки та культури в суспільстві, загальний духовний клімат у ньому. Поряд із цим соціологія науки вивчає форми організації наукової діяльності на різних етапах розвитку, а також проблеми, що виникають при взаємодії наукових спільнот з іншими суспільними інститутами та формами суспільної свідомості (економікою, державою, правом, політикою, релігією, мораллю).

Наука, на відміну від звичайного пізнання, керується визначеними нормами, критеріями та стандартами пізнання, що забезпечує достовірність отриманих результатів дослідження та/або інтерсуб'єктивність.

Критерій «несуперечності» чи «послідовності» є найважливішим для наукового пізнання, у міркуваннях та висновках вчених, що забезпечує дотримання, під час проведення дослідження, основних законів логіки, сформульованих ще в давнину Аристотелем, та розвинених у сучасній символічній логіці. Так, одним із таких законів логіки є вимога недопущення протиріччя в міркуваннях.

З класичної логіки висловлювань відомо, що кон'юнкція двох суперечливих висловлювань «X» і «-X» призводить до хибного висловлювання. Тому висловлювання, що суперечать, неприпустимі в будь-якому міркуванні. Очевидно, що припущення протиріччя призвело б до порушення будь-якого порядку та послідовності в міркуванні. Ось чому ще в традиційній аристотелівській логіці було прийнято закон недопущення протиріччя в міркуваннях, а в сучасній, так званій, паранесуперечливій логіці

взагалі не допускається можливість логічного виведення з суперечливих суджень.

Іноді формально логічні протиріччя плутають із діалектичними протиріччями розвитку та на цій помилковій підставі говорять про плідність протиріч у науці. При цьому зазвичай посилаються на ідеалістичну діалектику Гегеля, котрий бачив у протиріччях джерело розвитку думки. Але в разі йдеться про протиріччя зростання чи розвитку знання, наприклад, невідповідності між досвідом і теорією, життям й ідеалами, тобто, про протиріччя, які вимагають подолання чи вирішення.

Допущення ж формально логічних протиріч у міркуваннях призвело б до повної безплідності та руйнації науки, бо суперечлива система тверджень не дає жодної інформації про дійсний, об'єктивний світ. У разі, якщо можливість відокремити твердження, сумісні з реальними фактами, від тверджень несумісних із нею, дає нормальна, несуперечлива система, то суперечливою системою такий поділ здійснити не можливо. Однак, у такому разі буде неможливо стверджувати про істину в науці, а так само й про пошук істини, що становить найважливішу мету та цінність наукових досліджень.

Другою найважливішою вимогою, що ставляться до теорій, і що дає конкретну інформацію реальному світі, є критерій перевірки цієї інформації. Однак цей критерій не можна розуміти надто спрощено та вимагати, щоб кожне висловлювання теорії допускало безпосередню перевірку. Оскільки теорія є логічно взаємопов'язаною системою тверджень, то найбільш загальні її принципи й закони перевіряються побічно, шляхом виведення з них менш загальних і простих тверджень, які можна порівняти з даними спостережень чи експериментів.

Більшість філософів науки згодні в цьому, що критерій емпіричної перевірки служить відділення досвідчених, чи фактичних наук від абстрактних. Але думки розходяться, коли йдеться про те, якими способами досягається така перевірка.

Прибічники емпіризму й особливо позитивізму вважають, що гіпотези та теорії фактичних наук повинні перевірятися за рівнем їх підтвердження емпіричними даними, тобто, задовольняти критерію підтвердження. Вочевидь, що чим більшими й різноманітнішими будуть факти, що свідчать про вірність гіпотези, тим більш ймовірною чи правдоподібною вона може виявитися. Проте майбутні дослідження й знову відкриті факти можуть спростувати як окрему гіпотезу, а й теоретичну систему, яка раніше визнавалася достовірно істинною.

Перевірку висловлювання істинності з допомогою підтвердження її фактами називають її верифікацією. Логічні позитивісти, які висунули верифікацію як критерій наукового характеру гіпотез чи теоретичних систем взагалі, вважають, що з її допомогою можна точно розмежувати як судження емпіричних наук від неемпіричних, а й осмислені твердження від безглузвих. До безглузвих вони віднесли насамперед утвердження філософського характеру. Але безпосередньо верифікувати за допомогою фактів можна лише окремі емпіричні твердження.

Історично-правовий метод дослідження законодавчої системи, регулюючої відносини щодо права власності територіальних громад поряд з науковим аналізом його тенденцій, дає можливість встановлення шляхів та способів становлення сучасної системи власності. Загальні концепції та історично сформовані загальні підходи до речових прав використовуються з урахуванням сучасних умов.

Дослідження в історичному ракурсі шляхів розвитку сучасних правових підстав, набуття та припинення права власності територіальних громад в Україні, дає можливість більш повно та детально осмислити не тільки гостроту даного питання, але й спробувати знайти варіанти покращення законодавчих норм.

Історія виникнення власності поряд із підставами її припинення нерозривно пов'язана загалом з історією розвитку всіх цивільних прав. Саме

тому необхідно теоретично осмислити взаємозв'язок історичних віх у розвитку внутрішньодержавних засад разом із етапами формування та розвитку відносин власності, які відбивають безпосередній вплив існуючих основ у державному та економічному устрої як на всі правовідносини в цілому, так і на припинення права власності.

Історико-правовий метод дозволяє встановити закономірності та тенденції розвитку захисту прав власності не лише загалом, а й окремих його елементів. Використовуючи логіко-юридичний метод наукового пізнання, обґрунтовуємо всі висновки, яких приходимо в процесі дослідження. За допомогою цього ж методу формуються та розкриваються необхідні юридичні поняття [175].

Саме історико-правовий аналіз, існуючої системи набуття та припинення права власності територіальними громадами, допоможе у всій повноті розкрити недоліки сучасної законодавчої системи з цього питання та знайти необхідні рішення для вдосконалення законодавчої бази. Можна стверджувати з упевненістю, що історія власності, як і підстав для її набуття та припинення, і цивілістичний погляд на це питання розвиваються відповідно до розвитку цивільних прав та відображають їхню історію [5].

Процес відродження чи занепаду прав власності безпосередньо призведе або до піднесення, або до зниження загальних як обсягу особистих прав, так і свобод людини. Саме тому необхідне теоретичне осмислення тісного взаємозв'язку всіх історичних віх у розвитку внутрішньодержавних підвалин поряд з етапами формування відносин в інституті власності та ставлення до цього питання.

Тільки такий всебічний аналіз допоможе зробити висновки про безпосередній та взаємопов'язаний вплив існуючих основ держави, її засад, основ сучасної економіки на розвиток правовідносин у питаннях виникнення, набуття та припинення права власності територіальними громадами в Україні [175].

З усього вищевказаного можна зробити такі висновки: для дослідження права власності територіальних громад та підстав для його припинення раціонально використовувати такі методи: формально-юридичний метод, метод структурно-аналітичного підходу до вивчення права, структурно-функціональний метод із застосуванням міждисциплінарного та культурологічного підходів.

Таке комплексне використання різних методів необхідне, тому що кожен із них вносить свої додаткові можливості в дослідження. При аналізі речових прав можуть бути використані методи аналізу та синтезу теоретичного матеріалу на тему роботи, а також історичний метод, який необхідний для зіставлення ставлення до проблеми набуття та припинення права власності та інших речових прав різними дослідниками.

Таким чином, зіставлення різних точок зору на це питання, виражених різними авторами в історичному та цивілістичному аспектах, можливе лише при комплексному використанні різних методів дослідження.

У науці основними формами емпіричного дослідження є систематичні спостереження й ретельно сплановані та побудовані експерименти. До них відносять також різноманітні вимірювальні процедури, які хоч і спираються на певні теоретичні уявлення, але використовуються в рамках емпіричного пізнання, і головним чином в експериментальних дослідженнях.

Абстракції виникають на аналітичній стадії дослідження, коли починають розглядати окремі сторони, властивості та елементи єдиного цілісного процесу. У результаті утворюються окремі поняття, категорії та судження, які служать для формулювання гіпотез, законів та теорій.

На завершальній синтетичній стадії всі ці елементи, поняття, категорії та закони об'єднуються в цілісну теоретичну систему, забезпечуючи цим досягнення конкретного знання про певну сферу дійсності. Абстрагування та

ідеалізація є найважливішими методами будь-якого теоретичного дослідження.

Звертається увага на те, що під час проведення будь-якого наукового дослідження, дослідники спираються на факти, які настільки багаточисленні, що без проведення відповідного аналізу та класифікації цих фактів, унеможлиблюється не тільки передбачення тенденції розвитку явищ і процесів реального життя, а й просто розібратися в цих фактах. Таким чином, проведення класифікації та систематизації наявних фактів, під час проведення дослідження, вважається важливою стадією наукового пізнання.

У повсякденні, під час здійснення наукового пізнання, під «фактами» розуміють події, явища, речі, навколишній світ, які сприймаються безпосередньо відповідними органами чуття. Також, факти у вказаному розумінні, протиставляють теоріям та гіпотезам, пояснюючи це тим, що останні спираються на використання раціонального мислення. Водночас, протиставлення «теорії» і «гіпотези» фактам, у методології наукового пізнання виявляється неспроможним. Так, зокрема: факти, на емпіричному рівні пізнання, відображають реальні явища та події, що об'єктивно існують; факти можуть інтерпретуватись або правильно або неправильно й отримують розуміння лише в рамках теоретичного пізнання; всі форми теоретичного мислення – від понять до законів і теорій, будуються в точному пізнанні та дослідженні фактів; основу фактів, які отримані шляхом проведення експериментів, спостереження, практичних дій, складає проведення перевірки наукових теорій, гіпотез та узагальнень.

Отже, між «теоретичними побудовами» та «фактами» інсує взаємодія та діалектичний взаємозв'язок, які часто виражають за допомогою термінологічного визначення – «навантаженість» теорією фактів.

В історії наукового пізнання та філософії зустрічаються два діаметрально протилежні погляди на ставлення фактів до теорії. Найбільш поширеною є думка, яка підкреслює визначальне значення фактів у розвиток

науки. Прихильниками такої думки виступають представники різних напрямів «емпіризму» та «позитивізму», які вважають «реальні факти» єдиною надійним джерелом наукового пізнання, та які становлять, на їхню думку, не лише емпіричний базис, а й фундамент наукового пізнання загалом.

Точний аналіз фактів, їх класифікація та систематизація відіграють найважливішу роль при перевірці гіпотез та теорій. Водночас, окремі, розрізнені факти потребують узагальнення, та відповідної перевірки. Зазначається, що використання індуктивних та статистичних методів дослідження, дає змогу провести відповідне узагальнення фактів. Індукцію, традиційно, розуміють в якості способу міркувань, направленого до можливості дійти, на основі вивчення окремих випадків, загального висновку. Отже, у простому визначенні «індукція» є висновком від «частки» до «загального». При цьому, вказане перенесення, у загальному випадку пов'язане з можливою помилкою. Отже, висновки, зроблені за допомогою «індукції» мають правдоподібний, достовірно істинний, або ймовірний, характер. Це означає, що факти можуть лише з тим чи іншим ступенем ймовірності підтвердити індуктивний висновок.

Індуктивні висновки в науці ретельно перевіряють не лише за допомогою подібних фактів, а й фактів, що помітно відрізняються від них. І чим більше буде знайдено загальну кількість фактів, що підтверджуються, чим більше вони будуть різноманітнішими за характером, тим вище буде ступінь ймовірності індуктивного узагальнення.

Крім ретельного вивчення фактів, для наукової перевірки узагальнень, використовується дедукція як протилежний спосіб міркування. Іншими словами, для перевірки узагальнення використовуються висновки наслідків із такого узагальнення, які в подальшому порівнюються з результатами безпосереднього спостереження нових фактів, які підтверджують або спростовують узагальнення.

Універсальні узагальнення, в яких ставлення або властивості поширюються на увесь клас предметів та явищ, що досліджуються, є найвідомішими видами узагальнень.

Статистичні узагальнення відрізняються від універсальних тим, що в них висновок відноситься не до всіх фактів області явищ або подій, що розглядаються, а тільки до певного їх числа, що виражається зазвичай у відсотках.

Статистична форма висновків подібна до індукції, оскільки в ній міркування йде від приватного до загального, яке в статистиці називають ув'язненням від вибірки до генеральної сукупності або (коли йдеться про живі істоти) до популяції.

Оскільки під час вибірки дотримуються суворіші вимоги, висновок від вибірки до генеральної сукупності виявляється надійнішим, ніж за простої індукції. Аналіз конкретних фактів та їх узагальнень є подальшим кроком у процесі наукового дослідження, сприяючи генеруванню та формуванню гіпотез.

У науковому пізнанні нормативно-правових та законодавчих актів відображаються регулярні, повторювані зв'язки чи відносини між явищами чи процесами реального світу. Починаючи з давніх греків і аж до кінця ХІ століття, справжніми науковими дослідженнями законодавства вважалися універсальні твердження, що розкривають регулярно повторювані, необхідні та суттєві зв'язки між явищами. Тим часом регулярність може мати не універсальний, а екзистенційний характер, тобто ставитись не до всього класу, а лише до певної її частини. Тому, з погляду області дії, всі закони можна поділити на два основні види: універсальні та приватні закони.

Універсальними прийнято називати закони, які відображають загальний, необхідний, строго повторюваний та стійкий характер регулярного зв'язку між явищами та процесами об'єктивного світу. Інакше

висловлюючись, термін «регулярність» використовується в сенсі незмінної повторюваності, характерної істотного зв'язку явищ.

Серед законів найпоширенішими є каузальні чи причинні, закони, які характеризують необхідне ставлення між двома безпосередньо пов'язаними явищами. Перше, яке викликає чи породжує інше явище, називають причиною. Друге явище, що є результатом дії причини, називають наслідком або, точніше, дією.

На першій, емпіричній стадії дослідження зазвичай вивчають найпростіші причинні зв'язки між явищами. Однак надалі доводиться звертатися до аналізу інших різноманітних законів, які розкривають глибші функціональні відносини між явищами.

Таким чином, за своєю структурою, наукова теорія представляє собою систему початкових понять і основних законів, з яких, за допомогою визначення, можуть бути утворені всі інші її поняття, а з основних законів логічно виведені інші, приватні закони і ствердження.

Теорія має аналізувати, класифікувати та систематизувати численні факти та фрагменти наукових знань. З цією метою вона наводить розрізнені та ізолювані факти та знання в логічний взаємозв'язок, а головне – прагне вивести їх за дедуктивними правилами із загальних посилок, якими служать аксіоми, основні емпіричні та теоретичні закони науки.

Теорія з її поняттями та законами служить для тлумачення, пояснення та розуміння конкретних фактів дійсності.

Теорія допомагає передбачати нові результати й цим прогнозує майбутній розвиток подій. Ця її функція є найбільш цінною з практичної та наукової точки зору. Якби теорія обмежувалася простим описом і поясненням вже відомих фактів, вона мало чим могла допомогти при прийнятті конкретних практичних рішень. Теоретичне знання перетворюється на реальну силу тоді, коли дає можливість передбачати майбутнє. Теорії, що

спираються на закони, що дозволяють висловити зв'язки між явищами в точній кількісній формі, дають більш надійні прогнози, ніж описові теорії.

Проведемо аналіз діючого законодавства, регулюючого відносини у сфері права власності територіальних громад, як учасників цивільних правовідносин, а також теоретичні джерела – наукову літературу, яка стосується тематики цього дослідження.

Місцеве самоврядування є одним із основних інститутів демократичного суспільства. Конституція України закріпила, що в Україні визнається та гарантується місцеве самоврядування. Територіальні громади, як первинні суб'єкти місцевого самоврядування, можуть брати участь у правовідносинах як безпосередньо, так і опосередковано, через свої представницькі органи - місцеві ради та їх виконавчі органи рад.

У науковій літературі [16; 100] зазначається, що поява поняття й терміну «комунальна власність» пов'язана з положеннями Закону УРСР «Про власність», який сьогодні втратив чинність, де у статті 31 «державна власність поділялася на дві складові, одна з яких – власність адміністративно-територіальних одиниць (інакше термінологічно позначалася як комунальна власність)» [39].

Саме з набранням чинності зазначеним Законом розпочався перший етап розвитку відносин комунальної власності, протягом якого було здійснено розмежування об'єктів державної власності між загальнодержавними установами та адміністративно-територіальними одиницями в особі місцевих органів державної влади. Об'єкти державної власності передавалися в комунальну власність областей та міст Києва та Севастополя [132; 133; 134; 135], а надалі – у власність міста та селищ обласного та районного підпорядкування.

Водночас здійснення передачі майна зазначеним суб'єктам не можна було охарактеризувати як реальну зміну власника, оскільки комунальна власність залишалася різновидом державної власності, яка лише розподілялася за територіальним принципом між центральними та місцевими органами державної влади.

З набранням чинності Конституцією України розпочався другий етап у розвитку комунальної власності, оскільки з цього часу вона перестала розглядатись як різновид державної власності, а тому передача майна в комунальну власність означала зміну власника. Однак такими суб'єктами вже були не певні адміністративно-територіальні одиниці або місцеві 159 рад, а територіальні громади сіл, селища та міст.

Деякі автори дотримуються думки, що взагалі слід виділяти окремі форми права власності. Так, наприклад, Я. М. Шевченко зазначає, що «... право власності, по суті, є єдиним для всіх суб'єктів права власності... отже, поділ на форми власності втрачає будь-який зміст» [194, с. 170]. Насправді законодавець досить непослідовно використовує термін «форма власності».

Так, наприклад, 1992 року було прийнято Закон України «Про форми власності на землю», в якому було закріплено, що власність на землю в Україні має такі форми: державна, колективна, приватна. Усі форми власності є рівноправними. З ухваленням Земельного кодексу України, законодавець відмовився від класифікації за формами власності та залишив просто поділ на суб'єкт права власності, зазначаючи у статті 84, що в державній власності знаходяться всі землі України, крім земель комунальної та приватної власності. Цивільний кодекс України, який набрав чинності з 01 січня 2004 року, також не містив у собі поділу категорії власності за формою.

Як зазначають Т. В. Блащук та О. О. Первомайський, «можна стверджувати, що самотійного явища комунальної власності, як такого, не існує, використання такого термінологічного поєднання обґрунтовується

лише вказівкою на певного суб'єкта, а саме – територіальну громаду села, селища, району в місті чи міста та необхідністю звернення уваги юридичні механізми, попередні чи супроводжують здійснення повноважень власника зазначеним учасником цивільних правовідносин» [16; 100].

Підтримуючи позицію Я. М. Шевченка, О. О. Первомайського та Т. В. Блащука, слід зазначити, що існування такого терміну як «комунальна власність» обумовлене виключно особливостями здійснення права власності таким суб'єктом права власності як територіальні громади. Але цей підхід носить скоріше теоретичний характер, оскільки законодавство все ж таки містить і оперує таким поняттям як комунальна власність.

У науковій літературі виділяється варіанти участі територіальної громади як «системи» та органів територіальної громади як «частини» територіальних громад.

Згідно з першим варіантом (П. М. Подлігайлов), участь територіальних громад як «системи» у цивільних відносинах відбувається лише опосередковано, через участь у цих відносинах органів територіальних громад як «частини», які діють від імені територіальних громад.

Згідно з другим варіантом (Т. С. Смирнова), у цивільних правовідносинах діють органи територіальних громад як «частина», проте діють вони від імені територіальних громад як «системи».

Нарешті, згідно з третім варіантом (С. Н. Братусь), у правовідносинах діють як «система», так і її «частина», тобто органи учасника правовідносин [22, с. 56].

Насправді у правовідносинах можуть брати участь як територіальні громади, і їхні органи, тому третя концепція більше відповідає дійсності.

Також у науці існує позиція про те, що залежно від суб'єкта права власності існує так званий різний обсяг прав, така різниця найяскравіше проявляється при порівнянні публічного та приватного власника [112, с. 450-

451]. З такою думкою неможливо однозначно погодитись, оскільки правомочності власника (володіння, користування та розпорядження), за умови, що це саме право власності, не можуть бути усіченими відповідно до пункту 1 статті 319 Цивільного кодексу України, але при цьому можуть встановлюватися обмеження здійснення цих правомочностей, а власник не позбавляється основних правомочий щодо свого майна.

Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»: «місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами (сіл, селищ, міст), як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст» [131]. Безпосередньою формою участі у правовідносинах територіальної громади є місцевий референдум та загальні збори громадян.

Органами місцевого самоврядування є місцеві ради, які репрезентують відповідні територіальні громади та, від їх імені та в їх інтересах, здійснюють функції й повноваження місцевого самоврядування. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачає, що «територіальні громади діють у цивільних відносинах на рівних правах з іншими учасниками цих відносин. Також, як учасники цивільних відносин територіальні громади набувають та здійснюють цивільні права і обов'язки через органи місцевого самоврядування в межах їх компетенції, встановленої законом. Водночас, здійснення права власності на житло територіальними громадами можливе через органи місцевого самоврядування» [131].

Відповідно положень Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»: «органами місцевого самоврядування є сільські, селищні, міські, обласні та районні ради та їх виконавчі комітети. Головною посадовою особою територіальної громади села (добровільного об'єднання в одну територіальну громаду мешканців кількох сіл), селища, міста є сільський, селищний чи міський голова». Водночас визначається, що: «територіальним

громадам належить майно на праві комунальної власності; передача державою майна безоплатно територіальним громадам, іншими суб'єктами права власності є підставою для набуття права комунальної власності, а також майнових прав, створення, придбання майна органами місцевого самоврядування у порядку, встановленому законом» [131].

О. О. Первомайський наголошує «на неможливості віднесення територіальної громади до суб'єктів цивільного права. Водночас неможливість застосування до територіальної громади поняття «суб'єкт об'єкта цивільного права» не заважає її участі в цивільних правовідносинах, оскільки серед учасників останніх можуть бути й суб'єкти публічного права» [99, с. 7-8].

Територіальні громади є суб'єктом цивільних правовідносин. Згідно із законодавством, житло може належати територіальній громаді як на підставі права господарського відання або оперативного управління (стаття 5 ЖК УРСР), так і на праві комунальної власності (стаття 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Вказана вище норма ЖК УРСР застаріла та суперечить сучасному законодавству. Так стаття 136 Господарського кодексу України (далі – ГК України) передбачає, що «право господарського відання є речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується та розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правочину розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника передбачених Господарським кодексом України та іншими законами» [31].

Відповідно до положень статті 137 ГК України «правом оперативного управління визнається речове право суб'єктів господарювання, які володіють, користуються та розпоряджаються майном, закріпленим за ними власником (уповноваженим органом), для здійснення некомерційної господарської

діяльності, в межах, встановлених цим Кодексом та іншими законами, і навіть власником майна (уповноваженим їм органом)» [31].

Відповідно до положень статей 42 та 55 ЦК України територіальні громади не є ні суб'єктами підприємництва, ні суб'єктами господарювання [191]. Тому стаття 5 ЖК УРСР неможливо застосувати практично.

Не можна залишити без уваги той факт, що суб'єкт права комунальної власності не може абсолютно здійснювати це право. Відповідно до статті 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» суб'єкт права комунальної власності зобов'язаний доцільно, економно та ефективно користуватися об'єктом такого права. Таке обмеження не відповідає навіть обов'язку утримання майна, закріпленого у статті 322 ЦК України. Тому можна говорити про те, що право комунальної власності є різновидом права власності, а на власника накладаються певні обмеження щодо здійснення комплексу правочинів власника [13].

Терміном «право комунальної власності» позначається особливості здійснення цього права територіальними громадами. Повноваження територіальних громад як власника не обмежуються володінням, користуванням та розпорядженням, а знаходять своє втілення і в інших проявах, то як управління майном. При цьому, як зазначається в науковій літературі «до осіб, що здійснюють управління об'єктами комунальної власності, не переходять права власників об'єктів, якими вони керують, а, отже, вони мають можливість відчуження комунального майна лише в разі надання власником або уповноваженим ним органом вказівки або згоди на вчинення розпорядження ним» [100]. Під цими особами можуть матися на увазі державні підприємства, організації та установи в яких житловий фонд знаходиться в повному господарському віданні або оперативному управлінні.

Звертається увага на те, що згідно з положеннями статті 16 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»: «органи місцевого самоврядування є юридичними особами та наділяються цим та іншими

законами власними повноваженнями, в межах яких діють самостійно та несуть юридичну відповідальність за свою діяльність відповідно до закону» [191]. У разі, якщо органи місцевого самоврядування є юридичними особами, як це передбачено законодавством, вони можуть самостійно набувати цивільних прав та обов'язків. Але комунальна власність і власність органу місцевого самоврядування – це не завжди те саме, оскільки, знову ж таки, органи місцевого самоврядування, будучи юридичними особами, є самостійними суб'єктами цивільних правовідносин. Вони можуть самостійно набувати речових прав на майно, а згідно з загальним поділом права власності за суб'єктним складом, майно, придбане органом місцевого самоврядування, перебуватиме в нього як юридичної особи, у власності, якщо воно придбано на законних підставах, передбачених статтею 329 ЦК України [191]. Цього слід уникати щодо житла, оскільки будь-яке житло, яке не перебуває в приватній власності громадян чи юридичних осіб приватного права, має переходити до комунальної власності та зараховуватись до житлового фонду соціального призначення. Це необхідно у зв'язку з тим, що, залишаючись у власності органу місцевого самоврядування, відсутні правові механізми передачі цього житла особам, які фактично його потребують, адже це буде приватна власність юридичної особи, а не комунальна власність територіальної громади.

Виконавчі органи територіальної громади, відповідно до статті 30 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»: «ведуть облік громадян, які відповідно до законодавства потребують покращення житлових умов; розподіляють та надають відповідно до законодавства житло, яке перебуває у комунальній власності». Тобто, як власники вони не лише керують цим майном, а й зобов'язані за рахунок своєї власності задовольняти житлові потреби громадян, які цього потребують. Це означає, що, здійснюючи своє право власності, вони не тільки повинні утримуватися від порушення прав інших учасників відносин, що є загальним правилом, а за

певних обставин діяти не у власних інтересах, а на користь відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Це зумовлено особливою роллю територіальної громади в державі.

Таким чином, житло має належати територіальній громаді на правах комунальної власності, а не господарського відання чи оперативного управління.

Право комунальної власності є специфічним різновидом речового права, покладає на власника – територіальну громаду додаткові обмеження та обов'язки, такі як: задоволення житлових прав громадян, які потребують покращення житлових умов.

Неприпустимим є придбання органами місцевого самоврядування як юридичних осіб публічного права, права приватної власності на житло.

Особливістю правового режиму права комунальної власності територіальної громади на житло є певні обмеження щодо здійснення правочинів власника щодо об'єкта права власності.

Можливі випадки, коли територіальні громади як власник житла будуть зобов'язані передати його у приватну власність громадян, розпорядитися на користь іншої особи.

1.2. Становлення та розвиток законодавства щодо права власності територіальних громад в Україні

З початку становлення України як незалежної та демократичної держави, важливе місце завжди займала проблема децентралізації влади в українській теорії конституційного та адміністративного права. Особливо ця проблема актуалізувалася з початку євроінтеграції України. Найактивніші

кроки в напрямку децентралізації влади в Україні розпочались з 2014 року, оскільки виник активний запит цивільного суспільства на участь у вирішенні проблем місцевого самоврядування та контролю обраних органів влади.

Загально відомо, що в демократичній державі вживаються заходи залучення громадськості до здійснення публічних функцій управління, які направлені на оптимальне задоволення потреб людини та народу загалом. Тут йдеться одночасно і про загальнодержавний рівень організації влади так і про місцевий рівень такої організації влади, тобто управління органами місцевого самоврядування та територіальними громадами. Адже влада може, або скласти систему визначених повноважень, наданих різним органам державної влади та іншим суб'єктам відносин (за критерієм територіальності: територіальні громади, місцеве самоврядування), або бути зосереджена в руках центральних органів виконавчої влади, а також їх територіальних органів. Тому управління на рівні місцевого самоврядування та територіальних громад здійснюється двома способами: по-перше, посадовими особами органів державного управління, які призначає уряд та які функціонують на місцях, так і в межах децентралізованої, уповноважених державою, системи місцевого самоврядування та територіальних громад.

Актуальність децентралізації влади передбачає передачу повноважень та ресурсів на рівні територіальних громад. Нині очевидно, що потреба в знаннях щодо децентралізації влади, протидії корупції, управління територіальними громадами та різним аспектам місцевого самоврядування є надзвичайно актуальною. Тому, забезпечення наукових підходів при формуванні та реалізації децентралізації влади вимагає чіткого обґрунтування її теоретичних, методологічних та методичних засад.

Сам процес реалізації зміни регіональної політики, а саме децентралізації, досить складне поняття, яке можна розкрити через його вплив на: «адміністративно-територіальний устрій держави, систему органів місцевого самоврядування, органів публічної державної влади та

територіальних громад, та розподіл між вказаними органами та територіальними громадами функцій, повноважень, фінансових ресурсів та відповідальності».

У положеннях Конституції України встановлено «основні засади організації та діяльності місцевого самоврядування по всій території України». Відповідно до статті 7 Конституції України в Україні «визнається та гарантується місцеве самоврядування».

Ці конституційні норми затверджують принципово новий порівняно з радянським періодом у суспільному розвитку підхід до організації місцевої влади, який повністю відповідає загальновизнаному світовому, визначення місцевого самоврядування, сформульованого у Європейській хартії місцевого самоврядування 1985 року [41].

Згідно положень Європейської хартії місцевого самоврядування: «зміст місцевого самоврядування полягає в гарантованому державою праві та реальній спроможності територіальних громад та громадян, а також сформованих ними органів, самостійно, під свою відповідальність вирішувати значну частину справ, діючи в рамках конституції та законодавства відповідної держави» [41].

У тексті Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», зокрема в статті 1 зазначено, що «місцеві мешканці, об'єднані постійним проживанням у межах населеного пункту (села, селища, міста), яке виступає в якості самостійної адміністративно-територіальної одиниці, або добровільне об'єднання мешканців декількох населених пунктів, які мають єдиний адміністративний центр, утворюють територіальну громаду» [131].

У наукових колах визначення поняття «територіальні громади» так і не набуло єдності, в наукових працях воно наділяється різними ознаками та характеристиками. Проте, спільним для всіх наведених визначень такі: розуміння громади як сукупності осіб, що разом мешкають у межах певної

території; наявність між цими особами певних зв'язків та відносин; наявність у цих осіб певних спільних інтересів; наявність певних прав і повноважень для вирішення спільних для цієї сукупності осіб проблем.

Пунктом 5 статті 6 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначено, що в містах з районним поділом територіальні громади районів у містах діють як суб'єкти права власності. Проте, незрозумілим залишається, чи діє ця норма для територіальних громад міста.

Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» встановлює, що «об'єднані територіальні громади є правонаступниками всього майна, прав та обов'язків територіальних громад, що об'єдналися, з дня набуття повноважень сільською, селищною, міською радою, обраною такими об'єднаними територіальними громадами» [128].

Звертається увага на те, що положеннями вказаного вище Закону передбачено, що якщо окремі територіальні громади одного району об'єднуються в одну «об'єднану територіальну громаду», усе майно спільної власності вказаних територіальних громад буде вважатися комунальною власністю об'єднаної територіальної громади, а пов'язані з цим майном права та обов'язки будуть належати «об'єднаній територіальній громаді» з дня набуття повноважень відповідною радою (сільською, селищною, міською), яку було обрано такою об'єднаною територіальною громадою. Таким чином, відносини щодо управління майном об'єднаної територіальної громади регулюються відповідними нормами Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Законодавче регулювання питань права комунальної власності бере свій початок від прийняття Закону «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування», де вперше згадується поняття «комунальна власність». Також з'являються й інші нормативно-правові акти, які регулюють ці питання, наприклад постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.1991, Закон України «Про оренду державного та

комунального майна», який закріпив організаційні і майнові відносини, пов'язані з передачею в оренду майна, яке перебуває у комунальній власності.

Комунальна власність як самостійна форма власності в Україні закріплена Конституцією України. Важливу роль в процесі формування комунальної власності відіграв Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», відповідно до прикінцевих і перехідних положень якого: «майно, яке до прийняття Конституції України, у встановленому законодавством порядку передано державою до комунальної власності адміністративно-територіальних одиниць та набуте ними на інших законних підставах, є комунальною власністю відповідних територіальних громад сіл, селищ, міст, управління яким здійснюють районні та обласні ради або уповноважені ними органи» [4].

Таким чином, усе державне майно «комунальної власності», що було розподілене між адміністративно-територіальними одиницями у рамках згаданої вище постанови Кабінету Міністрів України від 05.11.1991, перейшло у комунальну власність, а територіальні громади отримали повноцінне право володіти цим майном, а також користуватися і розпоряджатися ним на свій розсуд і у своїх інтересах.

В окремих працях акцентується увага на те, що майно, яке перебуває в комунальній власності, має спеціальний правовий режим, за якого територіальні громади, з одного боку, не є власником і не може повноцінно їм розпоряджатися, а з іншого фізичні особи, які проживають у ньому, також не мають повного комплексу речових прав.

Разом з тим, у наукових колах, прийнято «розглядати комунальну власність у вигляді системи відносин щодо привласнення та перерозподілу об'єктів, які знаходяться у власності територіальних громад, а отже становлять матеріальну основу місцевого самоврядування. У зазначеній

системі виокремлюється активна сторона (суб'єкт права комунальної власності), а також пасивна сторона (об'єкт комунальної власності)» [18].

Стосовно об'єктів права комунальної власності, то «вони носять цільовий характер, і призначаються для задоволення комунальних, побутових та інших потреб населення певної територіальної громади, тобто їх безпосереднім призначенням є вирішення питань місцевого значення» [18]. Водночас, будь-яке майно може бути об'єктом права комунальної власності, за виключенням майна, яке перебуває у власності держави. Також існують об'єкти виключної комунальної власності, які створюються для задоволення потреб відповідної територіальної громади й забезпечення належного життя такої громади, та визначаються як об'єкти права комунальної власності певного громадського користування.

Предмети, що мають матеріальну складову для місцевого самоврядування, які використовують з метою узабезпечення відповідних соціально-економічних потреб певного населення, відносять до об'єктів права комунальної власності, і до них належать майно, гроші і земельні ділянки.

Враховуючи вищезазначене, «правом комунальної власності» слід вважати самостійну форму власності територіальних громад, яка визначає право територіальних громад володіти, користуватися, розпоряджатися та управляти майном, що їм належить (як самостійно, так і через органи місцевого самоврядування).

У положеннях Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [131] не міститься визначення поняття «управління об'єктами комунальної власності», проте визначена виключна компетенція (сільських, селищних, міських) рад, стосовно питань управління майном відповідних територіальних громад. Згідно положень статті 29, «до відання відповідних територіальних громад відносять встановлення порядку та здійснення контролю за використанням прибутків». Разом з тим, зазначений Закон

України визначає повноваження виконавчих органів (сільських, селищних, міських) рад стосовно управління комунальною власністю.

У зв'язку з повномасштабним військовим вторгненням російської федерації в Україну та введенням 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64 воєнного стану [140], перед науковцями та практиками виникають задачі практичного вирішення питань у правовому полі щодо регулювання відносин власності територіальних громад в умовах воєнного стану.

Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» уточнено окремі питання здійснення місцевого самоврядування в умовах воєнного стану.

Так, відповідно до вказаного вище закону, були внесені доповнення до статті 9 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», зокрема частиною четвертою, якою врегульовано положення про те, що «у період воєнного стану сільський, селищний, міський голови територіальних громад, на яких ведуться активні бойові дії, одноосібно можуть приймати ряд рішень, для здійснення заходів правового режиму воєнного стану» [121].

Очільником територіальної громади в тому числі й мером, на території якої активні бойові дії не ведуться, а також у разі якщо рішення про утворення військової адміністрації населених пунктів не прийнято, рішення відносно здійснення заходів зі звільнення земельних ділянок комунальної власності, розташованих на території зазначених територіальних громад, від незаконно розміщених тимчасових споруд приймаються самостійно. Такі рішення не приймаються відносно об'єктів оборонного та спеціального призначення, культурної спадщини та об'єктів, на які поширюється дія Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку») та ін.

Рішення відносно питань, зазначених вище оформлюються відповідно до частини 8 статті 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [131] у формі розпоряджень. Водночас, положеннями ч. 7 ст. 9 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» зазначені вище розпорядження «набирають чинності з моменту їх прийняття, якщо в самому рішенні не встановлено пізніший термін набрання ним чинності» [140]. Слід звернути увагу, що прийняті рішення доводяться до відома жителів відповідної територіальної громади невідкладно.

Зауважимо, що законодавство, що врегульовує відносини щодо земельних ділянок, за період дії правового режиму воєнного стану, неодноразово змінювалося. Окремі обмеження, які були вжиті на початку повномасштабного вторгнення військових формувань РФ, та введення в дію воєнного стану, у подальшому законодавцем були послаблені. Водночас, законодавець, враховуючи ведення на території України бойових дій, передбачив нові врегулювання так званих видозмінених війною правовідносин.

Зокрема, назву статті 147 Земельного Кодексу України, доповнено словами «примусове вилучення земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності» та доповнено частиною третьою такого змісту: «примусове вилучення земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності здійснюється відповідно до Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності російської федерації та її резидентів» [122]. Отже, зазначені земельні ділянки, які переходять у комунальну власність територіальних громад, відповідно до викладених змін, можуть бути передані в оренду без державної реєстрації права комунальної власності на такі земельні ділянки.

Звертається увага на те, що з урахуванням деяких особливостей визначаються умови договору оренди земельних ділянок, зокрема у разі, якщо земельна ділянка віднесена до категорії земель історико-культурного

призначення, земель природно-заповідного та природоохоронного призначення, то в цьому разі не допускається передача в оренду земельних ділянок державної, комунальної власності.

Закон також передбачає можливість надання в оренду для розміщення виробничих потужностей підприємств, які були переміщені із зони активних бойових дій, земельні ділянки державної та/або комунальної власності, без проведення процедури земельних торгів. У свою чергу, підприємства, яким є необхідність надати в оренду земельні ділянки, визначаються відповідним спільним рішенням обласних військових адміністрацій, з території, якої зазначені підприємства, переміщуються та на територію, якої вони переміщуються [122].

У сучасності існують різні рівні адміністративно-територіального управління та регулювання відносин щодо власності, зокрема: на базовому рівні таку діяльність здійснюють селищні ради або ради міст; на другому рівні така діяльність здійснюється на районному рівні; а також зазначена діяльність здійснюється на обласному рівні за допомогою обласної ради та виконавчого органу. Іншими словами, на обласному рівні прийняті обласною радою рішення виконуються обласною державною адміністрацією. Таким чином, прийняті на обласному рівні рішення, фактично виконуються державною владою. Аналогічна ситуація склалась й на рівні району. Звертається увага на те, що завдяки проведеним реформам, починаючи з 2014 року базовий рівень управління та відносин щодо власності територіальних громад отримав необхідні ресурси для виконання своїх повноважень.

Визначення оптимального рівня концентрації владних повноважень, з подальшою передачею надлишкових повноважень територіальним громадам, для кожної, у системі публічної адміністрації, інституційної ланки, є надзвичайно важливим для реалізації децентралізації.

За загальним визначенням «децентралізація» виступає способом визначення та розмежування завдань і функцій, при якому більшість з них

передається з рівня центральних органів управління на рівень органів місцевого самоврядування та територіальних громад, а, отже, ці способи стають власними завданнями та повноваженнями органів місцевого самоврядування. Отже, слід зазначити, що питома вага адміністративної діяльності доручається місцевим органам, або інші уповноваженим державою суб'єктам, такими як територіальні громади. Таким чином, децентралізація влади в державі направлена на сприяння розвитку демократії, і розширення впливу територіальних громад на справи суспільного значення.

З 2014 року, після «Революції гідності», в Україні з прийняттям Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, розпочалась «реформа децентралізації». Метою зазначеної реформи стало: «формування ефективного місцевого самоврядування і територіальної організації влади, що направлено на підтримку і створення, для громадян України, повноцінного життєвого середовища, а також надання якісних публічних послуг, які будуть доступні усім громадянам, становлення інститутів народовладдя, і в тому числі узгодження інтересів територіальних громад та держави». Суттю реформи стало: «розмежуванні повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, вдосконалення взаємодії між вказаним органами, подоланні окремих проблемних питань щодо відповідності повноважень органів місцевого самоврядування до їхніх обов'язків та завданням» [151].

У зазначеній вище Концепції також було запропоновано «напрями проведення реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади, метою якої є підвищення якості життя людини за рахунок створення ефективної системи управління та забезпечення сталого територіального розвитку» [151].

Так, у рамках вказаної реформи були прийняті 6 Закон України «Про співробітництво територіальних громад» [144], Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [128].

У відповідності до положень, вказаних вище законодавчих актів, з метою досягнення цілей формування здатних за всіма основними критеріями об'єднаних територіальних громад, процес об'єднання територіальних громад має ґрунтуватися на основних засадах міжнародного та конституційного права, що забезпечить демократичність та відкритість процесу об'єднання територіальних громад, з одночасним дотриманням при цьому прав та інтересів членів територіальних громад.

Відповідність процесу об'єднання територіальної громади конституційним принципам дозволяє говорити про конституційність такого процесу, оскільки у такому разі забезпечується безпосередня участь членів територіальної громади у процесі об'єднання, тобто враховуються інтереси останніх.

Відповідно до підходу, який традиційно склався в правовій науці, сутність поняття «принцип» розкривається через такі категорії, як «ідея», «основа», «початок», тощо.

Щодо принципів права, слушною є думка А. В. Старчука, який зазначає, що такі принципи є загальнообов'язковими, оскільки основні ідеї мають дотримуватись суб'єктів правотворчості при здійсненні правового регулювання суспільних відносин, і навіть суб'єктами правозастосування [162].

Підтримуючи позицію науковця, у свою чергу Р. І. Панчишин, у своїх дослідженнях зазначає, що «принципи права існували задовго до виникнення позитивного права, вони є основою для його формування та визначають зміст і спрямованість норм» [96]. Разом з тим, у науковій літературі зазначається, що «до ознак принципів права слід відносити їх стабільність, тобто, якщо норми права є мінливими і приймаються для врегулювання відносин, які є у суспільстві, то принципи права довгострокові, що свідчить про їх відносну стабільності» [173]. При цьому, Р. І. Панчишин зазначає, що не слід виключати динамічний характер принципів права, який обумовлений

постійним розвитком цих принципів під впливом різних глобальних процесів, то як історико-правових, соціально-культурних, економічних тощо.

Відповідно до положень статті 2 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»: «об'єднання територіальних громад здійснюється з дотриманням певних принципів: 1) конституційності і законності; 2) добровільності; 3) економічну ефективність; 4) державної підтримки; 5) всюдисущості місцевого самоврядування; 6) прозорості та відкритості; 7) відповідальності» [128].

Таким чином, з огляду на викладене, принципи конституційності та законності стають загальновизнаними основами громадської та державної організації діяльності територіальних громад, у відповідності дотримання вказаних принципів держава й буде визнаватись правовою.

У подальшому, з метою нормативно-правового врегулювання та визначення територій і адміністративних центрів територіальних громад, було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад» [119], у відповідності до положень якого Кабінетом Міністрів України було визначено адміністративні центри та затверджено території спроможних територіальних громад. Завдяки запровадженню міжмуніципального співробітництва, територіальні громади отримали можливість консолідувати зусилля та реалізовувати спільні проєкти.

Так, відповідно до вказаних нормативно-правових документів та визначень наданих Українськими науковцями, спроможними територіальними громадами вважаються «громади, в яких місцеві джерела наповнення бюджету, інфраструктурні та кадрові ресурси є достатніми для вирішення, органами місцевого самоврядування, питань місцевого значення, передбачених законодавством, в інтересах жителів територіальної громади» [171, с. 5].

З метою подальшого розвитку територіальних громад та проведення зазначеної вище реформи, в уряді Держави виникли питання щодо врегулювання просторового розвитку територіальних громад, пов'язаних із використанням територіальними громадами земель, своїх адміністративних центрів, територій та майна. З метою врегулювання вказаних питань, було розроблено та узгоджено урядом «Комплексний план просторового розвитку території територіальних громад» [37; 117], а також внесені зміни до Земельного кодексу України [123].

Основною тезою «Комплексного плану просторового розвитку території територіальних громад» є: «зазначений план є одночасно містобудівною документацією на місцевому рівні та документацією із землеустрою, яка визначає організацію планування, функціональне призначення території, основні принципи й напрями формування єдиної системи громадського обслуговування населення, дорожньої мережі, інженерно-транспортної інфраструктури, інженерної підготовки й благоустрою, цивільного захисту, охорони земель та інших компонентів навколишнього природного середовища, формування екомережі, охорони і збереження культурної спадщини та традиційного характеру середовища населених пунктів, а також послідовність реалізації рішень, у тому числі етапність освоєння території; Комплексний план передбачає узгоджене прийняття рішень щодо цілісного (комплексного) просторового розвитку населених пунктів як єдиної системи розселення і території за їх межами».

Крім вищевказаних інновацій та змін, виникли питання додаткового законодавчого регулювання комунальної власності територіальних громад у частині об'єктів спільної власності, їх передачі та приймання. Зазначене питання виникло у зв'язку з тим, що чинне законодавство чітко не врегулювало питання спільної власності територіальних громад, тобто не має регулювання відчуження спільної власності територіальних громад, його поділення, а також повноваження органів місцевого самоврядування із

зазначених питань. У зв'язку з цим, виникають багато суперечок. Зважаючи на вказане, уряд України розробив та виніс законодавчий проєкт щодо внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [126].

Законопроект визначає: «правовий режим спільної сумісної та спільної часткової власності територіальних громад; поняття «управління об'єктами прав територіальної громади», у тому числі тими, що перебувають у їхній спільній власності; правовий режим майна комунальних підприємств, установ та організацій». Крім того, проєкт закону встановлює чіткі правила: «управління майном спільної власності територіальних громад; взаємодії територіальних громад та районних і обласних рад з питань управління майном спільної власності району чи області».

Враховуючи викладене вище, пропонується:

Наступна періодична класифікація історичного, ретроспективного розвитку законодавства України стосовно нормативно-правового регулювання відносин в сфері права власності територіальних громад:

I період – 1991-1997 роки: становлення України як самостійної, незалежної держави. Перші кроки до законодавчого визначення системи та гарантій місцевого самоврядування в Україні, закріплення визначення «територіальна громада»;

II період – 1997-2003 – становлення та оновлення цивільного законодавства України;

III період – 2003-2004 – подальший розвиток законодавства України до помарчевої революції;

IV період – 2004-2010 – активний розвиток законодавства України, з урахуванням євроінтеграційного напрямку руху Української держави до асоціації з ЄС;

V період – 2010-2013 – розвиток та оновлення законодавства України на шляху до євроінтеграції до початку революції «гідності»;

VI період – 2014 – 2019 – становлення законодавства України в період після революції «гідності» з урахуванням анексії АРК Крим Російською Федерацією та створення самопроголошених Л/ДНР на сході України;

VII період – 2019-2022 – розвиток законодавства України в період дії обмежень, пов'язаних з карантинними заходами у зв'язку із розповсюдженням гострої респіраторної хвороби - коронавірусу «SARS-CoV-2» (COVID-19), до початку повномасштабного вторгнення військових формувань РФ на територію України та введення по всій території України правового режиму воєнного стану;

VIII період – 2022 теперішній час – розвиток законодавства України в період дії правового режиму – воєнного стану, ведення бойових дій та тимчасової окупації окремих територій України.

Також пропонується внести зміни до частини першої та другої статті 327 ЦК України, де замінити словосполучення «управління майном, що є в комунальній власності» на «управління об'єктами права комунальної власності» надати відповідне визначення останнього, а отже вказану статтю викласти у наступній редакції:

«Стаття 327. Право комунальної власності

1. У комунальній власності є об'єкти, у тому числі грошові кошти, які належать територіальній громаді.

2. Управління об'єктами права комунальної власності - діяльність визначеного законом або актом органу місцевого самоврядування, спрямована на ефективну реалізацію територіальною громадою права комунальної власності».

РОЗДІЛ 2.

ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВА ВЛАСНОСТІ ГРОМАД ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

2.1. Поняття та правова природа права власності територіальних громад за законодавством України

Одним із найважливіших понять цивільного законодавства будь-якої країни світу є «право власності» - класичний цивільно-правовий інститут, що має багатовікову історію. Власність існувала й існуватиме завжди, вона належить до таких понять, навколо яких постійно точаться суперечки, і над якими працюють кращі уми людства. Спроби зміни відносин власності, що склалися в суспільстві, і затвердити новий лад цих відносин стали причиною більшості соціальних перетворень, скоєних у світі за всю його історію.

Щодо поняття «власність», то історично склалася певна форма присвоєння особою, в основному, матеріальних благ, які перебувають у володінні цієї особи [64, с. 95].

Під проведення дослідження поняття та правової природи власності територіальних громад та подальшим визначенням поняття «власність територіальних громад», слід провести співвідношення між визначеннями понять «власність», «форма власності», «право власності», що дасть змогу також провести співвідношення понятійного апарату та визначень понять «власність територіальних громад», «власність публічна» та «власність комунальна».

Стаття 316 ЦК України надає визначення поняття «права власності», зокрема: «правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за власною волею, незалежно від волі інших осіб» [189].

Власність трактується як присвоєння майна (матеріальних об'єктів та продуктів виробництва), за допомогою певної суспільної форми, що відображає таке ставлення особи до майна, коли особа вважає це майно своїм за умови, що інші особи вважають дане майно чужим [25].

Це означає, що інші особи повинні утримуватися від будь-яких посягань на чуже майно, отже, і на волю власника цього майна його мати. Право власності зобов'язує всіх власників даного майна утримуватися від порушень прав власника. Своє право на майно власник здійснює завжди своєю владою та у власному інтересі.

Будь-які права вважаються похідними від правил, що є частинами інститутів [159]. Правом (або правомочністю) є така сукупність дій, яку суб'єкт, дотримуючись правил, може здійснювати. Права власності суб'єкта, відповідно – суть дії, які він може здійснити з тими чи іншими об'єктами, як речовинного, так і нематеріального характеру. Названа можливість коріниться в тих інститутах, які існують у відповідному співтоваристві.

Виходячи з поняття «права власності», ми можемо охарактеризувати його об'єкт як сукупність «фізичних» та «інституційних» властивостей. Перші визначають потенціал використання об'єкта для досягнення тих чи інших цілей суб'єктів, другі – соціальні можливості такого використання, або доступ до об'єкта. Дійсно, за відсутності доступу до об'єкта не можна задовольнити жодної з потреб суб'єкта. Зрозуміло, що доступ тут – досить широке поняття.

Якщо об'єкти поза соціумом – за сукупністю набувають «фізичні» властивості, то всередині соціуму деякі з них, рідкісні та корисні, набувають характеру економічних благ, «наближаючись» до тих чи інших «інституційних» властивостей, зокрема права власності. У цьому сенсі можна сказати, що об'єкти, щодо яких взаємодіють суб'єкти, являють собою не лише «сукупність» фізичних властивостей, а й «сукупність» права власності. Якщо ж не відрізняти власність як об'єкт права власності й самі права

власності, це означатиме неможливість розділення «обміну благами» та «обміну правами на них». Тим самим ми прийдемо до прямого протиріччя з господарською практикою: прикладом може бути організація обмінів на ф'ючерсних ринках, де сам товар відсутній, а купуються (обмінюються на гроші) тільки права на нього.

Детальний перелік правочинів, що відображає англосаксонську правову традицію щодо визначення права власності запропонував англійський вчений А. Оноре [202].

1. Право володіння, суть якого – у захищеній темою чи іншим гарантом (а кінець кінцем і державою) можливості здійснити фізичний контроль над річчю. «Дана правомочність лежить в основі винятковості права власності. Якщо немає права володіння (незалежно від того, кому воно належить), то беззмстовним стає і сам термін «власність»» [6].

2. Право користування, що полягає в отриманні від речі якоїсь вигоди, безпосередньої (річ може бути спожита в якості, наприклад, продукту харчування) або непрямої користі для споживача (наприклад, для створення інших корисних промов).

3. Право управління включає можливість вибору напрямків використання речі, а також визначення порядку доступу до ресурсу того чи іншого кола осіб.

4. Право на дохід, який отримується як з безпосереднього користування річчю, так і з користування речами іншими суб'єктами (наприклад, здача в оренду квартири).

5. Право на капітальну вартість, тобто можливість дарування, продаж, зміни форми або знищення блага.

6. Право на безпеку, або захист від експропріації.

7. Право на передачу речі у спадок.

8. Безстроковість означає відсутність будь-яких тимчасових кордонів у здійсненні правочинів.

9. Заборона використання шкідливого. Це правомочність є «негативним» правом, яке не дозволяє використовувати річ таким чином, щоб це завдавало шкоди іншим особам, їх майну тощо.

10. Відповідальність як стягнення, тобто можливість відчужувати речі на сплату боргу.

11. Кінцеві права. Їхня суть полягає в «кінцевому» контролі над річчю, який залишається, коли щодо неї реалізовані (зокрема, передані іншим) інші права власності. Прикладом можуть бути права власників фірми на залишковий дохід, який залишається після відрахування з валового доходу всіх виплат за укладеними контрактами та сплати податків держави.

Незважаючи на надмірність переліку («негативне» право – заборона шкідливого використання – реалізується через законодавство про ненавмисне заподіяння шкоди), він дає ясне уявлення про широке різноманітне право власності: адже перелічені правомочності – типи конкретних дій, які можуть здійснювати володарі тих чи інших прав власності, а не самі дії. Тим самим характеристика власності через ту чи іншу сукупність прав власності дає дуже широкі можливості для опису конкретних ситуацій, які складаються та можуть скластися в господарській практиці.

В історичному плані можна виділити два підходи, що склалися в різних суспільствах та країнах за питанням визначення та дослідження власності:

1) власність трактується як набір прав власності, зміни у складі яких виявляються наслідком змін економічних правил; при цьому на передній план виступає питання про те, як, у формі яких конкретних правочинів суб'єкт є власником;

2) власність трактується як нерозчленоване ціле; при цьому на передній план виступає питання про те, хто є власником. Інший підхід заснований на континентальній правовій традиції, представлений ще у Кодексі Наполеона.

Наслідками розвитку континентальної традиції були: 1) трактування власності як речей; 2) формальна неподільність майнових прав.

Ці традиції присутні у сучасному українському законодавстві. Так, у Цивільному кодексі України основному юридичному акті цивільного законодавства, де у статтях 316, 317 визначено, що «особа володіє правом власності на майно, яке особа здійснює відповідно закону на свій розсуд, незалежно від волі інших осіб. Власникові належать права володіння, користування та розпоряджання своїм майном. На зміст права власності не впливають місце проживання власника та місцезнаходження майна» [189].

Разом з тим, ЦК України визначає, що «суб'єктами права власності є Український народ та інші учасники цивільних відносин, тобто, територіальні громади є учасниками цивільних відносин, а отже й суб'єктами права власності» [190].

Відповідно до статті 41 Конституції України, «кожен має право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. Право приватної власності непорушне». Це підтверджує і стаття 321 ЦК України «Непорушність права власності», де записано: «1. Право власності є непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні. 2. Особа може бути позбавлена права власності або обмежена в її здійсненні лише у випадках та в порядку, встановлених законом» [57].

У даний час загальноприйнятою точкою зору є те, що «власність» визнається категорією економічною, що існує незалежно від волі людей, у той час, як «право власності» є явищем ідеологічно породжене людським

розумом. Правове, юридичне ставлення до власності є формою економічного відношення власності. В елементарному, побутовому розумінні «право власності» визначається як ставлення особи або колективу до речі, що йому (їм) належить, як до своєї, а до речі, яка їй (їм) не належить йому – як до чужої речі. Однак у юридичному розумінні «право власності» означає відносини людини до речі, оскільки предметом регулювання права є суспільні відносини, тобто відносини між людьми.

Власність, в економічному сенсі, може бути визначена як сукупність історично визначених майнових відносин осіб щодо майна, яке вважається цими особами як власне та дозволяє безпосередньо цим майном (засобами виробництва та предметами споживання), володіти, користуватись та розпоряджатись, тобто безпосередньо використовувати належне майно на власний розсуд і у власних інтересах.

Як вже зазначалось, ЦК України у статті 317 «Зміст права власності» встановлює: «Власнику належить право володіння, користування та розпорядження своїм майном» [189]. Право володіння є юридичною можливістю фактичного впливу на майно. Право користування є юридичною можливістю отримання власником споживчих властивостей майна. Право розпорядження є юридичним правом визначати долю майна, у тому числі зміну власника цього майна.

Власник може відмовитися від майна, але необхідно, щоб зрозуміло було висловлено його бажання відмовитися від права власності на нього і щоб про це стало відомо іншим особам.

Стаття 13 Конституції України передбачає рівність усіх суб'єктів права власності перед законом. Це передбачається і статтею 319 ЦК України, в якій записано: «1. Власник володіє, користується і розпоряджається своїм майном на власний розсуд. 2. Власник має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, що не суперечать закону. 3. Всім власникам забезпечуються рівні умови

для здійснення своїх прав. 6. Держава не втручається у здійснення власником права власності» [57].

ЦК України у статті 320 «Використання власником свого майна для провадження підприємницької діяльності» встановлює: «Власник має право використовувати своє майно для провадження підприємницької діяльності, крім випадків, встановлених законом».

При провадженні власником підприємницької діяльності на законних підставах усі суб'єкти (у тому числі й держава) не повинні йому заважати. У цій ситуації розглядається питання про право власності, яка стала нікчемною, яка не є цінністю.

В юридичному розумінні «власність» розглядається насамперед як право власності, як право суб'єктивне, тобто правомочність конкретної особи, що визначає панування останнього над річчю. При цьому не слід вважати, «ніби різниця між економічними та юридичними категоріями здатна призвести до того, що в області економіки існуватимуть одні форми власності, а в області права – інші». Розвиток економіки та права складає наукових засадах, і розбіжності з-поміж них недопустимі. Суб'єктивне право існує лише в правових відносинах, а правове відношення власності є формою економічного відношення власності [84].

Під «правом власності» в об'єктивному сенсі розуміють юридичний інститут, тобто сукупність правових норм, значна частина яких, маючи цивільно-правову природу, входить у підгалузь речового права. Однак до інституту права власності включаються не лише цивільно-правові норми, він є комплексним, що об'єднує норми різних галузей права, у тому числі конституційного, цивільного, адміністративного, кримінального. Цей інститут охоплює сукупність норм, які встановлюють, регулюють і захищають загальні принципи власності матеріальних благ певним особам.

Право власності завжди розглядалося в цивільному праві як абсолютне речове право, що оформляє та закріплює належність певній особі речей (матеріальних, тілесних об'єктів майнового обороту). При цьому «визначення права власності становить значні труднощі, незважаючи на видиму його простоту та ясність. Досі в науці не встановлено точного поняття про нього. За найпоширенішим визначенням, що збігається з життєвим уявленням про право власності, останнє становить необмежену й виняткове панування особи над річчю».

З часу створення територіальних громад, останні отримали відповідні повноваження здійснювати розпорядження майном територіальних громад, комунальною власністю, землями державної власності, розташованими на території територіальних громад, окрім того майна та земельних ділянок, які відповідно до законодавства належать до земель державної власності. Разом з тим, територіальним громадам надано право на здійснення контролю за ефективним використанням земельних ділянок державної власності, завдяки чому здійснюється надходження до місцевого бюджету.

Отже, зважаючи на положення чинного законодавства України, відмічається, що за загальним визначенням «право власності» розуміється як нормативно закріплена й гарантована державою можливість суб'єкта (фізичної або юридичної особи) чи колективного суб'єкта (у нашому випадку територіальних громад) здійснювати найповніше панування над річчю (майном) у вигляді володіння, користування, розпорядження та отримання плодів і доходів від неї, що є реалізованою ідеєю свободи і справедливості у сфері розподілу і присвоєння матеріальних благ.

Водночас, під «правом володіння» розуміється необхідна складова змісту суб'єктивного права власності, що полягає в можливості утримувати річ у своєму володінні, ставитися до речі як до своєї, що є початковим порівняно з володінням інших осіб.

Право володіння як фактичне ставлення до речі історично передувало право власності. Під правомочністю володіння розуміється юридично забезпечена можливість фактичного володіння річчю, здійснення господарського панування над нею. У законодавствах багатьох країн володіння є самостійним інститутом речового права. У дореволюційної цивілістиці також зазначалося, що в Україні тривалий час терміни «володілець» і «власник» вживалися як рівнозначні. У сучасному українському цивільному праві володіння розглядається як правомочність, яка може передаватися власником іншим особам на різних правових підставах, але при цьому не може виступати як самостійне право, а повинно бути включено до складу майнових прав, що належать власнику. «Володіння є одним з основних правомочностей власника. Воно тісно пов'язане з іншими правомочностями власності, будучи в ряді випадків необхідною передумовою здійснення цих правочинів. Так, користування майном можливе найчастіше за умови володіння ним; у ряді випадків володіння майном необхідне для здійснення правомочності розпорядження».

Разом з тим, під «правом користування» розуміється можливість власника вживати річ для своїх потреб, експлуатувати її для досягнення тих чи інших цілей, зокрема для задоволення потреб. Також «право користування», що належить власнику, є первісною і найширшою за обсягом. У науковій літературі зазначається, що «право користування» є юридично обґрунтованою можливістю вилучення з речі корисних властивостей задоволення потреб у її використанні, і навіть можливість отримання від неї плодів, доходів і продукції. Зазначена правомочність тісно пов'язана з можливістю володіння: власник може реалізувати правомочність користування тільки у тому випадку, якщо має річ. Право користування може передаватися власником іншим особам на підставі договору та у встановлених ним межах.

За загальним визначенням під «правом розпорядження» розуміється найбільш характерна змісту права власності можливість визначати юридичну долю речі у вигляді її споживання, відчуження, передачі у тимчасове володіння і користування, знищення тощо. Окремі науковці під розпорядженням розуміють вчинення дій, які тягнуть за собою істотні зміни самої речі (до переходу їх у інший стан) чи її правової власності, і навіть які передбачають можливість такої зміни. Подібними діями можуть бути: відчуження речі, відмова від неї, застава, переробка, знищення тощо. Правомочність розпорядження притаманне в повному обсязі лише власнику, але може бути передано їм іншим особам. Методи реалізації правомочності розпорядження різні, в українському цивільному законодавстві, можливість власника передавати майно в довірчу власність, виділяється особливо (стаття 597¹ ЦК України).

В науковій літературі визначено, що «правом власності є система правових норм, що регулюють відносини щодо володіння, користування та розпорядження майном його власником». Зазначену думку та визначення підтримують у своїх наукових дослідженнях багато українських науковців цивілістів таких.

Так, С. В. Резніченко вважає, що «право власності є важливим інститутом правової системи, та який зазначив, що при формулюванні поняття «право власності» слід виділяти специфічні ознаки, що дасть відмежити «право власності» у розумінні «права привласнення» від інших прав на майно, які набуває особа шляхом привласнення» [149].

К. Г. Некіт у своїх дослідженнях звернула увагу на визначення поняття «право власності», яке існує в цивільному законодавстві окремих країн ЄС, зокрема «за положеннями ЦК Франції (стаття 544), поняття «право власності» визначено як повноваження користування і розпорядження найбільш абсолютним чином, при цьому володіння охоплене повноваженнями користування» [93]. Водночас науковець звертає увагу, що

«підхід визначення «права власності» за цивільним законодавством Німеччини, відрізняється від згаданого вище, тим, що перерахування всіх повноважень власника представляється неможливим, оскільки такої необхідності немає. Так, за ЦК Німеччини «право власності» розуміється як повноваження власника майна, розпоряджатися своїм майном й усувати третіх осіб. Тобто, власність є набагато більшим, ніж сума володіння, користування та розпорядження». За результатами дослідження, науковець запропонувала звести зміст права власності до наступного формулювання: «Власнику дозволено робити з річчю все, що не заборонено. У визначених законом випадках власник може вчиняти лише дії, які дозволені законом» [93]. Разом з тим, науковцем було запропоновано об'єднати положення про зміст та здійснення права власності в межах однієї статті ЦК України, зокрема «шляхом виключення статті 319 доповнити та викласти в новій редакції ст. 318, в якій назву буде визначено як «зміст та здійснення права власності», а положення самої статті будуть визначати права власника, забезпечення рівних умов здійснення останнім своїх прав, та заборона втручання у таке здійснення права власності» [93].

Деякі науковці зазначають, що «виходячи з повноти та абсолютного характеру права власності, власник майна має своє, незалежне право розпоряджатися цим майном, при цьому власник, розпоряджаючись майном, зобов'язаний враховувати права та інтереси інших, а також особливості об'єкта власності» [98].

Згідно з найбільш поширеним визначенням, що збігається з життєвим уявленням про право власності, «останнє є необмеженим і винятковим пануванням особи над річчю, і здійснюється суб'єктом вільно» [183].

Здійснений вище аналіз, дає можливість сформулювати визначення поняття «право власності територіальних громад».

Так, право власності територіальних громад слід визначити, як систему правових норм, регулюючих відносини територіальних громад від лиця

органів місцевого самоврядування відносно здійснення права володіння, користування та розпорядження майном комунальної власності, яке знаходиться на території обслуговування цієї територіальної громади та передано територіальним громадам державою у порядку встановленому законом.

Термін комунальна власність походить від поняття «комуна», у перекладі з французької мови «*commune*» означає «громада», а з латинської – *communis* – «спільний». У ряді зарубіжних країн комунальна власність має назву муніципальної форми власності. Така форма власності розглядається як один із різновидів публічної, або громадської власності.

Головними джерелами формування комунальної власності було визнано перерозподіл державної власності та передачу об'єктів державної власності до власності адміністративно-територіальних одиниць, а також нормативно-правове оформлення права володіння майном, що раніше належало відповідній раді народних депутатів, створювалося чи купувалося за рахунок належних їй коштів. Джерелом поповнення комунальної власності, за пропозиціями рад, були визначені продаж або безоплатна передача у власність місцевих органів влади підприємств, організацій, установ чи їхніх структурних підрозділів та інших об'єктів, що належать іншим суб'єктам власності й мають важливе значення для соціально-економічного розвитку відповідної території.

Прийнятим у лютому 1991 року Законом Української РСР «Про власність» (втратив чинність 20.06.2007 року) [118] визнавався правовий режим майна комунальної власності. Згідно зі статті 31 цього Закону «комунальну власність як власність адміністративно-територіальних одиниць, поряд із загальнодержавною (республіканською) власністю, віднесено до державної власності; також, суб'єктами права державної комунальної власності було визначено адміністративно територіальні одиниці, в особі обласних, районних, міських, селищних, сільських Рад

народних депутатів». На той час Закон не визначив вичерпного переліку об'єктів права державної комунальної власності. На виконання закону Кабінетом Міністрів України ухвалює відповідну постанову, з метою регулювання розмежування понять державного та комунального майна [143]. У положеннях постанови Кабінету Міністрів України від 05.11.1991 року № 311 зазначається, що: «об'єктами права комунальної власності визначається майно, що забезпечує діяльність відповідних рад і утворюваних ними органів, кошти місцевих бюджетів, державний житловий фонд, об'єкти житлово-комунального господарства, майно закладів народної освіти, культури, охорони здоров'я, торгівлі, побутового обслуговування, майно підприємств, місцеві енергетичні системи, транспорт, системи зв'язку та інформації, враховуючи націоналізоване майно, передане відповідним підприємствам, установам, організаціям, а також інше майно, необхідне для забезпечення економічного й соціального розвитку відповідної території» [143]. Разом з тим, зверталась увага на те, що «відповідно до Конституції України (статті 142-143): «комунальна власність є власністю відповідної територіальної громади» [57], при цьому саме майно, що перебувало на той час у загальнодержавній власності, передавалось у державну комунальну власність областям, а вже області, відповідно до пункту 3 постанови Кабінету Міністрів України від 05.11.1991 року № 311, розмежовували майно між власністю областей, міст обласного підпорядкування, районів міст за участю виконкомів, тобто, безпосередньо області визначали, яке майно відноситься до їх власності, а яке передавалось ними на нижчий рівень адміністративно-територіального поділу» [143].

Основним джерелом формування й набуття права комунальної власності була і продовжує залишатися передача у власність територіальної громади господарських та інших об'єктів, які розташовані на території територіальної громади, але належать державі [63].

Законодавчим актом, який регламентує таку передачу, є Закон України «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності», відповідно до якого «органи місцевого самоврядування від імені та в інтересах територіальних громад, згідно з чинним законодавством, наділяються всіма правами власника: володіти, користуватися та розпоряджатися об'єктами права комунальної власності» [136].

Також, вказаним законодавчим актом визначається, що: «під правом володіння слід розуміти юридично забезпечену можливість мати в себе майно, утримувати його у власному господарстві (мати на балансі, тощо); під правом користування визначено юридично забезпечену можливість власника до експлуатації, використання майна шляхом здобування з нього корисних властивостей; під правом розпорядження розуміється юридично забезпечена можливість власника визначити частку належного йому майна шляхом зміни його призначення чи належності у формі відчуження, передавання тощо; здійснюючи право власності, органи місцевого самоврядування від імені та в інтересах територіальних громад на власний розсуд мають право вчиняти щодо «комунального майна» будь-які дії, що не суперечать закону, використовувати його для здійснення господарської діяльності, передавати в користування і оренду, що не заборонено законом» [131].

Таким чином, статус комунальної власності закріплено Конституцією України, як складного конституційно-правового інституту, реалізація якого залежить від багатьох суб'єктів конституційного права: органів місцевого самоврядування, територіальних громад, громадян, місцевих органів виконавчої влади, тощо.

Однак, по суті, Конституція України заклала такі основи реалізації комунальної власності, які дають змогу з допомогою конституційно-правових важелів гарантувати її належне та конституційне використання.

Науковці зазначають, що «проблема управління комунальною власністю полягає в тому, щоб зрозуміти сутність суб'єктно-об'єктних

відносин». Разом з тим, суб'єктно-об'єктні відносини, науковці розглядають «у площині поділу прав власності на володіння, користування й розпорядження, де володіння виступає як вихідна форма власності, розпорядження й користування виступають як функції реалізації цілей власника, а відносини власності щодо володіння, користування та розпорядження можуть об'єднуватися в одному суб'єкті або розподіляються між різними суб'єктами» [195].

Відповідно Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»: «право комунальної власності є правом територіальних громад володіти, доцільно, економно, ефективно користуватися й розпоряджатися на свій розсуд і в своїх інтересах майном, що належить їй, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування» [131].

Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» встановлено, що «об'єднані територіальні громади є правонаступниками всього майна, прав та обов'язків територіальних громад, що об'єдналися, з дня набуття повноважень сільською, селищною, міською радою, обраною такою об'єднаною територіальною громадою. У разі об'єднання територіальних громад одного району в одну об'єднану територіальну громаду, усе майно спільної власності територіальних громад становиться комунальною власністю об'єднаної територіальної громади, відповідні права та обов'язки належать об'єднаній територіальній громаді з дня набуття повноважень об'єднаною територіальною громадою» [128].

Таким чином, територіальні громади в Україні як первинні елементи системи місцевого самоврядування забезпечують захист інтересів жителів певної територіальної одиниці. Важливою ознакою, що характеризує територіальну громаду, є соціальні зв'язки, що виникають між її членами і які її скріплюють. Це – безпосередня й опосередкована взаємодія людей: міжособистісне спілкування, спільна праця й відпочинок, взаємні послуги, спільне користування територією та її природними ресурсами, соціальною

інфраструктурою і мережами комунікацій, а також єдина система управління, постачання й розвитку.

ЦК України в частині 1 статті 318 встановлює, що «суб'єктами права власності є Український народ та інші учасники цивільних відносин, визначені статтею 2 цього Кодексу (фізичні та юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права)» [21; 189].

При цьому, як встановлено нормами Глави 10 ЦК України: «держава набуває й здійснює цивільні права та обов'язки через органи державної влади в межах їхньої компетенції, встановленої законом» [189]. З наведених норм не зрозуміло, через які саме органи державної влади держава Україна набуває права власника майна і в особі якого органу вона є суб'єктом права державної власності. Не дає відповіді на це запитання і пункт 7 статті 92 Конституції України, згідно з яким «правовий режим власності визначається виключно законами України, адже Конституція України називає три види власності – приватну, державну і комунальну. Очевидно, що правовий режим кожного з цих видів, а не лише державної власності, має визначатися законом» [57].

Наразі вбачається деяка неузгодженість щодо суб'єктів права комунальної власності, що міститься в нормах Конституції України, у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» і в Земельному кодексі України. Так, у статті 140 Конституції України згадується про територіальні громади села, селища, міста в пункті 1 статті 83 Земельного кодексу [46], де визначається право власності на землю територіальних громад, також називаються територіальні громади села, селища та міста. При цьому у статті 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», де пропонується визначення права комунальної власності, зазначаються територіальні громади села, селища, міста, районів у містах. У пункті 2 статті 6 Закону передбачається, що в містах з районним поділом територіальні громади районів у містах діють як суб'єкти права власності.

Продовжуючи дослідження правової природи права власності територіальних громад, слід звернути увагу на зарубіжний досвід та наявні міжнародно-правові стандарти у сфері місцевого самоврядування, зокрема країн ЄС щодо правового регулювання відносин органів місцевого самоврядування щодо власності. Наприкінці ХХ століття, було нормативно врегульовано відносини місцевих спільнот. Так, згідно з Європейською хартією місцевого самоврядування, від 15 жовтня 1985 року, його провідними суб'єктами є не органи влади й управління, а відповідні місцеві спільноти (територіальні колективи, громади, комуни тощо). Тут звертається увага на те, що не зважаючи на фактичне регулювання відносин органами та посадовими особами держави, акцентується увага саме на здійсненні керування відносинами з боку органів місцевого самоврядування.

У положеннях Конституції України зазначені вище у Європейській хартії місцевого самоврядування місцеві спільноти в особі територіальних колективів, громад та комун, визначаються як «територіальні громади». Це визначення відповідає національним історичним традиціям України та спрямованості нашої Держави до ЄС. Так, положеннями статті 140 Конституції України закріплено «конституційну правосуб'єктність територіальних громад і визначено, що саме їм належить право на здійснення місцевого самоврядування, яке реалізується через самостійне вирішення громадою питань місцевого значення в межах чинного законодавства» [57].

Отже, головною умовою створення територіальних громад, у відповідності до положень Основного Закону, є наявність правосуб'єктності.

Водночас, звертаємо увагу на те, що вказане конституційне положення ґрунтується на самобутніх традиціях українського народу та враховує демократичний досвід країн ЄС щодо організації місцевого самоврядування.

Таким чином, звернута увага на вищевказане, вимагає формування й функціонування територіальних громад не як простої сукупності жителів певних населених пункту, а як дієздатних суб'єктів, соціально й політично

активних, самодостатніх у контексті забезпечення матеріально-фінансовими ресурсами, а також здатних до ефективного й відповідального управління власними справами.

Як вже зазначалось, «територіальні громади» постають первинним суб'єктами місцевого самоврядування, основними носіями його функцій і повноважень. Здійснюючи характеристику територіальних громад як первинних соціальних суб'єктів публічної влади на місцях, простежується розмаїття форм безпосередньої й опосередкованої демократії в місцевому самоврядуванні, а також визнання провідної ролі територіальних громад у формуванні всієї системи органів публічної влади, що дає змогу визначити суть місцевого самоврядування як особливої форми публічної влади. У відповідності до визначень, висвітлених у Законі України «Про місцеве самоврядування» та в наукових джерелах, можна зробити загально-понятійне визначення терміну «місцеве самоврядування». Так місцеве самоврядування є системою організації діяльності місцевих жителів на відповідній території, або об'єднання жителів декількох відповідних територій в одну громаду, що є комплексом різноманітних інститутів, яка функціонує як єдиний цілісний механізм у сфері публічної влади, а її провідною ланкою постають територіальні громади, які мають та використовують особливий об'єкт окремого виду публічної власності, зокрема комунальної або муніципальної.

Проводячи далі дослідження питання правової природи права власності територіальних громад, слід говорити і про форму територіальних громад. Так, за формою, особливо в реаліях сьогодення, коли у зв'язку із повномасштабним вторгненням на територію України військових формувань російської федерації, по всій території нашої Держави введено в дію воєнний стан, територіальні громади слід вважати видом територіальної спільності, утвореної жителями України (громадянами України, іноземними громадянами, особами без громадянства, біженцями, вимушеними переселенцями) відповідних адміністративно-територіальних одиниць (села,

добровільні об'єднання в спільну територіальну громаду декілька сіл, селища, міста), які постійно або переважно мешкають в їх межах, володіють певним нерухомим майном, сплачують податки, комунальні послуги тощо.

Варто зазначити, що, попри значний інтерес сучасної наукової спільності до проблематики локальної демократії, дослідження правового статусу територіальних громад як первинних суб'єктів місцевого самоврядування є недостатнім. Це, безперечно, негативно впливає на нормативну регламентацію статусу згаданих соціальних спільнот. Доцільність теоретичного обґрунтування статусу територіальних громад визначає необхідність мати науково обґрунтовану систему знань про зазначений інститут конституційного та муніципального права, що надасть можливість вибудувати стабільну правову базу, на засадах якої має здійснюватися конкретизація їх правового статусу.

Водночас Конституція України дещо відійшла від європейської демократичної державно-правової традиції, яка в Європейській хартії 1985 року тлумачить територіальну громаду як право і реальну здатність органів місцевого самоврядування регламентувати значну частину державних справ, діючи в межах закону та в інтересах місцевого населення. На відміну від хартії, в Основному Законі провідну роль відіграють не органи місцевого самоврядування, а територіальні громади.

Це засвідчує, що Конституція України регулює питання місцевого самоврядування відповідно до концептуальних положень доктрини громади місцевого самоврядування.

Дефініція «територіальні громади» у вітчизняній науці постійно видозмінюється, що свідчить про не одностайність думок серед науковців щодо її змістових і сутнісних характеристик. Так, за час конституювання інституту місцевого самоврядування законодавці оперували різними термінами: «територіальна самоорганізація громади», «громадяни, які проживають на території», «територіальний колектив громадян» тощо.

Очевидно, що це поняття донедавна не використовували в жодній суспільній науці. Попри те, що майже не викликає заперечень визначення територіальної громади як суб'єкта місцевого самоврядування, законодавство багатьох країн світу ігнорує це поняття, а визначення її як суб'єкта місцевого самоврядування в країнах з розвинутою демократією взагалі немає [33]. Відсутнє воно і у вітчизняному законодавстві, хоча саме поняття територіальної громади в Конституції України наведено. З огляду на необхідність визначення окресленого поняття відповідно до соціальної парадигми розвитку й функціонування місцевого самоврядування в Україні, автор спирається на результати досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема, М. П. Орзіх визначає територіальну громаду як первинний суб'єкт місцевого самоврядування, що має власні інтереси, до складу якого належать громадяни України, іноземці, особи без громадянства, які постійно мешкають, працюють на цій території, володіють нерухомим майном, сплачують місцеві податки і збори [95].

Інший вітчизняний дослідник М. О. Баймуратов пропонує визначати територіальну громаду (місцеву спільноту) як сукупність фізичних осіб, які постійно мешкають на відповідній території та об'єднані територіально-особистими зв'язками системного характеру [8].

Слушним вважаємо твердження О. І. Сушинського, який наголошує, що найважливішим у розумінні сутності місцевого самоврядування, є не сама наявність у територіальної громади права на самоврядування, а функціональне начало, тобто реалізація цього права [165].

Іншої думки дотримується О. В. Батанов, який розробив нову теоретичну модель територіальної громади. Науковець визначає її як складну «кумулятивну форму суспільної організації, сукупність людей (місцевих жителів), асоційованих на публічних засадах у межах певної території та об'єднаних різноплановими ознаками системного характеру. За такого

підходу відбувається реалізація приватних цілей у публічно-правовій формі» [11].

Влучно визначив сутність місцевого самоврядування А. І. Коваленко. Дослідник вказав, що «це – одна з форм суто громадської активності, яка впливає з природного права громадян держави розв'язати на власний розсуд (але відповідно до законодавства) питання, що постають у процесі повсякденного управління територіальними справами без безпосереднього втручання органів державної влади. Також, науковець вказав, що територіальні громади слід розуміти в якості сукупності громадян України, які спільно проживають у міському чи сільському поселенні, мають колективні інтереси й визначений законом правовий статус» [55].

На відміну від простої територіальної одиниці, поселення, яке має статус територіальної громади, наділяють певними правами, зокрема правом на самоврядування.

Територіальні громади лише тоді стають самостійними сформованими одиницями громадянського суспільства, коли більшість їх членів буде ідентифікувати себе з ними, усвідомлюючи наявність спільних інтересів і сприяючи їх реалізації. Процес становлення територіальних громад передбачає перетворення ординарної сукупності індивідів на єдину спільноту.

З огляду на вищенаведені тлумачення та підходи, вважаємо, що нині в юридичній науці сформовано дві основні концепції щодо територіальної громади як соціального явища. Перша концепція (О. В. Батанов, Ю. О. Волошин, С. В. Маліков) має суто правовий зміст, де територіальні громади визначають як можливість (право) територіальних громад на самостійне управління місцевими справами. Друга концепція має переважно політологічний зміст, тобто акцентує на процесі реалізації самоврядними одиницями власних інтересів. Прихильники цієї концепції в більшості визначень місцевого самоврядування роблять наголос на «діяльності».

На нашу думку, сучасні українські реалії визначають необхідність зближення держави й суспільства, що передбачає взаємодію між ними. Окреслений підхід описує підстави для конституювання місцевого самоврядування як особливого інституту, що поєднує ознаки держави і громадянського суспільства на засадах інтересів територіальної громади та безпосередньо місцевого населення. Такі дії призводять до необхідності перегляду традиційних теорій публічного управління й адміністрування.

Влучно зазначає Н. В. Камінська, що, на відміну від решти структур громадянського суспільства, місцеве самоврядування втілюється в публічних і приватно-правових відносинах, через що для нього не повсякчас властиві такі атрибути, як свобода договору, свобода асоціацій, формальна рівність сторін тощо [51; 205].

Дати чітке визначення дефініції «територіальні громади» досить складно. Так, гнучкість концепції, яку застосовують у різних сферах, дає змогу пояснити її постійно зростаючу популярність та корисність у теоретичних дослідженнях.

Превалюють визначення, у яких науковці прагнуть радше вказати на відмінності, ніж на спільні риси.

Для визначення змісту цього поняття можна використати принцип від зворотного. Зазначимо, що соціально-правова структура такого багатоаспектного явища, як територіальні громади, – це складна форма суспільної організації на публічних засадах у межах певної території. Громади як базова ланка територіального устрою є частиною території держави, що має чітко визначені межі, відіграє роль просторової бази для діяльності суб'єктів місцевого самоврядування.

Отже, аналіз наукових джерел засвідчує, що зміст поняття «територіальні громади» залежить від того, представникам якої наукової школи є дослідник. При чому нині поза увагою вчених не залишилися

психологічні, соціальні, політичні аспекти цього питання. Варто зауважити, що ігнорування політичного аспекту було цілком закономірним у межах класичної школи з її чітким розмежуванням управлінських і політичних складових державного апарату. Поступово відмінності ідеальних бюрократичних моделей і реальної управлінської практики стали очевидними. Це сприяло тому, що до концепції ефективності було включено нові аспекти публічно-владної діяльності.

Однак, попри переваги та історичне значення цієї парадигми, ми вважаємо, що феномен самоврядування у співвіднесенні з різними формами реалізації публічної влади дає змогу комплексно визначити місцеве самоврядування як форму публічно-владного регулювання соціальною спільнотою (групою індивідів, об'єднаних спільними інтересами завдяки компактному проживанню на певній території) окремих сфер життєдіяльності, що здатна забезпечити реалізацію інтересів такої спільноти (на відміну від централізованої системи державної влади) [192; 204].

Визначення територіальних громад як первинних суб'єктів місцевого самоврядування в Україні стало важливим кроком на шляху утвердження демократичної правової держави та громадянського суспільства. Територіальні громади постають джерелом місцевої влади й основними суб'єктами місцевого самоврядування. Аналіз наукових праць щодо проблем територіальних громад надає підстави для твердження, що більшість дослідників визначають наявність чотирьох ознак територіальних громад:

- населення, тобто спільнота людей (історична, культурна, сусідська);
- місце (територія), простір у межах певних кордонів (географічних, адміністративних, економічних тощо);
- соціальна взаємодія (сусідські відносини, спільні правила і норми поведінки, суспільні послуги тощо);

– почуття спільноти (психологічна ідентифікація зі спільнотою, спільність інтересів, почуття приналежності тощо).

Інші дослідники до ознак територіальних громад зараховують: населення, склад територіальних громад і критерії членства в них; місце (територію), простір у межах певних кордонів; соціальну взаємодію; економічну правосуб'єктність; наявність соціально зумовлених інтересів [14, с. 63-70].

На думку О. М. Мороз: «Ознаками територіальних громад є: спільна територія (може охоплювати проживання, роботу, володіння нерухомим майном); спільні інтереси щодо вирішення питань життєдіяльності; соціальна взаємодія в процесі реалізації цих інтересів; психологічна самоідентифікація кожного члена з громадою; спільна комунальна власність; сплачування комунальних податків» [86].

Дослідник М. О. Баймуратов наводить такі ознаки територіальних громад:

«– територіальна – спільне проживання осіб (жителів), які належать до громад на певній території;

– інтегративна – територіальні громади за ознакою об'єднання всіх жителів певних територій, незалежно від того, чи є вони громадянами цієї держави;

– інтелектуальна – основою конституювання територіальних громад є спільні інтереси жителів, які мають специфічний характер і виявляються через широкий спектр системних індивідуально-територіальних зв'язків, що виникають між ними;

– майнова – територіальні громади постають суб'єктом права комунальної власності;

– фінансова – члени територіальних громад є платниками місцевих податків і зборів» [7].

Зазначений підхід забезпечує науково-практичне оцінювання моделі організації місцевого самоврядування, сформованої в Україні, на підставі конституційних положень, більшість з яких уже закріплені в чинному законодавстві.

Територіальні громади визначаються як: «сукупність жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста як самостійних адміністративно-територіальних одиниць або добровільне об'єднання жителів декількох сіл, що мають спільний адміністративний центр» [131]. Соціально-правова організаційна структура вказаного багатоаспектного явища охоплює громадян держави, а також іноземців, осіб без громадянства, які постійно проживають в селі, селищі, місті, й, відповідно до Конституції України, користуються такими самими правами і свободами, виконують ті самі обов'язки, що і громадяни держави, за винятками, встановленими вітчизняним законодавством.

Територіальні громади визначають як територіальну основу місцевого самоврядування – село, селище й місто. Громади як базова ланка територіального устрою постають частиною території держави, що має чітко визначені межі та є просторовою основою для діяльності суб'єктів місцевого самоврядування [147].

Таким чином, територіальні громади як «нормативно-правова модель самоорганізації населення» з управлінськими структурами здатні реалізувати й захищати місцеві інтереси. Це складна форма суспільної організації, сукупність місцевих жителів, об'єднаних на публічних засадах в межах певної території. Такі добровільні об'єднання діють на підставі статуту або за рішенням місцевих референдумів об'єднуються з іншими громадами з метою здійснення самоврядування в межах законів держави. Вони наділені конкретною правосуб'єктністю, а саме правом:

- формувати відповідні органи шляхом проведення виборів, загальних зборів громадян за місцем проживання;

- проводити місцеві референдуми, місцеві ініціативи, громадські слухання, індивідуальні та колективні звернення, громадські експертизи та обговорення, інші незаборонені конституцією форми місцевої демократії [115; 172];

- управляти місцевими бюджетами, рухомим і нерухомим майном комунальної власності;

- укладати міжнародні угоди тощо.

З-поміж опосередкованої форми реалізації громадами права на місцеве самоврядування виокремлюють діяльність органів і посадових осіб місцевого самоврядування, відповідних асоціацій (спілок) тощо.

На межі XX–XXI століть територіальні (а в деяких країнах – регіональні) громади, асоціації та інші об'єднання органів місцевого (регіонального) самоврядування наділяють спеціальною правосуб'єктністю, тобто здатністю бути учасниками широкого чи певного кола суспільних відносин як на внутрішньодержавному рівні, так і на міжнародно-правовому чи наднаціональному [203; 206].

Попри це, вважаємо, що саме інститут правосуб'єктності територіальних громад належить до тих, які потребують подальшого доктринального вивчення законодавчого вдосконалення.

Крім вищенаведеного, слід звернути увагу на роль та значення виконкомів щодо здійснення права власності територіальних громад. У положеннях Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» міститься переліки повноважень сільських, селищних, міських рад та повноважень їх виконавчих органів. Також зазначається, що «виконавчі органи є апаратом ради та підпорядковуються сільському, селищному, міському голові, оскільки він має виключні одноосібні повноваження щодо призначення та звільнення керівників виконавчих органів» [131].

Науковцями звертається увага на те, що «виконавчі органи не слід ототожнювати з виконкомом, який є колегіальним, самостійним і незалежним органом з відповідним правовим статусом, та на відміну від них приймає рішення, в межах своїх повноважень, які є складовою частиною місцевих нормативно-правових актів; виконками не підпорядковуються раді, а члени виконкомів не є підлеглими ради чи сільського, селищного, міського голови; виконком має ширші повноваження; якщо рада своїми рішеннями як нормотворчими актами визначає необхідні для громади кінцеві суспільно-корисні результати, то виконками забезпечують настання цих результатів, здійснюючи нормотворчу й управлінську діяльність» [168].

За загальним визначенням виконком, тобто виконавчий комітет є «колегіальним орган, що утворюється радою на строк її повноважень» [167, с. 29]. Чисельний склад та структура виконкому визначається радою. Зазвичай до складу виконкому входять: голова, заступник голови з питань діяльності виконавчих органів ради, керуючий справами, секретар ради (ці особи входять до складу виконкому за посадою), а також керівники відділів, управлінь, інші особи за рішенням ради. Виконком є найбільш потужним органом місцевого самоврядування й наділений правом самостійно ухвалювати місцеві нормативні акти в межах власної компетенції.

Звертається увага на те, що в положеннях глава 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначені повноваження виконавчих комітетів, які є формально ширшими в окремих сферах. Перелік усіх визначених повноважень можна згрупувати за ознаками. Так, за ознаками існують наступні повноваження виконавчих комітетів – фінансові повноваження та повноваження кадрової сфери. Водночас, визначаються основні повноваження виконавчих комітетів: «заслуховування звітів керівників підприємств, установ та організацій комунальної власності; погодження в установленому порядку кандидатур для призначення на посаду керівників підприємств, установ та організацій, розташованих на відповідній

території, які перебувають у державній власності (стаття 29); розміщення на договірних засадах замовлень на виробництво продукції, виконання робіт (послуг), необхідних для громади (стаття 27); складання проєкту бюджету, здійснення фінансування видатків з місцевого бюджету, об'єднання на договірних засадах коштів місцевого бюджету та інших місцевих бюджетів для виконання спільних проєктів... (стаття 28); управління в межах, визначених радою, комунальним майном (стаття 29); надання відповідно до закону містобудівних умов і обмежень забудови земельних ділянок (стаття 31) тощо» [167].

Незважаючи на те, що голова головує як на засіданні ради, так і на засіданні виконкому, його повноваження стосовно означених найважливіших ознак впливу не такі вже й значні. Адже абсолютна більшість рішень з кадрових чи фінансових питань не може бути одноособовим рішенням голови. Ці рішення мають бути підтримані, відповідно до власної компетенції, більшістю виконкому або ради.

Попри це виконавчий комітет все-таки є головним інструментом впровадження місцевої політики, яка формується передусім радою, але з домінуючим впливом голови територіальної громади.

Таким чином, виконавчий комітет, за визначенням науковців, маючи повноваження організаційно-розпорядчого характеру (голова очолює та організовує роботу виконкому, вносить пропозиції для розгляду їх на сесіях, тощо), представницькі повноваження (представництво територіальної громади у відносинах з органами публічної влади, установами та організаціями, та у міжнародних відносинах), відіграє особливу роль у здійсненні права власності територіальних громад» [35, с. 296].

Таким чином, враховуючи норми законодавства, судової практики, дослідження науковців та результатів вивчення обсягу прав і повноважень сільських, селищних, міських голів, можна констатувати, що ця посадова особа повністю виправдовує статус головної посадової особи територіальної

громади, який можна на законодавчому рівні доповнити також статусом голови виконавчого комітету та всієї системи виконавчих органів. При цьому звертається увага на різні статуси голови ради та голови виконкому, так як очолюючи виконком голова інтегрований в його структуру, але запровадивши обрання сільського, селищного, міського голови безпосередньо територіальною громадою, в Конституції України не урівноважено його статус зі статусом сільської, селищної, міської ради.

2.2. Територіальні громади як суб'єкт права власності в Україні

Під час дії Закону України «Про власність» (втратив чинність), суб'єктами права комунальної власності законодавець визначав адміністративно-територіальні одиниці. Сьогодні ж, відповідно до статті 142 Конституції України [57] та статей 1, 6 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [131], первинними суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада села, селища, міста.

Право комунальної власності від імені територіальних громад здійснюють представницькі та виконавчі органи місцевого самоврядування. У положеннях Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» міститься сизначення суб'єктивного права комунальної власності, зокрема «суб'єктивне право комунальної власності є правом територіальних громад володіти, користуватися (доцільно, економічно, ефективно) і розпоряджатися на свій розсуд і у своїх інтересах майном, яке належить їм, як безпосередньо так, і через органи місцевого самоврядування» [158].

Існує думка про необхідність розмежування «суб'єктів права комунальної власності» та «суб'єктів здійснення права комунальної

власності». Зокрема, «суб'єктами права комунальної власності» визнають відповідні територіальні громади, а «суб'єктами здійснення права комунальної власності» визнають і територіальні громади й уповноважені ними органи місцевого самоврядування.

Згідно положень Конституції України: «місцеве самоврядування може здійснюватися територіальною громадою як самостійно, так і через органи місцевого самоврядування» [57]. Отже, забезпечення життєдіяльності певної території, самостійно або опосередковано через органи місцевого самоврядування, є основним призначенням територіальних громад.

Положеннями статті 143 Конституції України визначено: «повноваження територіальних громад як первинного суб'єкта місцевого самоврядування, до яких відносять: управління майном, що є в комунальній власності територіальних громад; затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку і контроль за їх виконанням; затвердження бюджетів та контроль за їх виконанням; визначення місцевих податків та зборів, передбачених законом; забезпечення проведення місцевих референдумів та реалізація їх результатів; утворення, реорганізація та ліквідація комунальних підприємств, контроль за ними; здійснення інших повноважень, визначених чинним законодавством» [57].

Отже, «первинним елементом системи місцевого самоврядування виступають територіальні громади в Україні, які поряд з іншими її елементами, покликані забезпечити захист інтересів жителів певної адміністративно-територіальної одиниці» [77]. Важливою ознакою, що характеризує територіальну громаду, є соціальні зв'язки, що виникають між її членами, і які її скріплюють. Це – безпосередня й опосередкована взаємодія людей: міжособистісне спілкування, спільна праця і відпочинок, взаємні послуги, спільне користування територією та її природними ресурсами, соціальною інфраструктурою й мережами комунікацій, а також єдина система управління, постачання і розвитку.

На думку деяких авторів, «органи місцевого самоврядування можуть також розглядатися як суб'єкти права комунальної власності. Вони зазначають, що, коли місцеве населення у сфері відносин комунальної власності виступає первинним власником, то органи місцевого самоврядування можуть бути визначені як публічні власники, тобто органи, які не лише здійснюють повноваження первинного власника, а й формулюють його інтереси, ототожнюють своє вольове бачення з баченням населення» [90].

На сьогодні вбачаємо неузгодженість щодо суб'єктів права комунальної власності, що міститься в нормах Конституції України, у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» і в Земельному кодексі України. Так, у статті 140 Конституції України згадується про територіальні громади села, селища, міста у пункті 1 статті 83 Земельного кодексу [46], де визначається право власності на землю територіальних громад, також називаються територіальні громади села, селища та міста. При цьому в статті 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», де пропонується визначення права комунальної власності, зазначаються територіальні громади села, селища, міста, районів у містах. У пункті 2 статті 6 Закону передбачається, що в містах з районним поділом територіальні громади районів у містах діють як суб'єкти права власності. Не закріплено законодавчо статус такого суб'єкта права комунальної власності, як територіальна громада району в місті. Тому цей недолік має бути в подальшому усунутий.

У сучасності в Україні органи місцевого самоврядування представляють систему децентралізованої організації місцевого управління, що склалася в результаті проведення відповідних реформ. Проведення подібних реформ у зарубіжних країнах призвело до поділу публічної влади державну та муніципальну завдяки чому відбувається взаємодія різних рівнів

публічної влади з метою забезпечення належного управління справами суспільства.

Використовуючи досвід зарубіжних країн та здійснюючи порівняння із сучасним станом в Україні виникає унікальна можливість виділити низку закономірностей належних різним моделям місцевого самоврядування та визначити значення такої моделі місцевого самоврядування як територіальні громади. Водночас освоєння досвіду організації місцевого самоврядування зарубіжних країн є необхідною умовою вивчення цивільного права України, яка здатна наблизити до осмислення сучасного стану інституту місцевого самоврядування та територіальних громад у нашій країні.

Висвітлення цих аспектів становить велику інформативну цінність і тому, що більшість зарубіжних країн знайшли оптимальні відповіді на багато питань, що стосуються місцевого самоврядування та територіальних громад. Розвиток місцевого самоврядування в особі територіальних громад в Україні є пріоритетним завданням. Вирішення цього завдання залежить насамперед від ефективності та продуктивності взаємодії між державною та так званою муніципальною владою.

Проводячи реформу місцевого самоврядування, уряд має звертатися до існуючих в іноземних державах моделей взаємодії державної влади та місцевого самоврядування. За кордоном використовуються досить ефективні моделі такої взаємодії, які склалися протягом років.

Дані моделі перевірені часом і дають конкретні позитивні результати практично. Їх дослідження та розумне застосування в Україні необхідні для успішної реалізації адміністративної реформи та реформи місцевого самоврядування.

В якості прикладу розвитку та становлення органів місцевого самоврядування та територіальних громад виступає теорія «вільної громади», яка є першою серед теоретичних концепцій, що пояснюють сутність

місцевого самоврядування. Виникнення цієї теорії пов'язують із серединою XIX століття. Тут слід звернути увагу на те, що думка про організацію влади в територіальних громадах почала розвиватися ще в середньовічній Європі, коли окремі громади (міські, районні, сільські, селищні тощо) прагнули звільнитися від впливу землевласників. У зв'язку з цим виникла ідея пріоритету «територіальної» громади перед державою, так-як «громада» була сформована раніше ніж «держава». Звідси випливає, що історичними передумовами виникнення цієї теорії стала необхідність обмеження втручання держави у відносини громади взагалі та територіальної громад зокрема. Згодом ці ідеї були сформульовані в наукових дослідженнях багатьох вчених.

У додержавний період громада була незалежною, самостійною одиницею у вирішенні усіх завдань. Тому творці теорії «вільної громади» доводили, що право громади управляти своїми справами має такий самий природний і невідчужуваний характер, як і права та свободи людини, бо громада історично виникла раніше за державу, яка має поважати свободу управління територіальної громади.

Як видно, згідно з цією теорією «територіальна громада має право на самостійність і незалежність від центральної влади за своєю природою, причому держава не створює територіальну громаду, а лише визнає її» [155].

У свою чергу теорія «вільної громади» містила основні принципи організації місцевого самоврядування, зокрема: «органи місцевого самоврядування обираються членами громади; положення про розподіл справ територіальної громади на власні відносини та відносини, що доручаються їй державою; місцеве самоврядування розуміється в якості управління власними справами громад, відмінними за своєю природою від справ державних; органи місцевого самоврядування є органами територіальних громад, а не держави (тобто будь-які державні органи не мають права втручатися у діяльність територіальних громад, вони лише

стежать щоб територіальна громада не виходила за межі своєї компетенції)» [77].

Вищеназвані принципи справили певний вплив у розвитку законодавства окремих країн, де під самоврядуванням, тобто територіальними громадами розумілася муніципальна влада, яка визнавалася особливою гілкою влади поряд із виконавчою, законодавчою та судовою. Зазначене обґрунтовувалось тезою про те, що «громада старша за державу; закон її знаходить, а не створює» [161]. Зазначена теорія не залишилася суто теоретичною, а знайшла своє практичне застосування на законодавчому рівні багатьох держав.

Необхідно відзначити, що ідеї організації управління територіальних громад висвітлюються окремими українськими науковцями. Так, В.В. Утвенко обґрунтовує у своїх дослідженнях реформу органів місцевого самоврядування в Україні та сформулював своє бачення основних проблем вчення про місцеве самоврядування: «поняття про власні справи територіальної громади, властиві за своєю природою муніципальному управлінню; поняття про справи державні, що передаються державою органам місцевого самоврядування» [168, с. 81-95].

Ці проблеми висвітлюються та набувають подальшого розвитку в наукових працях багатьох вчених, які пропонують різні теорії «місцевого самоврядування» та «територіальних громад» [52]. Одним із перших, хто звернув увагу до інституту місцевого самоврядування та територіальних громад був французький науковець та державний діяч А. Токвіль. Він висунув слушні висловлювання, з якими можна погодитись, зокрема: «інститути громади у встановленні незалежності відіграють ту ж роль, як і початкові школи науки; вони відкривають народу шлях до свободи і вчать його користуватися цією свободою» [1].

У другій половині XIX століття з'являються заперечення, зокрема акцентується увага на неспроможність теорії «вільної» громади. Зазначена

теорія більше застосована та розвинена у країнах англо-саксонського права (США, Велика Британія, Канада, Австралія). Для такої моделі характерні відсутність уповноважених центральних урядів, що опікають представницькі органи, які обираються населенням. Що ж до європейської континентальної моделі місцевого самоврядування, ситуація інша, тобто відповідно місцеве самоврядування задіяно до реалізації державних функцій. На думку Д. П. Співака, «ідея невідчужуваності, недоторканності прав територіальних громад, тобто автономності, характерна для теорії «вільної» громади, досить вразлива, бо важко доводити невідчужуваність прав, наприклад, великих територіальних самоврядних одиниць (областей, регіонів тощо) встановлених державою, з посиланням на їх природний характер» [161].

Інші науковці не заперечують наявність інших видів місцевого самоврядування, крім невеликих сільських, селищних і міських громад, а саме територіальних громад [161]. Водночас сучасні автори констатують, що «теорія «вільної» громади становить інтерес у наші дні, оскільки в рамках вказаної теорії вбачаються відправні засади сучасного принципу невідчужуваності права територіальних громад на місцеве самоврядування» [60]. На сьогодні, визначення поняття «територіальні громади» дозволяє диференціювати самоврядні територіальні основи на сільські, селищні та міські громади та «інші території» при вирішенні проблем територіальних основ місцевого самоврядування, а створення таких основ служить цілям раціоналізації здійснення публічної влади, та децентралізації державного управління.

У той самий час розвиток держави, навіть за поваги принципу вільних громад, неспроможна зберегти «в ідеалі» статус громад як вільних, тобто, автономних від держави утворень. Визнаючи необхідність держави та її верховенства, слід констатувати, що абсолютна самостійність та незалежність громад зникає. Охарактеризувавши основні тези теорії вільної громади, можна дійти невтішного висновку в тому що, попри її деякі

недоліки, саме вона є родоначальником принципу використання місцевих звичаїв і традицій організації та діяльності місцевого самоврядування. Однак слід визнати, що органи місцевого самоврядування при здійсненні своєї діяльності повинні не лише виражати інтереси та потреби мешканців, враховувати традиції та звичаї, що склалися протягом тисячоліть, а також сприяти виявленню ініціативи та самодіяльності всіх груп населення.

Витоки суспільної теорії місцевого самоврядування криються в особливому курсі розвитку української держави, в уявленнях про «природні» права громади, які активно вивчалися з урахуванням досліджень західноєвропейських учених.

Так само, як і теорія «вільної» громади, суспільна теорія виходила з протиставлення держави та громади. Проте щодо критеріїв такого роду протиставлення, акцент вже робився не на природний і невідчужуваний характер громади, а на протиставлення громадських (місцевих) інтересів політичним (загальнонаціональним), а також на визнання двох категорій справ: власне державних справ, переважно громадських. При цьому другі мають вирішуватись органами, створюваними місцевою спільнотою, а не державою, оскільки категорія даних справ, по суті, носить господарський характер, а не політичний.

Таким чином, прихильники цієї теорії, обґрунтовуючи сутність місцевого самоврядування, на перший план висували недержавну природу діяльності органів місцевого самоврядування. Отже, однією з основних ознак такого роду діяльності є управління не державними справами, а власними справами територіальної громади, у тому числі завідування справами місцевого господарства.

У той самий час неупереджений аналіз суспільної (суспільно-господарської) теорії місцевого самоврядування дозволяє виявити безліч прогалин.

Так, наприклад, питання освіти, охорони здоров'я, культури, місцевих податків і зборів та ін. становлять інтерес з погляду як місцевого населення, а й держави загалом.

По-перше, її суттєвим недоліком є те, що не можна точно розмежувати справи власне общинні (місцеві) та справи державні. Як свідчить історія, органи місцевого самоврядування здійснювали функції, що мають як приватно-правовий, так і публічно-правовий характер.

По-друге, як зазначали критики цієї теорії, вона змішувала самоврядні територіальні одиниці з різного роду приватно-правовими об'єднаннями. Але приналежність людини до якогось приватно-правового об'єднання залежить від нього, як і вихід з даного об'єднання, тоді як приналежність до самоврядних одиниць встановлюються законом і пов'язані з місцем проживання людини.

По-третє, згідно з цією теорією, територія держави повинна складатися з територій незалежних самоврядних громад (чого насправді не відбувалося). Однак, як свідчить історія, протиставлення громад державі не сприяло її зміцненню.

Поступово ідеї суспільної (суспільно-господарської) теорії місцевого самоврядування були зведені нанівець. Це було зумовлено тим, що місцеве самоврядування почали розглядати як розподіл обов'язків щодо управління державними справами між центральною та місцевою владою.

Основні положення державної теорії місцевого самоврядування були розроблені німецькими вченими XIX століття Лоренцом фон Штейном та Рудольфом фон Гнейстом.

Так, основоположники цієї теорії Р. Гнейст та Л. Штейн «бачили в самоврядуванні не самостійне управління місцевими громадами, їх власними, відмінними від державного управління справами, а покладання на місцеве самоврядування завдань державного управління» [155].

Відповідно до цієї теорії: «місцеве самоврядування є формою організації державного управління на місцях; є частиною загальної державної системи». При цьому усі повноваження в сфері місцевого самоврядування надано державою, отже, мають джерело державну владу. Однак, як зазначають окремі науковці «на відміну від центрального державного управління, місцеве самоврядування здійснюється не урядовцями, а за допомогою місцевих жителів, зацікавлених у результаті місцевого управління, тобто територіальними громадами, а отже не можна стверджувати, що місцеві питання, які самостійно вирішуються органами місцевого самоврядування, мають іншу природу, ніж державні. Передача деяких завдань державного управління ведення місцевих спільнот, покликана забезпечити більш ефективне вирішення тих чи інших питань на місцевому рівні» [164].

Таким чином, з точки зору державної теорії, влада, по суті, здійснюється населенням та обраними населенням людьми, але ця влада є державною.

У рамках досліджуваної теорії самоврядування знайшли своє відображення два основних напрямки. Йдеться про політичний напрям, який був розроблений Р. Гнейстом та юридичний напрям, який доводив Л. Штейн.

Прихильники політичної теорії бачили підстави для самостійності органів місцевого самоврядування в особливостях їх формування та можливості заміщення окремих місцевих посад гідними представниками місцевого населення. При цьому акцент робився на економічний стан посадових осіб. Таким чином, самостійність та ефективність діяльності органів самоврядування прихильники політичного спрямування пов'язували, перш за все, з системою почесних та безоплатних посад.

Прихильники юридичної теорії звертають увагу відрізненню від державних органів територіальних громад, зокрема: «на підстави самостійності органів місцевого самоврядування в особі територіальних

громад, на які держава покладає здійснення певних завдань державного управління, та специфіка чого полягає в особливості таких суб'єктів права як територіальні громади, що вступають в юридичні відносини з державою» [77].

Необхідно відзначити, що «на пріоритетне поширення державної теорії місцевого самоврядування в особі територіальних громад вплинула та обставина, що вона об'єднала в одне ціле поняття місцевого самоврядування та територіальної громади, незалежно від того, чи було місцеве самоврядування та/або територіальні громади історичним попередником держави або отримувало розвиток у вже сформованій державі».

В Україні місцеве самоврядування як інститут публічної влади має цивільний характер та поширюється на всіх членів громади, зокрема на мешканців кожної територіальної громади.

Як зауважує О. В. Батанов, який проводив дослідження територіальних громад як первинної ланки місцевого самоврядування: «При всій єдності публічної влади має місце й істотна різниця в її суб'єктному складі. Для публічної влади органів місцевого самоврядування характерно, що зазначена влада здійснюється не державою, а спеціальним суб'єктом, який має особливий об'єкт управління та інші іманентні якості, властиві такій владі. Ним виступають безпосередньо мешканці міст, селищ та сіл, об'єднані в місцеві громади або представницькі органи в особі рад, які обираються мешканцями та діють на користь населення відповідної громади. Зовнішньою формою їхнього формального вираження в Україні виступають територіальні громади» [12, с. 39-46]. Зазначене вище висвітлюється у статті 1 Закону України «Про місцеве самоврядування».

Узагальнення різних підходів щодо сутності територіальних громад дозволяє виділити, залежно від предметної діяльності, спрямованої на задоволення певних потреб у межах конкретних територіальних громад, наступні види та/або рівні територіальних громад.

Перший рівень – територіальні громади, що здійснюють свої повноваження безпосередньо чи через органи місцевого самоврядування (на рівні сіл, селищ, міст).

Другий рівень – об'єднання територіальних громад (на рівні сіл, селищ, міст).

Третій рівень становлять «мікро громади», які включають громади району в місті, мікрорайони, квартали, вулиці, будинки в особі ОСМД, та можуть реалізувати право на місцеве самоврядування безпосередньо, через органи місцевого самоврядування чи органи самоорганізації населення.

Незважаючи на те, що основний тягар функціонального навантаження щодо вирішення питань місцевого значення покладено на органи місцевого самоврядування, згідно з Українським законодавством територіальна громада як суб'єкт місцевого самоврядування має ряд специфічних ознак, які закріплюються в Конституції України (статті 132, 133, 140, 141, 142, 143) [57], у положеннях Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (статті 1, 6, 25) [131] та ЦК України (статті 2, 169, 172, 173, 327, 335, 338, 356, 368, 374 та інші) [189]: визнання та гарантованість діяльності територіальної громади як суб'єкта місцевого самоврядування на конституційному рівні; право мешканців територіальної громади на місцеве самоврядування є специфічною формою народовладдя; місцеве самоврядування територіальної громади здійснюється із дотриманням права і свободи людини і громадянина; законодавство закріпило можливість реалізації права на місцеве самоврядування за допомогою представницької чи безпосередньої демократії, яка передбачає таку форму здійснення управлінських повноважень, як самоорганізація та формування відповідних управлінських органів; самостійність територіальної громади під час вирішення питань місцевого значення; єдність прав та обов'язків територіальної громади; діяльність територіальної громади проходить у межах та порядку, визначеному чинним законодавством; територіальна громада виступає

одночасно як об'єкт та суб'єкт управлінської діяльності; компетенція територіальної громади обмежується вирішенням питань місцевого значення; громадська влада територіальної громади носить локально-просторовий характер; забезпеченість та гарантування права громадян на місцеве самоврядування передбачено на конституційному та законодавчому рівнях.

Відповідно до положень статті 140 Конституції України: «правом територіальної громади є місцеве самоврядування та самостійне вирішення питань місцевого значення у межах Конституції і законів України, а місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами в порядку, встановленому законом, безпосередньо і через органи місцевого самоврядування» [57].

Щодо участі в цивільних правовідносинах, територіальні громади наділені спеціальною правоздатністю, визначеною законодавством та є активними учасниками речових (майнових) правовідносин як суб'єкти права власності. Водночас, територіальні громади беруть участь у цивільних правовідносинах у межах компетенції відповідно до вимог статей 170-172 ЦК України, тобто «територіальні громади, через низку своїх органів (сільські, селищні, міські ради) та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад, можуть безпосередньо реалізувати свою цивільну правосуб'єктність». При цьому певні повноваження можуть покладатися на окремих посадових осіб, наділених відповідною компетенцією для вступу в цивільно-правові відносини. Щодо опосередкованої форми територіальної громади, то вона забезпечується можливістю вказаного суб'єктів створювати юридичні особи приватного права та брати участь у їх діяльності на загальних підставах (стаття 169 ЦК України).

Отже, проведення реформ в Україні, зокрема в частині реформування місцевого самоврядування, а також рекодифікація цивільного законодавства, направлені на створення усіх умов для ефективної організації місцевої влади,

узгодження інтересів держави та територіальних громад як суб'єктів цивільних правовідносин стосовно права власності, становлення інституту прямого народовладдя, створення й підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, тощо.

Водночас, узагальнення наявного досвіду діяльності територіальних громад в Україні показує, що ініціатива місцевих органів влади завжди знаходить відгук з боку громадян. В умовах демократизації місцевого публічного управління в Україні основним завданням органів місцевого самоврядування є використання тих механізмів, які дозволять переконати населення у важливості активної участі в управлінських процесах.

Територіальні громади в узагальненому розумінні зазначають як сукупність осіб, які мешкають разом у межах певної та визначеної території; наявність між вказаними особами певних зв'язків та відносин, спільних інтересів, а також прав і повноважень для вирішення спільних проблем.

Територіальні громади в містах з районним поділом діють як суб'єкти права власності, що закріплено в пункті 5 статті 6 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [131]. Законодавством також передбачені підстави для виникнення права власності. Так, у статті 328 ЦК України зазначається, що «право власності набувається на підставах, які не суперечать закону, однією із таких підстав можуть бути правочини» [189].

Юридичні особи публічного права, а саме такими особами є територіальні громади, набувають право власності на майно, що передане їм у власність, та на майно, набуто на підставах статті 329 ЦК України та не заборонені законом. Таким чином, власниками майна, що було придбано на підставах цивільного правочину (дарування, купівлі-продажу тощо), у відповідності до вимог законодавства, стають юридичні особи, тобто територіальні громади [189].

У науковій літературі звертається увага на те, що «загалом, юридичні особи публічного права, діють у межах тих самих правил, що і юридичні особи приватного права» [2].

З огляду на викладене, територіальні громади, з моменту реєстрації свого статуту набувають статусу юридичної особи публічного права, з усіма відповідними ознаками юридичної особи.

Тому можна стверджувати, що право набувати право власності на підставах, яких набувають таке право інші учасники цивільного обігу, мають й територіальні громади, які реалізують свої права шляхом створення юридичної особи.

В якості суб'єктів публічного права територіальні громади як юридичні особи слід розглядати з боку створених публічно-правових утворень з метою участі останніх в цивільно-правових відносинах та реалізації правової форми.

Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», передбачено, що «підставами набуття права комунальної власності є законодавчо встановлене придбання цього майна органами місцевого самоврядування, зокрема територіальними громадами, які набувають право комунальної власності на рухоме і нерухоме майно» [131].

Розглядаючи мету наділення територіальних громад правом комунальної власності, звертається увага на те, що такою метою виступають використання майнових об'єктів для задоволення нагальних потреб жителів територіальних громад у невідкладних послугах, а також те, що таке право призначається для доцільного, економного та ефективного використання майна територіальних громад і в інших інтересах жителів територіальних громад.

Органам місцевого самоврядування від імені та в інтересах територіальних громад, відповідно до закону, надано можливість «здійснювати правомочності щодо володіння, користування та

розпорядження об'єктами права комунальної власності», зокрема можуть виконувати усі майнові операції, «передавати об'єкти права комунальної власності в постійне або тимчасове користування юридичним та фізичним особам, здавати їх в оренду, продавати і купувати, використовувати як заставу, вирішувати питання їхнього відчуження, визначати в угодах та договорах умови використання та фінансування об'єктів, що приватизуються та передаються в користування й оренду» [131].

Як вже зазначалось вище, «територіальні громади наділені правом комунальної власності, що реалізується від їх імені відповідними органами місцевого самоврядування, які здійснюють управління майном, що знаходиться у комунальній власності» [189].

Територіальні громади як юридичні особи публічного права, можуть за допомогою укладення різних видів договорів набувати права комунальної власності.

За договором дарування, зокрема визначається, що стороною може бути територіальна громада. Отже, договори дарування (тобто виступати і в якості дарувальником, і в якості обдаровуваного), може укласти територіальна громада [103]. При цьому, з урахуванням положень Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», територіальні громади набувають правового статусу сторони в договорі дарування.

Проте наразі немає чіткого механізму укладання договорів безпосередньо територіальною громадою. Така процедура можлива лише за наявності посередника (представника, тобто по факту має існувати ще й посередницький договір). Згідно із положеннями статті 237 ЦК України «представництвом, що виникає на підставі договору, а також інших, встановлених законодавчими актами підстав, вважається правовідносини, у яких одна сторона (представник) зобов'язується вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє» [189].

Однак у наукових колах до сих пір не вщухають суперечності щодо надання територіальній громаді статусу юридичної особи. Противники концепції надання такого статусу стверджують, що достатнім є надати статусу суб'єкта цивільного права, а не суб'єкта цивільних правовідносин, як це передбачено статтею 169 ЦК України. Дана норма наділяє територіальні громади рівними правами всіх учасників цивільних відносин. Проте, статтею 172 ЦК України передбачено, що цивільні права і обов'язки територіальні громади набувають та здійснюють не безпосередньо, а лише через органи місцевого самоврядування. Але, яким чином територіальній громаді здійснювати права учасника цивільних відносин Кодексом, не передбачено [90].

Як висновок, можна сказати, що згідно з положеннями Цивільного кодексу України участь територіальних громад у цивільних відносинах обмежується лише відповідальністю за зобов'язаннями, які укладаються органами місцевого самоврядування.

Важливою умовою стабільного розвитку суспільства, територіальних громад, органів місцевого самоврядування та ефективного функціонування держави у сучасності, є забезпечення рівноваги загальнодержавних інтересів з інтересами населення регіонів і територіальних громад. Конституція України передбачила існування на місцях двох публічно владних структур – системи місцевого самоврядування як публічної влади територіальних громад і сформованих ними відповідних муніципальних органів та системи місцевих органів державної виконавчої влади, представленої місцевими державними адміністраціями.

На принципах правової, організаційної, фінансової та матеріально-технічної самостійності органів місцевого самоврядування має будуватися удосконалення їх взаємовідносин, а також спиратися на ефективне використання інституту делегованих повноважень. При цьому, принципи субординації (властивій державній управлінській вертикалі) не повинні

застосовуватись. Отже, велике значення для функціонування органів місцевого самоврядування, в тому числі територіальних громад, має інститут делегованих повноважень, що зумовлено принципами, цілями й завданнями демократії.

Звертається увага на те, що «на сьогодні фундаментальні дослідження інституту делегованих повноважень відсутні, що є значною перешкодою на шляху становлення, розвитку і взаємодії територіальних громад та органів місцевого самоврядування» [182].

В науковій літературі та в законодавстві набуло поширення терміну «делеговані повноваження». Сам термін «повноваження» полягає: «у сукупності прав та обов'язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплених за ними у встановленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій; обсяг відповідних повноважень державних органів та їх посадових осіб залежить від їх місця у структурі відповідних органів» [182].

У теорії управління розрізняють кілька форм надання повноважень: встановлення – спосіб регулювання, коли законодавчий орган у Конституції і законах визнає компетенцію органів місцевого управління; передача – форма регулювання повноважень, коли будь-яке повноваження одного органу виключається з його компетенції і включається до компетенції іншого органу; делегування – надання державним органом належного йому права вирішення питань на один раз, на деякий час або на невизначений термін.

Делегування потрібно відрізнити від передачі повноважень. При передачі відповідне повноваження вилучається з компетенції одного органу і включається до компетенції другого. У свою чергу делегування розуміється як надання права вирішувати те чи інше питання іншому органу без суттєвого втручання в його вирішення. Також, делегування повноважень є двосторонніми імперативними відносинами, в яких один орган має власну компетенцію, визначену нормативними актами, а інший – належну

правоздатність на одержання і реалізацію цих повноважень. При цьому компетенція першого органу є джерелом компетенції другого органу.

Окремі науковці, зокрема А. В. Цабека вважають, що «юридична природа делегування повноважень полягає в тому, що: 1) делегуватися можуть тільки окремі повноваження, що складають частину компетенції відповідного органу публічної влади; 2) після делегування повноважень компетенція органу, що їх делегує, не змінюється; 3) компетенція органу, якому делегуються ці повноваження, тимчасово розширюється; 4) акт делегування повинен обов'язково виходити від органу, що делегує повноваження; 5) при делегуванні здійснюється поширення компетенції делегуючого органу за рахунок наділення новими повноваженнями об'єкта делегування повноважень; 6) повноваження, що делегуються, можуть бути в будь-який час відізовані делегуючим органом; 7) якщо повноваження делегуються на певний час, то припинення делегування не передбачає видання юридичного акту, в якому ці повноваження відзиваються (компетенція органу, якому делегуються повноваження, звужуються автоматично). Якщо повноваження делегуються на невизначений час, вони можуть бути відізовані в будь-який час за рішенням органу, що здійснював делегування повноважень» [182].

Звертається увага на те, що на сьогоднішній день існує багато недоліків щодо роботи інституту делегування повноважень, то як: відсутність чітко визначеного порядку та процедури делегування повноважень, безсистемність у розподілі зазначених повноважень, недостатнє фінансування, що часто призводить до неузгодженості, мало ефективності та недбалого ставлення уповноваженого органу в здійсненні таких повноважень.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»: «делегує повноваження органів виконавчої влади, у різних сферах життєдіяльності суспільства по галузях соціально-економічного розвитку та управління, органам місцевого самоврядування» [193].

Зважаючи на викладене, доцільно розглянути питання щодо прийняття комплексного нормативного акта, з метою регламентування на законодавчому рівні, питань щодо делегування, як на загальнодержавному, так і на локальному рівнях, повноважень органів влади. Таким нормативним актом має стати Закон України «Про делеговані повноваження», в якому має міститися:

По-перше, варто визначити як, в яких формах має відбуватися делегування. Тут буде доречно врахувати думку вчених, які займалися вивченням і дослідженням цієї проблеми та виділили дві форми делегування повноважень: нормативну та договірну.

Так, на думку науковців: «нормативна має здійснюватися шляхом видання нормативного акту і застосовуватися, коли суб'єктом делегування є органи місцевого самоврядування і органи виконавчої влади. Наприклад, у випадку, якщо рішення про делегування окремих повноважень центральних та місцевих органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування приймає Верховна Рада України, то делегування повноважень має здійснюватися на основі закону, який приймається Верховною Радою України; рішення про делегування окремих повноважень ради місцевому органу виконавчої влади або органу самоорганізації населення має приймати відповідна місцева рада в порядку, визначеному Муніципальним кодексом. Договірна форма делегування повноважень передбачається у відносинах між органами місцевого самоврядування і не поширюється на відносини органів місцевого самоврядування з органами виконавчої влади» [24].

Зазначається, що шляхом укладання відповідного договору між радами, приймається рішення про делегування окремих повноважень органом місцевого самоврядування іншому органу місцевого самоврядування. Деякі науковці стверджують, що «договір про делегування повноважень між органами місцевого самоврядування є адміністративним договором, а отже під ним розуміється вольова угода, яка пов'язує двох суб'єктів публічного

права або суб'єкта публічного права і суб'єкта приватного права, і які укладені для досягнення цілей суспільного інтересу» [157].

По-друге, встановлення системи чіткого розподілу повноважень. На думку науковців, «необхідно передбачити чіткий перелік державних повноважень, які взагалі не можуть делегуватись від органів державної виконавчої влади органам місцевого самоврядування: забезпечення національної безпеки, охорона державної таємниці тощо» [50; 201].

Доцільно було б у рамках проведення реформ та рекодифікації, на законодавчому рівні встановити вичерпний перелік повноважень, які делеговані не можуть бути взагалі, а також невичерпний перелік повноважень, які можуть делегуватись. З цією метою, доцільним було б прийняти відповідний комплексний нормативний акт, який, на законодавчому рівні регулював би відносини щодо делегування повноважень органів влади, на певних рівнях влади (локальний, загальнодержавний, між різними гілками влади, а також в межах однієї гілки). Таким нормативним актом має стати Закон України «Про делеговані повноваження».

По-третє, питання строків передачі делегованих повноважень залишається невирішеним. Отже, виникає потреба в нормативному закріпленні можливості ієрархічного делегування повноважень, у залежності від кола виниклих питань, які врегульовуються делегуванням повноважень. Так, зазначені делеговані повноваження доцільно розділяти на повноваження, що делегуються: а) для вирішення одного визначеного питання; б) на певний визначений строк; в) безстроково. При цьому, в останньому випадку, з наявністю певних застережень, повинна зберігатися можливість повернення делегованих повноважень делегуючому суб'єкту.

По-четверте, без одночасного фінансування, не може відбуватися процес делегування повноважень. Разом з тим, суб'єкти делегування не можуть нести відповідальність за невиконання делегованих повноважень, якщо не відбувається фінансування делегованих повноважень. Проте, на

сьогоднішній день, «держава фінансує здійснення делегованих повноважень у повному обсязі за рахунок коштів Державного Бюджету України» [57], але насправді доходи, які надходять з Державного Бюджету є лише частиною доходів місцевого бюджету і їх використовують у сукупності з власними доходами місцевого бюджету на фінансування всіх видатків місцевих бюджетів. Оскільки фінансування делегованих повноважень на даний час є недостатнім, тому місцеві ради змушені спрямовувати на виконання делегованих повноважень власні надходження. При цьому фактично зводячи нанівець фінансування виконання власних повноважень.

По-п'яте, у разі спору між суб'єктами делегування повноважень щодо повернення делегованих повноважень органом, який раніше їх делегував, цей спір має вирішуватися також у відповідному адміністративному суді.

Згідно із пунктом третім статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України: «до компетенції адміністративних судів належить вирішення адміністративних справ стосовно спорів між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їх компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень, а також спори, які виникають з приводу укладання та виконання адміністративних договорів» [56].

Проблема делегування повноважень постає не тільки на місцевому рівні, а й на вищому. На процес і обсяг реалізації прав і свобод громадян впливає чітка робота місцевих органів, так як стан реалізації цих прав і свобод, прямо залежить від ефективності діяльності систем органів держави й органів місцевого самоврядування. Отже, на максимальну реалізацію прав і свобод українських громадян, має спрямовуватися використання делегованих повноважень органами держави і місцевого самоврядування.

Слід звернути увагу на те, що уряд України спробував упорядкувати делегування владних повноважень та забезпечити ефективність передачі й виконання делегованих повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, шляхом внесення на розгляд проект Закону

України «Про порядок делегування повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування» ід 01.02.2008 № 1472, а також проєкт Закону України «Про делеговані повноваження» від 15.02.2008 № 1472-1. Однак, на сьогоднішній день зазначені законопроєкти подальшого руху не зазнали.

ВУ сучасних реаліях, єдиним відсилком на делегування повноважень виконавчих органів місцевого самоврядування щодо забезпечення охорони прав, свобод і законних інтересів громадян, законності, є положення статті 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», а також положення статті 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», якими визначено, що делеговані повноваження органів виконавчої влади, надані органами місцевого самоврядування здійснюють військові адміністрації на відповідній території, які здійснюють повноваження із запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану.

Отже, як вбачається з викладеного, впровадження інституту делегування повноважень, буде одним із важливих способів встановлення компетенції органів місцевого самоврядування в рамках інституту децентралізації публічної влади. Подальший рух у вказаному напрямку дозволить ефективно виконувати процес побудови правової держави та підвищення ефективної діяльності системи органів місцевого самоврядування, в тому числі територіальних громад.

2.3. Об'єкти права власності територіальних громад за законодавством України

Положеннями Конвенції «Про захист прав людини й основоположних свобод» встановлено, що «кожна особа (як фізична так і юридична) має право

безперешкодно користуватися своїм майном, а позбавлення вказаних осіб її власності не допускається інакше як в інтересах суспільства, а також на умовах, передбачених законодавством та загальними принципами міжнародного права, при цьому на здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів, визнано правом держави» [40].

У загальному розумінні «власність є відносинами між людиною, групою або громадою людей (суб'єктом), з одного боку, і будь-якою субстанцією матеріального світу (об'єктом) – з іншого, що полягає в постійному, або тимчасовому, частковому, повному відчуженні, від'єднанні, привласненні об'єкта суб'єктом» [15].

Відповідно до частини 5 статті 60 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» визначено, що «від імені та в інтересах територіальних громад органи місцевого самоврядування можуть здійснювати правомочності щодо володіння, користування та розпорядження об'єктами права комунальної власності відповідно до законодавства, в той же час останні можуть виконувати необхідні майнові операції, а також вести передачу зазначених вище об'єктів в постійне або тимчасове користування (здавати в оренду, купувати або продавати тощо) особам (фізичним або юридичним), використовувати ці об'єкти в якості застави, а також розглядати питання про відчуження, визначати договорами або угодами умови використання та фінансування таких об'єктів» [131].

Згідно з частини 1 статті 142 Конституції України «матеріальною і фінансовою основою територіальних органів в особі органів місцевого самоврядування виступають рухоме та нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад» [57].

Господарський кодекс України у статті 78 прописує, що «комунальні підприємства, установи та організації утворюються на базі відокремленої частини комунальної власності і входять до сфери управління відповідного органу місцевого самоврядування, який визначає в установчих документах та інших актах обсяг завдань, які має здійснювати комунальне підприємство. Тобто комунальні юридичні особи є такою ж складовою об'єктів цивільних прав територіальних громад, як і інші» [31].

Об'єкти комунальної власності можна визначити, як предмети (майно, грошові кошти, земельні ділянки тощо), що складають матеріальну та фінансову основу місцевого самоврядування та використовуються для забезпечення соціально – економічних потреб населення. Об'єкти комунальної власності є базою задоволення матеріальних і духовних потреб людини – члена територіальної громади, зокрема в житлі, освіті, охороні здоров'я, комунальних послугах, відпочинку, дозвілля та інших послугах.

Крім вищевказаного законодавством визначено, що «територіальним громадам належать право комунальної власності на майно (рухоме та нерухоме), які визначаються об'єктами комунальної власності, місцеві бюджетні доходи та інші грошові кошти, земельні ділянки та природні ресурси, організації, підприємства, установи, банки, страхові товариства і пенсійні та житлові фонди, заклади (культури, освіти, науки, охорони здоров'я, спорту тощо)» [131].

Також, у положеннях законодавства, виділяють об'єкти «виключного права» комунальної власності, зокрема: «землі загального користування населених пунктів, природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, надані для розміщення будинків органів державної влади та місцевого самоврядування; землі; річки, водоймища та їх береги; кладовища; пам'ятки історії та архітектури; природні ландшафти та заповідники; інші об'єкти, перелік яких встановлює територіальна громада або відповідна рада» [131].

Передача майна територіальним громадам державою регулюється Законом України «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності». Так, цим законом передбачено, що «об'єктами передачі можуть бути: цілісні майнові комплекси підприємств; нерухоме майно; об'єкти незавершеного будівництва; інше окреме індивідуально визначене майно підприємств; акції (частки, паї), що належать державі або суб'єктам права комунальної власності; об'єкти житлового фонду, гуртожитки; об'єкти соціальної інфраструктури (крім кінотеатрів, санаторіїв, профілакторіїв, будинків відпочинку та аптек); соціального забезпечення, які перебувають у повному господарському віданні чи оперативному управлінні державних підприємств, або не увійшли до статутного капіталу господарських товариств, створених у процесі приватизації, у тому числі не завершені будівництва» [136].

Однак законом також передбачено об'єкти, які не можуть передаватися до комунальної власності, зокрема до них відносяться «об'єкти, право власності на які не зареєстровано в установленому законом порядку (крім об'єктів житлового фонду та гуртожитків, нерухомого військового майна, яке вивільняється у процесі реформування Збройних Сил України); об'єкти, будівництво яких фактично продовжується за рахунок державних капітальних вкладень, до введення їх в експлуатацію тощо» [136].

Зазначається, що «у територіальних громадах, без згоди останніх або прийняття рішення радами територіальних громад, або уповноважених ними органів, за винятком випадків, передбачених законодавством, не можуть бути вилучені об'єкти права комунальної власності та передані іншим суб'єктам» [69].

Слід також зазначити, що держава гарантує захист права власності від будь-яких злочинних посягань та незаконного заволодіння. Перелік, який закріплений у главі 29 ЦК України, способів захисту права власності не є вичерпним. Відповідно до частини 2 статті 16 ЦК України суд може

захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом [189].

Невід'ємною економічною основою місцевого самоврядування є комунальна власність, особлива, самотійна форма власності, яка поєднує у собі декілька елементів, одним із яких є об'єкти власності. Потрібно чітко розмежовувати об'єкти права комунальної власності від інших форм власності, що має особливе значення для реалізації права комунальної власності. Крім того всі об'єкти потребують окремої класифікації та визначення з метою їх ефективного практичного використання та управління ними. Досліджуючи особливості об'єктів правовідносин у сфері управління комунальною власністю не слід забувати про специфіку їх правового режиму.

Відповідно до чинного законодавства права власника від імені територіальної громади здійснюють органи місцевого самоврядування та їх структури. Належність територіальній громаді на праві власності є спільною рисою усіх видів комунальної власності, попри різні правові режими, що обумовлені функціональним призначенням.

Склад об'єктів комунальної власності формується органами місцевого самоврядування, на засіданнях відповідних рад затверджується перелік майна, яке належить до комунальної власності. Набувати право комунальної власності територіальні громади можуть такими способами: передача територіальним громадам комунальної власності із державної власності; створення майна за рахунок коштів місцевих бюджетів, а також інших ресурсів. Органи місцевого самоврядування наділяються правом визначати перелік об'єктів, майна, яке входить до складу комунальної власності, при цьому їх рішення можуть бути оскаржені в судовому порядку [111, с. 131].

На думку Музики Л.А.: «залежно від цільового призначення все комунальне майно можна поділити на такі основні категорії: майно, що забезпечує діяльність безпосередньо територіальної громади села, селища, міста, району в місті; майно, що забезпечує діяльність органів місцевого

самоуправління (відповідні ради, їх виконавчі комітети тощо); майно, що утворене внаслідок рішення рад відповідних рівнів про його об'єднання (спільна власність територіальних громад); майно, що закріплене за відповідними підприємствами, установами, організаціями як самостійними юридичними особами» [88].

Через те що члени громади організаційно не сформовані в якусь конкретну управлінську структуру, вони не можуть безпосередньо розпоряджатися майном, яке належить територіальній громаді. У зв'язку з цим: «їм потрібно формувати відповідні органи, які б забезпечували в межах адміністративно-територіальних одиниць – села, селища або міста управління об'єктами комунальної власності» [34, с. 41-42]. Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»: «представниками територіальної громади є органи місцевого самоврядування, які здійснюють управління комунальною власністю, тому, за своєю суттю комунальна власність є унікальною, бо володіють та користуються нею члени територіальної громади, а розпоряджаються її представницькі структури – органи місцевого самоврядування, яким делеговані права територіальної громади» [131].

Особливістю об'єктів комунальної власності є в те, що вони призначені виконувати роль забезпечення різноманітних потреб мешканців територіальної громади, і залежно від виду потреб, які забезпечує той чи інший об'єкт комунальної власності, залежать функції управління такою власністю. Управлінська діяльність проявляється через здійснення різного роду взаємопов'язаних управлінських функцій, об'єктивно необхідних для забезпечення об'єкта управління [34, с. 43-44].

Найважливішою властивістю об'єктів комунальної власності є їх спрямування на задоволення інтересів територіальної громади, спільні інтереси на районному та обласному рівнях, інтереси спільноти, що проживає в певному мікрорайоні і навіть окремих членів територіальної громади.

Об'єкти комунальної власності з позиції права та економічної теорії потрібно розглядати як блага, що територіальна громада використовує у своїй життєдіяльності, по суті, первинні майнові цінності (самоцінності). Майно, що перебуває в комунальній власності, складає сукупність усіх належних територіальній громаді речей, чи окрему річ, чи майнову цінність [139, с. 108].

Розглядаючи питання об'єктів комунальної власності, слід звернути увагу на те, що багато науковців, досліджуючи управлінські правовідносини з приводу комунальної власності, пропонують визначити не тільки критерії об'єктів комунальної власності, а й критерії класифікації об'єктів комунальної власності.

Відповідно до цивільного законодавства, об'єкти комунальної власності можна поділити на: нерухомі та рухомі; подільні та неподільні; об'єкти, визначені індивідуальними або родовими ознаками; споживні й неспоживні; серед таких об'єктів є головні речі і їх приналежності, складні речі. Крім того, особливими об'єктами комунальної власності є тварини, валютні цінності, цінні папери, об'єкти права інтелектуальної власності. Проведене опитування серед керівників органів місцевого самоврядування свідчить проте, що найголовнішим ресурсом стратегічного розвитку в сучасній практиці господарювання є фінансові ресурси, на другому місці – рухоме та нерухоме майно, на третьому – природні ресурси; абсолютно ніякої цінності не мають в очах практиків нематеріальні активи.

Перелік об'єктів, що можуть перебувати виключно в комунальній власності відповідно до чинного законодавства, досить обмежений. Виключно територіальним громадам належить право власності на земельні ділянки, де розташовані місця поховання, а також на об'єкти, розташовані на території місць поховання (крім надмогильних споруд і склепів тощо) [139].

Проаналізувавши поняття та види об'єктів комунальної власності та об'єктів управління комунальною власністю, можна дійти висновку про

наявність певної специфіки комунальної власності, яка полягає в тому, що об'єкти комунальної власності мають особливий цільовий характер, тому що слугують інструментом вирішення основних завдань місцевого значення, таких як задоволення житлово-комунальних, соціально-культурних, побутових та інших потреб населення територіальної громади [69].

Враховуючи викладене, слід також звернути увагу на відносини територіальних громад щодо спільної, спільної сумісної та спільної часткової власності, а отже за результатами дослідження й надати пропозиції щодо відповідних визначень.

Якщо звертатись до положень Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та ЦК України, то слід зазначити, що саме в цивільному законодавстві визначається поняття права спільної сумісної та спільної часткової власності територіальних громад. Водночас, у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» вказані визначення не регулюються. Також, а ні в ЦК України, а ні в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» відсутнє загальне визначення спільної власності територіальних громад. Вказані прогалини в положеннях законодавчих актів України запропоновано усунути в положеннях законопроекту «Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо комунальної власності, наданим мінрегіону.

Дослідженням аспектів регулювання відносин спільної власності проводились певною кількістю науковців. Так, В. Луць у своїх дослідженнях надавав аналіз окремих аспектів регулювання вказаних відносин, в частині права власності та права користування житлом, особливостей виникнення, зміни та припинення відповідних відносин щодо спільної власності [66].

Питання правового режиму окремої та спільної власності територіальних громад досліджували В. М. Ігнатенко та С. Є. Сиротенко, які звернули увагу на те, що «майно, яке було передано у комунальну власність органам місцевого самоврядування на рівні областей та районів, а також таке,

що було набуто на інших законних підставах, визначається як спільна власність територіальних громад, управління якою здійснюють відповідні районні та обласні ради або уповноважені останніми органи. Разом з тим, науковці звернули увагу на те, що існуючий механізм функціонування спільної власності територіальних громад є громіздким, що можна усунути шляхом чіткого розподілення майна між самими територіальними громадами» [48].

Дослідження правової природи комунальної власності, у тому числі спільної власності територіальних громад проводились І. О. Бондаренком, який обґрунтував «різницю між спільною власністю територіальних громад області (району), управління якою здійснюють обласні та районні ради відповідно до ч. 1 ст. 142 Конституції України, та об'єднаними на договірних засадах на праві спільної власності об'єктами комунальної власності територіальних громад сіл, селищ, міст для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій і установ відповідно до ч. 2 ст. 142 Конституції України» [20].

У свою чергу М. Л. Миговський, у своїх дослідженнях розглядав питання передачі об'єктів до комунальної власності територіальних громад або в їх спільну власність. Науковець звернув увагу на те, що «передача об'єктів з державної у комунальну власність територіальних громад здійснюється за наявності згоди відповідних місцевих рад, якщо інше не передбачено законом, а у спільну власність територіальних громад за наявності згоди районних або обласних рад, якщо інше не передбачено законом» [81].

Отже, на сьогодні існує багато наукових досліджень з питань правового регулювання відносин територіальних громад стосовно права спільної власності.

Враховуючи викладене вище, пропонуємо наступні термінологічні визначення, пов'язані з відносинами територіальних громад щодо спільної власності, які доцільно закріпити у положеннях ЦК України.

Так, під спільною власністю територіальних громад слід розуміти комунальну власність певної кількості (двох або більше) територіальних громад, що належить останнім на праві спільної сумісної чи на праві спільної часткової власності. Відповідні доповнення внести до статті 355 ЦК України [69].

Водночас під спільною сумісною власністю територіальних громад слід розуміти комунальну власність певної кількості (двох або більше) територіальних громад без визначення часток кожної з цих територіальних громад, що задовольняє спільні потреби цих громад і перебуває в управлінні відповідної обласної або районної ради чи визначеного цією радою органу. Відповідні доповнення внести до статті 368 ЦК України.

Разом з тим, під спільною частковою власністю територіальних громад розуміється комунальна власність певної кількості (двох або більше) територіальних громад, які об'єднуються між собою на договірних засадах із визначенням частки кожної територіальної громади у майні спільної власності. Відповідні доповнення внести до статті 356 ЦК України.

РОЗДІЛ 3.

ВИНИКНЕННЯ, РЕАЛІЗАЦІЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

3.1. Виникнення права власності територіальних громад за законодавством України

У відповідності до законодавства України, територіальні громади на сьогодні є первинними суб'єктами місцевого самоврядування, та разом з тим головним носієм функцій та повноважень цього самоврядування. Так, питання місцевого значення, здійснення права власності від імені Українського народу, в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці, через утворені органи місцевого самоврядування, територіальні громади вирішують самостійно.

Відповідно до положень статті 327 ЦК України «територіальні громади є власниками комунальної власності, тобто володіють правом комунальної власності на нерухоме (земля, земельні ділянки тощо) і рухоме майно та об'єкти, майнові права, права на бюджетні кошти тощо, та інше майно, що належить територіальній громаді» [189].

Водночас, відповідно до вимог статті 142 Конституції України [57] та пункту 3 статті 16 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [131] матеріальною та фінансовою основою місцевого самоврядування виступають земельні ділянки та природні ресурси, що перебувають у власності територіальних громад.

Внаслідок нормативно-правового регулювання економічних відносин, юридичного закріплення у праві власності набувають відносини власності. Одним з важливих напрямів діяльності держави, такої як нормотворча є

правове регулювання відносин власності. Так, держава, за допомогою права, регулює «належність об'єктів власності певним суб'єктам (громадянам, територіальним громадам, державі); обсяг та зміст суб'єктивних повноважень власників, порядок та форми їх реалізації щодо різних об'єктів; засоби та способи правової охорони відносин власності» [26; 74].

Правом власності в об'єктивному розумінні є сукупність правових норм, що регулюють відносини власності. При цьому, законодавством України та ЦК України, в якості суспільних відносин щодо володіння, розпорядження та користування майном, визначається суб'єктивне право власності, яке врегульовано законодавством.

У науковій літературі, «в якості володіння розуміють закріплення матеріальних благ за конкретними власниками, фактичне утримання речі у сфері господарювання цих осіб. Під користуванням розуміють вилучення з речей їх корисних властивостей, які дають змогу задовольнити відповідні потреби власника та/або володільця. В якості розпорядження розуміють визначення власником юридичної чи фактичної долі речі» [185; 188].

Кожне із зазначених повноважень власник може передати іншій особі, не втрачаючи при цьому права власності.

Майно та об'єкти територіальних громад як «комунальна власність», яку вважають одним з основних типів форм власності, мають схожість за формою публічної власності із режимом державної власності. Іншими словами, виступаючи від імені територіальних громад органи місцевого самоврядування здійснюють права власника «комунальної власності» і діють у межах Конституції України та законодавчих актів. Звідси, самостійність територіальних громад у сфері власності не є абсолютною.

Комунальна власність, що перебуває у власності територіальних громад, за своєю суттю виступає як «колективна власність», так-як

відображає відносини колективного набуття права власності на об'єкти, майно територіальних громад.

Щодо правової природи комунальної форми власності в науковій літературі висловлюються різні думки. Так, окремі науковці «комунальну власність вважають різновидом державної власності, і водночас, в економічному розуміння, значеній термін вживають для визначення сукупності відносин, пов'язаних певним майновим комплексом і певним суб'єктом господарської діяльності, при цьому, в якості практичного застосування, розуміють «власність територіальних громад» в якості належного їм майна, що використовується для спільних потреб територіальної громади, а керування таким майном здійснюється відповідними органами місцевого самоврядування від імені територіальних громад» [28].

Водночас, науковці приділяють увагу дослідженням суб'єктів права «комунальної власності» в особі територіальних громад розмежовуючи їх на первинний та вторинний рівні. Таке розмежування висвітлено у Законі України «Про місцеве самоврядування», у відповідності до чого – «до первинного рівня відносять села, селища та міста, а до вторинного рівня відносять райони та області» [131].

Окремі науковці, наприклад Л. А. Музика, пропонували «розмежовувати суб'єктів права «комунальної власності» на суб'єктів цього права (відповідні територіальні громади) та на суб'єктів здійснення цього права (уповноважені територіальними громадами органи місцевого самоврядування)» [89].

За загальним поняттям, в якості об'єктів права власності територіальних громад виступає майно (земельні ділянки, грошові кошти тощо), яке належить цій громаді. Щодо підстав набуття права комунальної власності територіальними громадами, то у законодавстві визначено, що «такими підставами виступає безоплатна передача державою майна і

майнових прав територіальним громадам, здійснення такої передачі іншими суб'єктами права власності, а також придбання або створення майна у встановленому законодавством порядку, органами місцевого самоврядування» [131]. Тим же законодавством визначено перелік відповідних об'єктів права державної власності, що можуть бути передані у власність або спільну власність територіальних громад, зокрема у «комунальну власність», а також перелік тих об'єктів, які не можливо передати у комунальну власність територіальних громад.

Слід також зазначити, що положеннями Закону України «Про місцеве самоврядування» закріплено, що «підстави набуття права власності визначають матеріальну основу територіальної громади та об'єднаної територіальної громади як юридичної особи – власника, тобто, територіальні громади мають право набувати майно у власність» [74; 131; 148; 160].

Комунальна власність виступає частиною власності органів місцевого самоврядування, при цьому термін «комунальна» вказує на те, що це поняття стосується лише місцевих органів самоврядування на рівні територіальних громад. Відповідно до визначення, що міститься в системних положеннях про місцеве самоврядування, «комунальною власністю» є право власності та інші майнові права, що належать окремим територіальним громадам, а також майно інших юридичних осіб [86]. Це визначення збігається з розумінням власності у нормах цивільного права.

Судові органи, розглядаючи справи щодо вирішення спорів з набуття права власності територіальними громадами, звертають увагу на положення ЦК України, та надають роз'яснення щодо підстав набуття права власності, та звертають увагу, що «право власності буде вважатись набутим правомірно, якщо інше прямо не впливає із закону або незаконність такого набуття не встановлена судом» [110].

Таким чином, категорія майна (активів) включає всі майнові права, що належать територіальним громадам та юридичним особам і комунальним

підприємствам, зокрема: право власності, безстрокове користування, найм, оренда, експлуатація, сервітут, застава, майнові права на нематеріальні активи [74].

Комунальна власність охоплює лише загальну суму активів цих суб'єктів, залишаючи за межами свого визначення зобов'язання, що лежать на них.

Основною складовою комунальної власності є нерухомість, хоча вона включає також рухоме майно і права. Придбання комунального майна можна здійснити кількома способами.

У разі передачі власності державною адміністрацією; зміни меж, поділу чи об'єднання територіальних громад; внаслідок господарської діяльності територіальних громад; інших правових дій. Найчастіше юридичні особи набувають права власності на комунальні та самоврядні компанії безпосередньо біля територіальних громад, або у вигляді участі у цивільно-правових угодах. Важливо, що суб'єкти комунальної власності самостійно приймають рішення щодо мети та способу використання майна (з дотриманням вимог, що містяться в окремих нормах законодавства).

Управління комунальною власністю є завданням очільників територіальних громад (голів селищ, селищних рад тощо). З іншого боку, засади управління комунальною власністю визначають установчі органи місцевих органів влади. У разі об'єднань органів місцевого самоврядування, юридичних осіб самоврядування та комунальних компаній – правила управління майном встановлюються окремими положеннями закону або внутрішніх актів, що регулюють діяльність цих організацій.

Слід пам'ятати, що у зв'язку з особливим «суспільним» статусом цього майна, особи, які беруть участь в управлінні комунальною власністю, зобов'язані виявляти особливу обережність у здійсненні управління

відповідно до цілей цього майна та захищати його, що санкціоновано законодавством.

Основним джерелом набуття територіальними громадами права «комунальної власності» на землю були та залишаються державні землі. Це мало місце, наприклад, при передачі до комунальної власності підприємств агропромислового комплексу згідно до постанови Кабінету Міністрів України від 05 вересня 1996 року № 1060 «Про поетапну передачу до комунальної власності об'єктів соціальної інфраструктури, житлового фонду сільськогосподарських, переробних та обслуговуючих підприємств, установ та організацій агропромислового комплексу, заснованих на колективній та інших формах недержавної власності» [138], разом із займаними ними земельними ділянками, які перебували в колективній власності. Така передача земельних ділянок державної власності до комунальної власності передбачена у статті 117 ЗК України.

Відповідно до частини 2 статті 83 ЗК України «у комунальній власності знаходяться всі землі в межах населених пунктів, крім земель приватної та державної власності, а також земельні ділянки за їх межами, на яких розташовані об'єкти комунальної власності» [46].

Таким чином, землі «комунальної власності» у загальному вигляді визначаються на основі їх виключення зі складу земель державної власності та виділення від земельних ділянок права приватної власності фізичних та юридичних осіб [74].

Разом з цим чинне земельне законодавство визначає землі, які можуть перебувати лише у «комунальній власності», не можуть передаватися у приватну власність. Відповідно до положень статті 83 ЗК України до вказаних об'єктів комунальної власності відносять: «землі загального користування населених пунктів; землі під залізницями, автомобільними дорогами, об'єктами повітряного та трубопровідного транспорту; землі під об'єктами природно-заповідного фонду, історико-культурного та оздоровчого

призначення, що мають особливу екологічну, оздоровчу, наукову, естетичну та історико-культурну цінність, якщо інше не передбачено законом; землі лісового фонду та землі водного фонду, крім випадків, визначених ЗК України; земельні ділянки, використовувані задля забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування» [46].

Водночас, слід звернути увагу на положення ЗК України, відповідно до яких територіальні громади можуть набути право власності на комунальну власність за договорами купівлі-продажу. Зазначене закріплено в положеннях частини 4 статті 83 ЗК України, зокрема «право власності територіальними громадами набувається за умов: передачі їм земель державної власності; примусового відчуження земельних ділянок у власників з мотивів суспільної потреби та для суспільних потреб; прийняття спадщини, придбання за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншим цивільно-правовим договорам; виникнення інших підстав, передбачених законом» [46]. Наведений перелік підстав набуття територіальними громадами права комунальної власності не є вичерпаним [74].

Відповідно до Порядку державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень «реєстрація права власності на об'єкт нерухомості державної або комунальної власності, будівництво якого завершено та право власності на який не зареєстровано до 1 січня 2013 року, проводиться незалежно від наявності документів, що засвідчують речове право на земельну ділянку та проведення державної реєстрації такого права» [106].

Роз'яснено, що «для проведення реєстрації права власності з видачею свідоцтва на побудований об'єкт нерухомого майна державної чи комунальної власності, право власності на який не зареєстровано до 01 січня 2013 року, за відсутності документа, що підтверджує виникнення права державної чи комунальної власності на такий об'єкт, заявник подає техпаспорт на цей об'єкт» [62]. Під час проведення реєстрації права

державної власності заявник також подає витяг з Єдиного реєстру об'єктів державної власності на такий об'єкт.

При проведенні реєстрації права комунальної власності на об'єкт нерухомого майна заявник, окрім техпаспорту, представляє: «документ, що підтверджує факт перебування нерухомості у комунальній власності, виданий органом місцевого самоврядування; документ, що підтверджує факт відсутності знаходження нерухомості в держвласності, виданий Фондом держмайна або його регіональним відділенням» [62].

Укрдержреєстр зазначив, що згідно з заключними положеннями Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності» з дня набрання ним чинності «землями комунальної власності територіальних громад вважаються земельні ділянки: на яких розташовані будинки, споруди, інші об'єкти нерухомого майна комунальної власності відповідної територіальної громади; які перебувають у постійному користуванні органів місцевого самоврядування, комунальних підприємств, установ, організацій» [124].

Також Законом визначено, що в державній власності залишаються, у тому числі розташовані в межах населених пунктів земельні ділянки: «на яких розташовані будинки, споруди, інші об'єкти нерухомого майна держвласності; які перебувають у постійному користуванні органів державної влади, державних підприємств, установ, організацій, Національної академії наук України, державних галузевих академій наук» [124].

У наукових джерелах зазначається, що «державна реєстрація права на земельні ділянки держави або територіальних громад, здійснюється на підставі заяви органів, які передають земельні ділянки у власність або у користування, з одночасним наданням витягу із Державного земельного кадастру про відповідну ділянку» [23].

З урахуванням зазначеного вище, територіальні громади в особі органу місцевого самоврядування є власниками комунального майна, а, відповідно органи місцевого самоврядування уповноважені керувати цим майном.

У ході проведення моніторингу процесів передачі майна спільної власності територіальних громад, виявлені непоодинокі випадки, без врахування нового районування території України та вимог законодавства щодо передачі майна спільної власності територіальних громад, передачі районними радами ліквідованих районів майна спільної власності територіальних громад.

Постановою Верховної Ради України від 17.07.2020 року № 807-IX «Про утворення та ліквідацію районів» змінено адміністративно-територіальний устрій країни та утворено нові райони.

Законом України від 17.11.2020 року «Про внесення змін до деяких законів України щодо впорядкування окремих питань організації та діяльності органів місцевого самоврядування і районних державних адміністрацій» № 1009-IX визначено, що « правонаступники районної ради району, ліквідованого Верховною Радою України, після припинення відповідних районних рад як юридичних осіб, але не пізніше 1 липня 2021 року, зобов'язані передати у комунальну власність територіальних громад усі об'єкти спільної власності територіальних громад району, які знаходяться на території цих територіальних громад, відповідно до розмежування видатків між бюджетами, встановлених Бюджетним кодексом України ».

Також, у абзацах другому та третьому пункту 10 розділу V «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначено, що « майно, передане до комунальної власності областей і районів, а також набуто на інших законних підставах, є спільною власністю територіальних громад, управління яким відповідно до Конституції України здійснюють районні та обласні ради або уповноважені ними органи; відчуження вказаного майна здійснюється за рішенням власника або

уповноваженого ним органу; за пропозицією (сільських, селищних, міських) рад, районні, обласні ради повинні приймати рішення про передачу до комунальної власності відповідних територіальних громад окремих об'єктів, спільної власності територіальних громад, які знаходяться на їх території і задовольняють колективні потреби виключно цих територіальних громад» [193].

Відповідно: «Перерозподіл повноважень, обов'язків та ресурсів для виконання цих повноважень є невід'ємною складовою децентралізації. Тому, з огляду на вимоги законодавства, районні ради зобов'язані передати майно спільної власності тим територіальним громадам, на території яких це майно знаходиться та задовольняє потреби цих громад. Такий обов'язок стосується як районних рад новоутворених районів, так районних рад вже ліквідованих районів. З огляду на принцип обов'язковості виконання вимог законодавства, зокрема дотримання територіальності та з метою безконфліктного використання й належного фінансування об'єктів комунальної власності, поділ таких об'єктів (особливо, якщо майно є єдиним майновим комплексом) на частки між декількома співвласниками є неприпустимим.; Зважаючи на викладене, районні ради новостворених районів мають проаналізувати та при потребі внести зміни до рішень районних рад ліквідованих районів щодо приведення таких рішень у відповідність до законодавства» [71; 74]

3.2. Особливості здійснення права власності територіальних громад

Після здобуття Україною державної незалежності в 1991 році, перед суспільством та країною постали певна кількість важливих проблем, пов'язаних з розвитком місцевого самоврядування як одного з ключових елементів взаємодії територіальних громад, держави та місцевості. Серед цих

проблем особлива роль належить утвердженню юридичних та економічних засад права власності територіальних громад.

Певну труднощі викликає той факт, що майже всі суспільні блага та майно були монополізовані попередніми державними органами, і що на початковому етапі трансформації виявилось необхідним проведення розмежування компетенції місцевих та державних органів влади. Наразі в Україні триває процес розмежування державної власності та власності територіальних громад.

Водночас низку проблемних питань, в частині регулювання відносин з права власності територіальних громад, викликало повномасштабне вторгнення на територію України 24 лютого 2022 року військ РФ, та введення по всій території нашої держави воєнного стану.

Загалом формування, законодавче закріплення та управління власністю територіальних громад є на сьогодні джерелом суперечок та дискусій. Розгляд цього питання неминуче спричиняє вивчення цілого комплексу невирішених проблем, що стосуються як системи державного управління, так і місцевого соціального та економічного розвитку територій.

У рамках теорії цивільного права науковці визначають, що «право власності територіальних громад, розглядається в об'єктивному та суб'єктивному значенні, оскільки територіальні громади виступають первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень, через утворені органи місцевого самоврядування самостійно вирішують питання місцевого значення, а також здійснюють право власності від імені українського народу, у межах відповідного адміністративно-територіального устрою» [77].

Відповідно до статті 327 ЦК України «майно та грошові кошти, що належать територіальним громадам перебувають у комунальній власності» [189].

Звідси, право «комунальної власності», як право власності територіальних громад в об'єктивному значенні розуміється як сукупність правових норм, які встановлюють та захищають належність матеріальних благ територіальним громадам сіл, селищ, міст та стримують обсяги їх повноважень щодо цих матеріальних благ [70].

Водночас, право «комунальної власності» як право власності територіальних громад у суб'єктивному значенні – це закріплені нормами права можливості конкретних територіальних громад здійснювати володіння, користування, розпорядження та інші правомочності майна, що їм належить.

Матеріальну основу існування та розвитку територіальної громади, забезпечує економічний комплекс. У системі місцевого економічного розвитку, окрім внутрішньо-господарського та зовнішньо-економічного підкомплексів, визначальним слід вважати ресурсний підкомплекс, або власність та право на власність, які змогли залучити для вирішення місцевих завдань територіальна громада та органи місцевого самоврядування.

Соціально-побутове забезпечення територіальних громад включає житло, комунальне господарство, торгівлю, побутове обслуговування, благоустрій, санітарію, екологію, соціальний захист тощо. Відповідно до загального визначення «ресурси - це сукупність природних, соціальних та інтелектуальних сил, які можуть бути використані для створення матеріальних благ та надання послуг» [150].

Отже, ресурсний підкомплекс територіальних громад становлять: власність (рухоме та нерухоме майно, трудові ресурси тощо); земля; фінанси (бюджет, позабюджетні кошти, кошти юридичних та фізичних осіб, кредитна система, банківська система, страхування, цінні папери тощо); інформація (інтелектуальна власність, стратегія розвитку міста, довгострокове та короткострокове планування, структура управління, кадри, організація контролю тощо) [70].

У сукупності елементи ресурсного підкомплексу утворюють своєрідний власний ресурс територіальної громади – його сукупний чи інтегральний ресурсний потенціал.

Отже, власність територіальної громади, тобто «комунальна власність» є однією з основних складових ресурсного потенціалу території. Відповідно, вдосконалення управління та підвищення ефективності використання даного виду ресурсу є одним із напрямів місцевого економічного розвитку та потребує детального вивчення.

Розглядаючи розпорядження «комунальною власністю», можна виділити такі основні етапи:

- Підготовчий етап - збір та розробка інформації про власність та власників, а також розробка системи реєстрації, що необхідно для економічного аналізу та визначення обсягів необхідного фінансування;
- Другий етап – аналіз орендованої комунальної власності та поточну перевірку споруд, земельних ділянок та об'єктів нерухомості;
- Третій етап (оцінка) – контроль та оцінка розпорядження об'єктами та активами комунальної власності.

У процесі прийняття рішень щодо розпорядження майном, що є в комунальній власності та управління ним, територіальні громади та утворені ними органи місцевого самоврядування, повинні взяти до уваги витрати та прибуток, які вимірюються не лише в економічних одиницях, а й у одиницях соціального впливу.

Що стосується типу комунальної власності територіальних громад, то слід зазначити, що це комплексна система правил, принципів та процедурних положень, які визначають легітимний доступ до об'єктів власності, контроль над ними, їх використання та керування ними (включаючи придбання та передачу) [57]. У зарубіжній літературі словосполучення «муніципальна власність» є усталеним та найбільше відповідає українському загальноприйнятому визначенню «комунальна власність».

Процеси приватизації державної власності та законодавчого врегулювання економічного розвитку є першочерговими для органів місцевого самоврядування через які діють територіальні громади. Вони вимагають передачі муніципальним органам нових господарських повноважень, особливо в галузі розвитку бази муніципальної власності, денаціоналізації та приватизації власності, що належить органам місцевого самоврядування, через які діють територіальні громади (насамперед це стосується підприємств у сфері торгівлі, громадського харчування, місцевої господарської діяльності та житлово-експлуатаційних послуг).

Основним завданням реформи в Україні є розмежування різних рівнів відповідальності за надання цивільних послуг та визначення форм регулювання відносин власності.

У практиці розпорядження та управління комунальною власністю виділяють основні проблеми, такі як:

По-перше, методи розпорядження та управління дуже рідко утворюють закриту систему. Реєстраційні умови та умови відбору конкурентів переважно чітко встановлені, але не утворені незалежні організації для впровадження завдань комунальної політики, а також відсутні періодичні перевірки об'єктів та суб'єктів власності.

По-друге, немає прямого взаємозв'язку між розпорядженням і управлінням власністю та місцевими фінансовими рішеннями тому, що об'єкти комунальної власності залишаються неоціненими.

Розглядаючи законодавчий аспект комунальної власності, слід зазначити, що законодавчий простір України не містить окремого закону, що регламентує право комунальної власності.

Загальні положення щодо відносин з «комунальною власністю» відображені у законодавчих актах України, включаючи Конституцію України [57] (статті 142, 143); Закон України «Про місцеве самоврядування» [131]

(статті 16, 17, 26, 29, 43); ЦК України (статті 327, 335, 345, 413, 576, 810, 815).

Існуючі нормативно-правові акти не вирішують проблеми чіткого розмежування державної та комунальної власності. Єдиним нормативним актом, який торкався таких проблем був Закон України «Про розмежування земель державної і комунальної власності», однак у 2012 році він втратив чинність. Вирішення цієї проблеми було запропоноване в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України відносно розмежування земель державної і комунальної власності» [124]. Відповідно до положень вказаного законодавчого акту, розмежування земель державної та комунальної власності проводиться відповідно до положень ЗК України статті 83, 84 [46].

Звідси, розпорядження та управління: землями комунальної власності здійснюється місцевими радами, землями територіальних громад здійснюється сільськими, селищними і міськими радами, а землями, які знаходяться у спільній власності кількох територіальних громад – районні чи обласні ради та ВР АРК.

Слід звернути увагу, що в якості матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування, виступають: «рухоме та нерухоме майно; земельні ділянки; природні ресурси, які перебувають у власності територіальних громад; доходи місцевих бюджетів; об'єкти спільної власності територіальних громад, що перебувають в управлінні районних та обласних рад» [131].

Разом з тим, об'єкти комунальної власності та кошти бюджетів, можуть об'єднуватись територіальними громадами на договірних засадах для реалізації спільних проектів або для загального фінансування комунальних підприємств, з одночасним створюванням відповідних органів та служб.

Територіальні громади безпосередньо чи через утворені ними органи місцевого самоврядування керують майном, яке перебуває в комунальній власності; створюють, реорганізують та ліквідують комунальні підприємства, організації та установи, а також контролюють їх діяльність [57].

Від імені та на користь територіальних громад права суб'єкта комунальної власності здійснюють відповідні поради. Правовідносини територіальних громад, у комунальній власності яких перебувають організації або підприємства, з відповідними органами місцевого самоврядування, побудовані на основах підзвітності та підпорядкованості останнім [131].

Правом власності, слід вважати врегульовані законом цивільні відносини стосовно володіння, розпорядження та користування майном. В Україні власність виступає у формах таких як: державна, колективна, приватна.

Конституція України уточняє форми власності в державі: «вона визнала комунальну власність як самостійну і незалежну від держави форму публічної власності», що відображено у положеннях статті 41 Конституції України. Разом з тим, положення Конституції України врегулювали відносини власності, визначили коло об'єктів та суб'єктів права власності (статті 13, 41, 142, 143), рівність усіх суб'єктів права власності (стаття 13), гарантії права власності й обов'язки власників (статті 13, 41), а також встановили, що правовий режим власності має визначатися виключно законами України (пункт 7 частини першої статті 92) [57]. Відтак Закон України «Про власність» втратив юридичну силу.

Враховуючи викладене, «комунальна власність територіальних громад, до складу державної, не входить, так як виступає самостійним об'єктом права власності територіальних громад, управління яким здійснюється безпосередньо територіальними громадами або створеними ними органами» [70].

Законодавчі принципи регулювання правовідносин власності територіальних громад закріплені у положеннях Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [131]. Отже, територіальні громади і органи місцевого самоврядування, як юридичні особи публічного права, користуються й усіма правами власників, визначеними ЦК України та іншими законами.

Аналізуючи положення Закону України «Про місцеве самоврядування», у ньому визначено та затверджено поняття «право комунальної власності» та зміст цього права. Також, «право комунальної власності» визначається в якості матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування (статті 1, 16, 60). Водночас, визначено: «повноваження територіальних громад та органів місцевого самоврядування щодо відчуження «комунальної власності», в тому числі шляхом приватизації (пункт 30 частини першої статті 26); стосовно управління «комунальною власністю» (стаття 29); щодо регулювання земельних відносин (стаття 33); а також щодо управління об'єктами «комунальної власності» (пункти 19, 20 частини першої статті 43)» [131].

Враховуючи викладене, зазначається, що статус «комунальної власності» як складного конституційно-правового інституту закріплений у Конституції України. Реалізація вказаного інституту залежить від великої кількості суб'єктів конституційного права: громадян, територіальних громад, органів місцевого самоврядування, місцевих органів виконавчої влади, тощо. Отже, вказане дає змогу за допомогою конституційно-правових важелів гарантувати належне та конституційне використання «комунальної власності» [70; 73].

Звідси виникає сутність суб'єктно-об'єктних відносин щодо управління «комунальною власністю», особливість чого полягає в тому, що «комунальна власність є власністю відповідних територіальних громад, а органи місцевого самоврядування від імені та в інтересах територіальних громад відповідно до

Закону повинні здійснювати правомочності щодо володіння, користування та розпорядження об'єктами права комунальної власності» [76; 78].

На законодавчому рівні визначені основні принципи володіння та користування майном територіальних громад, до яких належать доцільність, економність та ефективність.

Отже, в якості об'єктів власності територіальних громад виступає й комунальна власність, до якої входить значна кількість майна, яке за джерелами походження: створене за рахунок коштів територіальних громад, купівлі, безоплатної передачі з державної форми власності, дарування від фізичних або юридичних осіб, тощо. Територіальні громади отримують доходи від своєї власності шляхом надання майна у оренду, або шляхом здійснення продажу такого майна. При цьому територіальні громади за рахунок коштів власних бюджетів вживають заходів щодо утримання свого майна, яке вони передають у оренду.

Для здійснення ефективного суспільного вибору в питаннях реалізації права власності в органів місцевого самоврядування в зазначений період була наявна достатня кількість альтернатив і можливості їх порівнювати. Проте, пріоритети, умови та механізми відчуження майна не визначалися програмами соціально-економічного розвитку територій. У результаті, обґрунтованість прийнятих рішень, їх придатність до оцінювання за економічними критеріями не дають можливості стверджувати, що реалізовані рішення щодо відчуження об'єктів комунальної власності були оптимальними з точки зору ефективності управління ними.

Відповідно до чинного законодавства: «приватизація приватизація можлива на основі принципів: законності, відкритості, прозорості, рівності, змагальності, державного регулювання та контролю, продажу об'єктів приватизації з урахуванням особливостей таких об'єктів, захисту економічної конкуренції, створення сприятливих умов для залучення інвестицій, повного, своєчасного та достовірного інформування про об'єкти приватизації та

порядок їх приватизації, забезпечення конкурентних умов приватизації» [141].

Хоча Закон України «Про приватизацію державного і комунального майна» регламентує приватизацію як державного майна, так і об'єктів права комунальної власності, в той же час, відчуження об'єктів державної власності як і комунальної може здійснюватися за процедурами та у спосіб відмінний від приватизації. Так, відповідно до пункту 18 статті 5 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» [145] Кабінетом Міністрів України постановою від 06.06.2007 року № 803 затверджено Порядок відчуження об'єктів державної власності, яким визначено процедури та способи відчуження об'єктів державної власності [105].

Як зазначено в цьому законодавчому акті: «основною метою приватизації є прискорення економічного зростання, залучення іноземних і внутрішніх інвестицій, зменшення частки державної або комунальної власності у структурі економіки України шляхом продажу об'єктів приватизації ефективному приватному власнику».

Суб'єктами права «комунальної власності» є територіальні громади. При цьому, відповідно до положень статті 16 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», від імені територіальних громад та у їх інтересах, права суб'єкта комунальної власності можуть здійснювати місцеві ради.

Об'єктами права «комунальної власності» є: «майно, яке забезпечує діяльність територіальних громад; кошти місцевих бюджетів; державний житловий фонд; місцеві енергетичні системи, транспорт, системи зв'язку та інформації; об'єкти житлово-комунального господарства; майно підприємств; інше майно, необхідне для забезпечення соціального та економічного розвитку відповідної територіальної громади».

Слід звернути увагу на те, що з 24 лютого 2022 року, у зв'язку із повномасштабним вторгненням військ РФ на територію України та

введенням в Україні воєнного стану, виникла низка проблем щодо власності територіальних громад, особливо на тимчасово окупованих територіях.

У відповідності до вимог Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [140] під час дії воєнного стану, «органи місцевого самоврядування, в тому числі й територіальні громади на території яких ведуться бойові дії, можуть одноособово примати рішення щодо звільнення земельних ділянок комунальної власності від незаконно розміщених тимчасових споруд, у тому числі тих, що були встановлені, але не введені в експлуатацію у встановленому законодавством порядку; проводити обстеження будівель і споруд, пошкоджених внаслідок бойових дій; демонтувати будівлі за результатами обстеження, якщо їх стан загрожує життю людей (крім об'єктів оборонного та спеціального призначення)» [140].

Разом з тим, запроваджено релокацію бізнесу, спрощення процедур у разі передачі земельних ділянок у користування для розміщення виробничих потужностей; зміну цільового призначення земельних ділянок за спрощеною процедурою тощо [125].

У зв'язку з повномасштабною війною з РФ, виникло ряд питань та обмежень стосовно передачі у власність та користування земель комунальної власності.

Так, відповідно до підпункту 5 пункту 27 розділу X Перехідних Положень ЗК України (у редакції відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24.03.2022 року № 2145-IX) «безоплатна передача земель державної, комунальної власності у приватну власність, надання дозволів на розроблення документації із землеустрою з метою такої безоплатної передачі, розроблення такої документації забороняється. Таким чином, зараз не можна надавати у власність шляхом безоплатної приватизації будь-які земельні ділянки» [46].

Разом з тим, відповідно до підпункту сьомого пункту 27 розділу X Перехідних положень ЗК України, «земельні торги щодо прав оренди, емфітевзису, суперфіцію щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної, комунальної власності не проводяться. Земельні торги щодо набуття права оренди, емфітевзису, суперфіцію щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної, комунальної власності, які оголошені та не завершені до набрання чинності цим законом, - вважаються скасованими» [46].

Крім того, у зв'язку з воєнним станом, внесено низку змін до законодавчих актів, стосовно того, що «у разі утворення обласної та/або районної військової адміністрації на період дії воєнного стану та протягом 30 днів після його припинення чи скасування, у разі тимчасової окупації або оточення адміністративного центру області або у разі прийняття Верховною Радою України за поданням Президента України відповідного рішення, серед яких: комунальні підприємства, установи та організації, засновані на базі майна спільної власності територіальних громад району або області, підпорядковуються відповідній військовій адміністрації; управління об'єктами спільної власності територіальних громад таких району та/або області здійснюється начальником відповідної районної та/або обласної військової адміністрації» [121].

Прийняття вказаних змін, дозволило забезпечити безперервне функціонування територіальних громад в умовах воєнного стану, а також приймати оперативні рішення для забезпечення життєдіяльності територіальних громад. Законом збільшено повноваження сільського, селищного, міського голів у територіальних громадах, де не ведуться бойові дії і не утворені військові адміністрації. Зокрема, очільник територіальної громади одноособово може приймати ряд рішень з питань бюджету та деяких інших питань [70; 78].

Таким чином, говорячи про сучасний стан «комунальної власності» в Україні, важливо розуміти, що вона потрібна передусім для того, щоб органи місцевого самоврядування могли ефективно надавати послуги населенню, які входять до компетенції органів місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування вважаються ефективнішими керуючими активами місцевого значення, ніж органи державної влади.

Незважаючи на те, що нині у структурі комунальної власності переважають об'єкти, передані територіальним громадам у процесі приватизації державного майна безоплатно, у зв'язку із дією воєнного стану, така передача тимчасово заборонена.

Законодавство дозволяє органам місцевого самоврядування використовувати об'єкти комунальної власності для надання послуг та забезпечення розвитку територіальних громад.

Законодавець системно підійшов до врегулювання відносин щодо власності територіальних громад в умовах воєнного стану, шляхом передбачення певних спрощень для забезпечення прискореного відновлення інфраструктури України і функціонування аграрного сектору економіки, а також і передбачення суттєвих обмежень. Водночас введення обмежень направлено на мінімізування кількості зловживань, що суттєво, за відсутності належного контролю, могли збільшитись в умовах воєнного стану.

Оскільки захист права власності є однією з найголовніших функцій держави, основні принципи охорони власності закріплені конституційно. Відповідно до статті 13 Конституції України держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки [57].

У ЦК України зокрема відмічено, що саме держава забезпечує захист права усіх суб'єктів права власності (статті 318, 320) [189].

Цивільним законодавством захист усіх видів права власності регулюється єдиними правовими нормами, однак способи захисту права комунальної власності мають певні особливості порівняно із загальними положеннями про захист права власності.

Поняття захисту права власності в науковій літературі трактується по різному. Так, у деяких джерелах дане поняття визначають: «як сукупність передбачених законом цивільно-правових засобів, які, по-перше, гарантують нормальне господарське використання майна (тобто вони забезпечують захист відносин власності в їх непорушеному стані), а по-друге, застосовуються для поновлення порушених правовідносин власності, для усунення перешкод, що заважають їх нормальному функціонуванню, для відшкодування збитків, які заподіяні власнику» [185; 187].

Захист права власності за загальним поняттям визначається як система відповідних заходів, активно направлених на застосування власником способів захисту з метою усунення порушень права власності та поновлення порушеного права. Зазначена система заходів захисту права власності є складовою частиною загально правового механізму захисту права власності та інших цивільних прав [146; 198; 199].

У науковій літературі звертається увага на те, що «до специфіки цивільно-правового захисту права власності слід відносити застосування юридичних засобів захисту, що забезпечують усунення перешкод у здійсненні права власності та відновлення цього права у власника за рахунок майнових благ порушника» [29, с. 3-5].

Стосовно реалізації права на звернення до судових органів за захистом права власності територіальних громад та права комунальної власності існують проблеми визначення особи позивача. За загальними правилами право на захист права власності має та реалізує власник майна. Єдиним суб'єктом «права комунальної власності» виступають територіальні громади, а суб'єктами «управління об'єктами права комунальної власності»

виступають органи місцевого самоврядування. Водночас у наукових виданнях зазначається, що «при тому, що територіальні громади є власниками комунального мана, здійснення повноважень власника відбувається за рішенням органів місцевого самоврядування» [61].

Захист суб'єктивного права здійснюється за допомогою застосування форм та способів захисту. У літературі під формою захисту розуміють «комплекс внутрішньо узгоджених організаційних заходів по захисту суб'єктивних прав та розділяють на дві форми захисту: юрисдикційну та неюрисдикційну» [38; 153; 176].

Юрисдикційна форма захисту – це діяльність уповноважених державою органів по захисту порушених, оспорюваних, невизнаних суб'єктивних цивільних прав. Суть цієї форми полягає в тому, що особа, право якої порушено, оспорується чи не визнається, звертається за захистом до державного чи іншого компетентного органу, який уповноважений вживати необхідних заходів для відновлення порушеного права або припинення правопорушення. До юрисдикційної форми захисту відносять, зокрема, судовий захист.

Неюрисдикційною формою захисту порушених прав є самозахист. Під самозахистом цивільних прав розумів здійснення уповноваженою особою дозволених законом дій фактичного порядку, спрямованих на охорону його особистих чи майнових прав та інтересів [146; 198; 199].

Відповідно до статті 55 Конституції України: «кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань». Вказане право конкретизується у статті 19 ЦК України, відповідно до якої: «особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань».

Разом з тим, під самозахистом розуміється застосування особою відповідних засобів протидії правопорушенням, що не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства. Усталеною є точка зору, що під самозахистом розуміють дії фізичних і юридичних осіб, спрямовані на охорону цивільних прав і охоронюваних законом інтересів, які вчиняються ними самостійно без звернення за допомогою до державних та інших уповноважених органів.

У ЦК України закріплені способи цивільно-правового захисту права (Глава 29) [189]. До таких способів, перелік яких не є вичерпним, відносять: «віндикаційний та негаторний позови, позов про визнання права власності, визнання незаконним правового акта, що порушує право власності». При розгляді позовів про порушення права власності в судових органах, суд може захистити цивільне право або інтерес й іншим способом, визначеним договором або законом (частина 2 стаття 16 ЦК України). На думку І. В. Жилінкової, то підстав сумніватися, що це правило стосується також захисту права власності немає [43].

У положеннях статті 20 ЦК України передбачено, що: «право на захист особа здійснює на власний розсуд. Нездійснення особою права на захист не є підставою для припинення цивільного права, що порушене, крім випадків, встановлених законом». Однак, зазначена норма не може бути повноцінно використана стосовно до власності територіальних громад, та комунальної власності. У випадках, коли порушується право власності територіальних громад, органи місцевого самоврядування, до компетенції яких віднесене управління комунальною власністю, зобов'язані реалізувати право територіальних громад на захист. При цьому, слід зазначити, що територіальні громади безпосередньо юридично позбавлена можливості здійснити захист свого права власності в судовому порядку, навіть через свої представницькі органи [67].

Захисту права власності територіальних громад, зокрема захисту права комунальної власності присвячено положення розділу VII проєкту Закону України «Про комунальну власність», однак положення про захист власності несуть загальний характер. Отже, на сьогодні, не зважаючи на наявність декількох законопроєктів, жоден з них не містить конкретних положень щодо способів захисту власності територіальних громад.

Найпоширенішими категоріями серед цивільних справ є судові справи за позовами «Про захист права власності». При цьому, гостро стає проблема зі способами захисту права власності територіальних громад, які спричиняють деякі труднощі при здійсненні судочинства судами. Зокрема, при реалізації права судового захисту права власності територіальних громад виникає проблема щодо визначення особи позивача. У відповідності до судової практики, позивачами у справах про захист права власності територіальних громад виступають органи місцевого самоврядування, а не територіальна громада, яка є фактично власником майна, як передбачено загальними правилами [3].

Відповідно до статті 17 ЦК України: «у випадках, встановлених законом, особа має право звернутися за захистом цивільного права та інтересу до органу державної влади або органу місцевого самоврядування». Такий спосіб захисту застосовується у разі, якщо він визначений у законі і направлений на захист певних суб'єктивних цивільних прав [9].

Крім викладеного вище, слід звернути увагу й на судову практику щодо захисту прав власності територіальних громад при використанні об'єктів права власності територіальних громад таких як земельні ділянки. Зокрема, у відповідності до законодавства використання землі в Україні є платним, що не є виключенням й для використання земельних ділянок, які належать на праві власності територіальним громадам. У судовій практиці наявна певна кількість рішень щодо питань використання земельних ділянок територіальних громад, в основному в частині несвоєчасної сплати за

використання земель територіальних громад. При розгляді спорів, судова практика складається на користь територіальних громад та звертає увагу на те, що відповідне право використання земельних ділянок територіальних громад реалізується через право постійного користування або право оренди за відповідними договорами, у відповідності до положень статей 93, 125 ЗК України, та статей 759, 792 ЦК України. Виносячи постанови та рішення, суди виходять з того, що згідно до вимоги частин 1-4, 9 статті 79-1 ЗК України «формування земельної ділянки полягає у визначенні земельної ділянки як об'єкта цивільних прав; формування земельної ділянки передбачає визначення її площі, меж та внесення інформації про неї до Державного земельного кадастра» [107; 108; 109].

Отже, враховуючи наведене для захисту права власності територіальних громад застосовується загальний спосіб юрисдикційної форми захисту, зокрема судовий захист.

Аналізом питання захисту права власності територіальних громад на сьогодні, єдиної системи заходів запобігання порушенню права власності територіальних громад у законодавстві не закріплено, а застосування способів захисту права власності територіальних громад достатньо не врегульовано.

Звертається увага щодо нагальних питань, які виникли щодо захисту права власності, у тому числі права власності територіальних громад під час дії на території України воєнного стану. Як відомо, з 24 лютого 2022 року військові формування країни агресора – РФ, розпочали повномасштабне вторгнення на територію України. У результаті такого вторгнення, частина території України опинилась під окупацією країни агресора. З цього часу, виникло багато проблемних питань в частині врегулювання відносин щодо власності. Так, свої корективи були внесені щодо регулювання земельних відносин під час дії воєнного стану. Зокрема проблемні питання виникли стосовно укладення, зміни, поновлення та припинення договорів оренди

земельних ділянок, щодо приватизації земельних ділянок та питання стосовно власності.

Як зазначається в нормативно-правових актах, змістом права власності в розумінні ЦК України та ГК України є право володіння, користування та розпорядження майном, речами і земельними ділянками. Право власності набувається та реалізується на підставі основного Закону України – Конституції України. Звернемо увагу на те, що землі, які належать на праві власності територіальним громадам визначаються як комунальна власність. Держава забезпечує громадянам та юридичним особам рівні умови захисту прав власності на землю [17].

На території, де введений воєнний стан, з метою дотримання дії положень Конституції та законів України, запровадження та практичної реалізації заходів правового режиму воєнного стану, оборони, забезпечення цивільного захисту населення, громадської безпеки й порядку, охорони правових свобод і законних інтересів громадян можуть бути утворені тимчасові державні органи – військові адміністрації. Саме військові адміністрації наділені особливими повноваженнями в сфері управління майном.

В умовах воєнного стану вступають у силу нові способи використання майна і суб'єкти управління ним. Найбільш поширеним і необхідним серед способів управління майном виступають примусове відчуження та вилучення майна усіх форм власності. Так, зокрема, статтею 41 Конституції України передбачено, що «...ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним, але примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості» [57]. Проте примусове відчуження таких об'єктів з наступним

повним відшкодуванням їх вартості законодавством дозволено лише в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Цивільний кодекс України передбачає, що «...в умовах воєнного або надзвичайного стану майно може бути примусово відчужене у власника з наступним повним відшкодуванням його вартості, а у разі повернення майна особі у неї поновлюється право власності на це майно, одночасно вона зобов'язується повернути грошову суму або річ, яка була нею одержана у зв'язку з реквізицією, з вирахуванням розумної плати за використання цього майна» [189].

Аналізуючи проблеми відчуження та вилучення майна в умовах воєнного стану, слід розуміти різницю цих способів управління. Зокрема, як висвітлюється в наукових джерелах: «примусове відчуження майна передбачає позбавлення власника майна права власності на нього. Іншими словами, майно, що перебуває в приватній або комунальній власності при застосуванні вказаної форми управління переходить у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного та/або надзвичайного стану, за умови попереднього відшкодування його вартості власнику. Разом з тим, на відміну від «примусового» відчуження майна, «вилучення» майна розуміється як «позбавлення державних підприємств і об'єднань, з метою передачі майна для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, права «господарського відання» чи «оперативного управління» індивідуально визначеним державним майном» [137].

Отже, різниця між примусовим відчуженням та вилученням майна полягає в тому, що перше застосовується до об'єктів комунальної та приватної форм власності з подальшою компенсацією їх вартості, а друге застосовується за рахунок державного майна без відшкодування його вартості. Водночас, саме за рішенням військового командування погодженим з місцевими державними органами відбувається примусове відчуження та вилучення майна в умовах воєнного стану. На територіях, де ведуться бойові

дії, подібного погодження не відбувається, оскільки воно не передбачено. Варто зауважити, що для удосконалення та оптимізації процедури й механізмів проведення примусового відчуження та вилучення майна в умовах дії режиму воєнного стану, Верховною Радою України прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації деяких питань примусового відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану» № 7605 [120].

Нормами цього закону передбачено: примусове вилучення обладнання на підставі рішення Ради національної безпеки і оборони України за пропозицією погодженою обласною військовою адміністрацією, яке може використовуватись для цілей діяльності оборонно-промислового комплексу; компенсацію за відчужене майно, що здійснюється за рахунок коштів державного бюджету (протягом 5 наступних бюджетних періодів); можливу передачу рухомого та нерухомого майна в управління Національного агентства з питань виявлення, розгляду та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. Вказані новації мають сприяти зміцненню економічної безпеки країни та захисту її суверенітету й територіальної цілісності.

Крім того, в умовах воєнного стану об'єкти комунальної власності можуть безоплатно передаватись у державну власність. Ініціатором такої передачі виступає військове командування. Звертається увага на те, що «безоплатна передача об'єктів права власності територіальних громад здійснюється за рішенням рад цих громад, а безоплатна передача об'єктів права спільної власності територіальних громад, за рішенням районних, обласних рад» [74]. Передача комунального майна територіальних громад у державну власність оформлюється відповідним актом приймання-передачі, який підписується головою або заступником відповідної ради, або секретарем, та уповноваженою особою військового командування. Особливістю передачі майна при примусовому відчуженні є те, що саме

право власності на таке майно виникає з дати підписання акту приймання - передачі. Зауважимо, що вказане суперечить вимогам законодавства про державну реєстрацію прав на нерухомість.

Так, зокрема, згідно ст. 3 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» права на нерухоме майно виникають з моменту такої реєстрації [127]. Момент виникнення права власності має важливе значення для належного захисту учасників майнових відносин і може призвести у перспективі до судових позовів.

Право на відшкодування вартості майна (компенсацію) в умовах воєнного стану у випадку його примусового відчуження мають як юридичні особи комунальної і приватної форм власності так і фізичні особи або їх правонаступники, в яких відчужено майно (будівлі, споруди, транспортні засоби та ін.) для потреб держави [36; 170].

Одним із способів управління майном, в тому числі під час воєнного стану, залишається оренда об'єктів державної та комунальної форм власності із внесеними змінами до чинного законодавства, що надають нові можливості, в тому числі, для релокації бізнесу з прифронтових регіонів.

У судовій практиці звертається увага на те, що «У зв'язку з тим, що законодавцем не затверджено механізму виплати компенсації за мобілізоване майно під час проведення антитерористичної операції на окремих територіях Донецької та Луганської областей, а також порядку визначення її розміру, постає питання щодо можливості застосування до таких правовідносин загальних норм, зокрема норм статті 1 Першого протоколу до Конвенції. Крім того, існує необхідність формування висновку Великою Палатою Верховного Суду щодо повноважень суду за наявності позовних вимог до держави про компенсацію за мобілізоване (відчужене майно) замість цього присудити особі компенсацію за невиконання державою позитивного обов'язку в розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції «Про захист прав людини

та основоположних свобод» [40] та відповідних рішень Європейського суду з дотримання прав людини [42] (ЄСПЛ)» [169].

Разом з тим, колегія суддів також звертає увагу на те, що «ситуація, яка сталася у зв'язку з триваючою широкомасштабною збройною агресією російської федерації проти України, за наслідками якої на всій території України Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» з доповненнями, введено воєнний стан в Україні, призводить до виникнення аналогічних спорів, пов'язаних з мобілізацією (вилученням) майна для військових потреб, тому передача справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду необхідна для забезпечення розвитку права та формування єдиної практики у справах, що стосуються прав багатьох громадян. Зокрема, за даними Організації Об'єднаних Націй, кількість біженців та переселенців внаслідок триваючої широкомасштабної збройною агресії російської федерації проти України перевищила мільйон громадян» [169].

Проведений аналіз дає змогу зробити висновок про те, що в умовах воєнного стану способи управління майном мають певну специфіку застосування та спрямовані на ефективне використання державного й комунального майна з метою цілей військово-оборонного комплексу та національної безпеки, підтримки та розвитку бізнесу та визначені механізмів передачі, примусового відчуження, вилучення у юридичних та фізичних осіб для потреб держави, що є обґрунтовано необхідним. Разом з цим питання захисту прав власності було й залишається досить актуальним, в тому числі в умовах воєнного стану. Особливий інтерес дане питання викликає саме зараз, в умовах реального часу воєнного стану як у науковців, так і у практиків, оскільки, в ході практичного застосування законодавчої та нормативної бази видно певні прогалини, що зобов'язують внесення змін до відповідних законодавчих та нормативних актів, з метою формування ефективного механізму використання майна й захисту прав власників.

3.3. Припинення права власності територіальних громад за законодавством України

Звертаючись до поняття припинення права власності територіальних громад, слід звернути увагу перш на все на те, що суб'єктивне право власності є елементом змісту правовідносини власності. З цього погляду загальне поняття припинення права власності за цивільним законодавством України означає нічим іншим, як припинення відповідних правовідносин.

У наукових виданнях окремі науковці, зокрема Ю. П. Пацурківський, зазначають, що припинення правовідносин може бути остаточним та умовним.

На думку науковця, остаточне припинення правовідносин відбувається тоді, коли відбувається зникнення з цивільного обігу права особи, наприклад, припинення права довічного володіння у зв'язку зі смертю власника. Водночас науковець звертає увагу на те, що у разі якщо право припинилося для однієї особи, але перейшло до іншої, то це право не зникає з цивільного обігу, а лише змінює юридичне ставлення. Крім того, Ю.П. Пацурківський звертає увагу на те, що остаточне припинення правовідносин можуть бути й умовними у разі зміни одного права особи на інше, тобто одне право особи зникає з цивільного обігу та в особи виникає інше право [97].

Таким чином, окремі науковці доходять висновку, що припинення цивільних правовідносин слід розглядати в якості відповідних суб'єктивних прав з погляду цивільного обігу.

Звертаючись до конкретних правовідносин, зокрема в нашому випадку – правовідносин власності територіальних громад, з урахуванням наукових досліджень щодо нормативно-правового регулювання набуття та припинення

цивільних відносин щодо власності, можна говорити про наступне: у разі припинення права власності уповноваженою особою – власником конкретного майна щодо цього майна, то таке право власності особи – власника припиняється остаточно та безповоротно.

Тобто, якщо право власності в конкретної особи припинилося, це завжди означає припинення конкретних цивільних правовідносин, у яких ця особа, зокрема в нашому випадку – територіальна громада, була уповноваженим суб'єктом відносин щодо прав власності. Так, право власності на певний об'єкт (рухомий або нерухомий) може більше ніколи не виникнути (наприклад, у разі знищення речі), а може виникнути в іншій особі (наприклад, якщо підставою припинення права власності у першого суб'єкта став договір купівлі-продажу, дарування тощо) [104]. Однак у цьому разі виникають нові правовідносини в яких уповноваженим суб'єктом стає зовсім інша особа. Колишні правовідносини щодо власності остаточно припиняються, коли власник перестає бути власником. Тому щодо кожного конкретного власника та кожних конкретних правовідносин власності слід говорити лише про остаточне припинення права власності.

А. В. Коструба зазначає, що «припинення цивільних відносин між особами, як правоприпиняючий юридичний факт відбувається тоді, коли розривається зв'язок між його елементами, внаслідок усунення суб'єкта відносин, знищення об'єкта відносин, порушення відповідності між правом та обов'язком. Це має місце у випадках: відмови, відчуження, втрати прав, злиття права та обов'язків, припинення права у вузькому значенні слова» [59]. При цьому під відмовою від прав слід розуміти одностороннє виявлення волі уповноваженого суб'єкта, носія права, спрямоване на розрив його зв'язків з правом. Воно можливе лише щодо майнових прав, наприклад, залишення речі на свавілля, відмова від спадщини тощо.

Формально відмова від права власності стала новелою для українського законодавства, яка закріплена в цивільному кодексі України. У цивільному

законодавстві кінця дев'ятнадцятого, початку двадцятого століття подібний інститут мав місце та мав назву «відмови власника від його права», а майно автоматично ставало власністю держави. При цьому дослідники називали відмову «способом припинення права власності», після якого не відбувається набуття права власності іншою особою. Пізніше, подібна відмова значилася як дерелікція, через яку річ набуває статусу безхазяйної. Тому, законодавець визнав за необхідне ввести до ЦК України таку підставу добровільного припинення права власності, як відмова від права власності.

Разом з тим, законодавцем були встановлені певні способи припинення права власності такі, як відмова від права власності на майно. У відповідності, особа, яка проявила бажання відмовитись від права власності на майно може здійснити таку відмову або шляхом відповідної заяви, або іншими шляхами, які засвідчать таку відмову від права власності на майно. У цьому випадку особі надається певна свобода, тому оголошення про відмову від власності може мати як письмову, так і усну форму.

Також, оголошення про відмову від права власності може бути опубліковане в газетах, журналах в інших засобах масової інформації, а також відмова можлива й шляхом подачі заяви у відповідні органи, наприклад, якщо йдеться про нерухоме майно. При цьому головне, щоб зазначене оголошення містило однозначну інформацію про майно, що стосується прав та обов'язків третіх осіб на це майно. Що ж до інших фактичних дій, вони повинні чітко свідчити про наміри власника та бажання відмовитись від володіння, користування та розпорядження майном.

У випадку, якщо особа виявила бажання та відмовилась від права власності на майно, права власності на яке не підлягають реєстрації в державних органах, то в такому випадку право власності особи на майно буде припинено з моменту вчинених дій, які фактично підтверджують таку відмову від права власності на майно.

Отже, законодавець визначив момент припинення прав власності – вчиненням дії, яка свідчить про таку відмову. Звертається увага на те, що таке визначення норми права звільняє власника від відповідальності за завдану шкоду майном, від якого відмовились.

Також потрібно відзначити, що на власника майна покладається тягар його утримання, так, власник зобов'язаний утримувати майно, що йому належить, якщо інше не встановлено в договорі або законі (стаття 322 ЦК України) [185; 186]. По відношенню до об'єкта власності власник наділений не тільки правами, а й обов'язками. Власник обтяжений тягарем власності, який полягає в необхідності здійснення витрат на утримання, ремонт і охорону майна, а також у несенні ризику можливих втрат. Адже кинуте напризволяще майно може являти собою небезпеку для оточуючих, завдавати шкоду навколишньому середовищу та погіршувати природні властивості і якості землі тощо [44].

Таким чином, слід погодитись із запропонованим науковцями правилом: «вчинення дій, що свідчать про відмову власника від майна, не призводить до припинення права власності, а виступає моментом відліку щодо можливості визначити долю майна, його подальшу утилізацію або знищення, або придбання права власності іншою особою» [190], що є актуальним.

Отже, треба враховувати таку обставину, як саме з моменту знищення або придбання права власності іншою особою, колишній власник звільняється від відповідальності щодо утримання цього майна та за заподіяння шкоди.

Наведене положення, на нашу думку, є важливим, оскільки, з одного боку, зберігає за власником обов'язки утримання майна у визначених законом випадках, відшкодовувати іншим особам шкоду, заподіяну таким майном, тощо, а з іншого боку – це можливість повернення майна колишньому власникові (оскільки він не втратив права на майно).

Водночас, якщо особа виказала бажання відмовитись від права власності на майно, яке в обов'язковому порядку підлягає державній реєстрації, то в такому випадку в особи право власності на таке майно буде припинено після до державного реєстру відповідного запису про внесення заяви особи про відмову від права власності на майно, що підлягає державній реєстрації. Тобто, законодавець визначив особливе правило щодо майна, яке підлягає державній реєстрації. Прикладом слугує відносини щодо нерухомого майна, право власності, на яке підлягає обов'язковій державній реєстрації. Отже, власник, який добровільно відмовляється від права власності на своє нерухоме майно, має право та в окремих випадках зобов'язаний подати до органу державної реєстрації прав на нерухоме майно, відповідну заяву.

Таким чином, відзначимо, що під підставою добровільного припинення права власності, іншими словами відмовою від права власності, принципово важливо розрізняти фактичне припинення права власності на майно (нерухоме майно), яке настає з моменту оголошення або здійснення інших дій, які чітко свідчать про усунення від володіння, користування й розпорядження майном без наміру зберегти будь-які права на це майно, та юридичне припинення права власності на майно (нерухоме майно), яке настає з моменту знищення або придбання всіх прав на таке майно іншими особами. При цьому потрібно враховувати, що відмова від права власності має бути саме добровільною.

Однією з підстав припинення права власності є відчуження об'єкта власності. У науковій літературі відчуження визначається як добровільна поступка місця уповноваженого, активного суб'єкта на користь певної особи, тобто добровільна передача прав власності на об'єкт власності від власника на користь іншої особи [54, с. 168-173]. Отже, відчуження власності (права власності) відрізняється від відмови від власності (права власності), зокрема при відчуженні право власності передається іншому суб'єкту по взаємно

узгодженому волевиявленню осіб, а при відмові від права власності правонаступник не намічається. Прикладом відчуження є передача речей, зобов'язальних прав (вимог) тощо.

Втрата права є виключенням активного суб'єкта з цивільних відносин без його волі (внаслідок настання юридичної події, наприклад через давність; примусове позбавлення права власності з підстав та в порядку визначених законом; втрата права власності з причин, які не залежать від волі власника, за рішенням суду тощо).

Щодо злиття, у науковій літературі зазначається, що це є поєднання в одній особі відповідних один одному прав та обов'язків. Воно неможливе у майнових правах, оскільки відповідний юридичний обов'язок лежить не на одній особі, а на всіх суб'єктах, крім власника майнового права [200, с. 104-110].

Окремі науковці виділяють припинення прав у вузькому значенні слова, яке, на їх думку, настає тоді, коли саме юридичне ставлення припиняється безповоротно (втрата особистих прав, загибель об'єкта відносини) [59].

Отже, у цьому разі нам також слід розглядає припинення прав з погляду цивільного обігу, що саме собою не викликає заперечень, проте, як зазначалося раніше, маючи на увазі конкретні правовідносини, зокрема у сфері власності територіальних громад, припинення права власності слід вважати остаточним й у певному сенсі безповоротним.

Слід погодитися з тим, що правовідносини власності та суб'єктивне право власності можуть припинятись у разі відмови власника від свого права власності, відчуження ним свого права власності іншій особі (наприклад, за договорами купівлі-продажу, міни, дарування тощо), а також у разі втрати власником свого права власності без його волі (наприклад, реквізиція, конфіскація, відчуження майна, яке не може належати даній особі, та в інших випадках).

Подібного погляду дотримувалися С. С. Мирза, І. О. Бондаренко, О. В. Глинська, О. В. Батанов, Л. А. Музика, які вказували, що припинення, тобто втрата будь-якого правочину для певної особи, є відокремлення від нього, як суб'єкта такої правомочності, відрив цього права від суб'єкта [10; 19; 28; 82; 89].

При визначенні припинення права власності територіальних громад слід виходити із самого поняття суб'єктивного права власності, що представляє собою, як відомо, «найширше за змістом речове право, яке дає можливість своєму власнику – власнику і лише йому визначати характер та напрямки використання належного йому майна, здійснюючи над ним повне господарське панування» [32; 102]. За загальним поняттям, суб'єктивне право власності – це закріплена законом можливість особи володіти, користуватися та розпоряджатися належним їй майном на свій розсуд та у своєму інтересі шляхом вчинення щодо цього майна будь-яких дій, що не суперечать закону та іншим правовим актам і не порушують права та охороняються законом інтереси інших осіб, і навіть можливість усувати втручання всіх третіх осіб у сферу його господарського панування.

У цьому очевидно, що про припинення права власності можна говорити тоді, коли особа перестає мати зазначені правомочності володіння, користування та розпорядження майном, не має більше права повного господарського панування над річчю.

Слід зазначити, що ця думка не є єдиною. Так, Ж. В. Копилова вважає, що право власності не вичерпується названою правомочністю власника. Останній «може бути позбавлений всіх трьох правочинів і, тим не менш, може зберегти право власності і при тому не лише *dominium nudum* («гола власність»)...».

Окремі науковці в якості прикладу втрати власником окремих правомочностей щодо своєї власності, наводять приклади судового арешту майна з вилученням його з володіння та користування власника та із

забороною йому розпоряджатися даним майном. При цьому автори вважають, що власник перестає мати правомочність володіння, користування та розпорядження, однак у нього залишається реальне право власності. Саме тому, на думку окремих вчених, право власності може відновитись у повному обсязі, якщо претензія відпаде, а у разі продажу майна власник отримає надлишок вирученої ціни [87, с. 159-161].

Тут слід погодитись з обґрунтованою критикою цієї точки зору. У наведеному прикладі власник не позбавляється правочинів володіння, користування та розпорядження, а лише тимчасово обмежений у їх реалізації, тимчасово не може їх здійснити. З цього, до речі, випливає висновок про відсутність будь-якого «згустку» у змісті права власності та про достатність для його визначення вказівки на правомочність володіння, користування та розпорядження [58].

Отже, суб'єктивне право власності припиняється в разі позбавлення власника назавжди правочинів володіння, користування та розпорядження. Такий погляд, зокрема, дотримувалися А. І. Лозовий, О. С. Харченко, Ю. П. Пацурковський та інші [65; 97; 180]. Поділяють її та сучасні дослідники. Так, науковці вдало називають припинення права його «юридичним припиненням», відзначаючи, що право, що припинилося, ніколи не відновлюється, і навіть якщо суб'єкт, який раніше був уповноваженим, відновлює владу над об'єктом, то виникає нове суб'єктивне право, що відрізняється від первісного і з підстави, та за моментом виникнення [65; 97; 180].

У деяких випадках особа, не здійснюючи правочинів володіння, користування та розпорядження майном, не позбавляється їх, залишається власником, її право власності не припиняється. Наведений Н. Б. Москалюком приклад із арештом майна якраз підтверджує це. Тимчасово втрачає можливість здійснення своїх правочинів власник і в разі незаконного заволодіння його річчю іншою особою, а його право захищається за

допомогою віндикаційного позову (статті 386, 387 ЦК України). У цих та деяких інших випадках власник лише тимчасово обмежений у можливості реалізації своїх правочинів, але не позбавляється їх [92; 184]. У положеннях статей 407, 409 ЦК України зазначається, що власник вправі передавати іншим особам права володіння, користування та розпорядження майном, залишаючись власником [174].

Отже, визначаючи поняття припинення права власності, слід враховувати, що далеко не завжди фактична неможливість здійснення правочинів володіння, користування та розпорядження означає припинення права власності. Про припинення суб'єктивного права власності слід говорити лише у випадках припинення цих правочинів назавжди та неможливості їх відновлення у майбутньому відповідно до існуючих підстав. Останнє застереження має значення, так-як припинення права власності, природно, не виключає можливості набуття того самого права в подальшому колишнім його суб'єктом, однак це вже буде не відновлення, не відновлення колишнього права, а набуття нового права за відповідною підставою.

Наслідком припинення права власності є не лише втрата особою права господарського панування над річчю, що охороняється правом та державою можливості володіти, користуватися та розпоряджатися нею на власний розсуд. З моменту припинення права власності особа не несе більше тягаря утримання майна, а також ризику його випадкової загибелі або випадкового пошкодження, які за загальним правилом покладаються на власника (статті 349, 350, 351, 353 ЦК України). Таким чином, внаслідок припинення права власності особа не має права претендувати на так зване «благо» права власності, але й не зобов'язана нести пов'язане з нею «тягар» [154].

Таким чином, підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що припинення права власності – це відокремлення від суб'єкта правомочий володіння, користування та розпорядження майном, можливості господарського панування над ним, а також звільнення від тягаря утримання

майна та несення ризику його випадкової загибелі або випадкового пошкодження. При припиненні права власності особа не має більш законної можливості здійснювати на свій розсуд і у своєму інтересі правомочність володіння, користування та розпорядження майном, що належало йому раніше, включаючи його у сферу свого господарського панування, і відсторонювати інших осіб від цього майна.

У сучасних дослідженнях проблеми припинення права власності зустрічаються визначення, що відрізняються від цього. Так, А. М. Горянов пропонує розуміти під припиненням права власності на земельні ділянки «результат впливу що дозволяють і (або) зобов'язують юридичних фактів на правовідносини власності на земельні ділянки, котрим характерний перехід права власності даний об'єкт цивільних прав від одного суб'єкта до іншого, тобто. зміна власника», пояснюючи, що «зміна власника земельної ділянки при припиненні права власності є неминучим і відбувається завжди, оскільки земля як особливий об'єкт права власності зникнути внаслідок споживання чи загибелі не може» [30]. З ним можна погодитися, враховуючи те, що визначаючи юридичні факти, автор зазначає, що вони характеризуються тим, що реалізація дій з припинення права власності залежить від розсуду суб'єкта права власності, а зобов'язуючі факти характеризуються імперативністю, так- як право власності припиняється примусово проти волі власника [30].

На думку О. С. Харченка, припинення права власності – це «сукупність юридичних та фактичних дій, з якими законодавство пов'язує втрату права власності» [177; 181]. Таке визначення відображає припинення права власності як процес, а не як результат, що безумовно не може викликати заперечень. Справді, припинення права власності може розглядатися як певний стан, відчуженість колишнього власника від об'єкта права власності, тобто. як результат, але і як процес, що веде до цього результату, послідовність певних юридичних фактів, що викликають припинення права власності суб'єкта.

Право власності є найбільш стійким речовим правом, що становить основну юридичну передумову та результат нормального майнового обігу. «Міцність», стійкість, збереження права власності має найважливіше значення у цивільному обігу, тому стаття 346 ЦК України встановлює, що припинення права власності відбувається лише на підставах, передбачених у законі [94; 154].

У найзагальнішому вигляді можна назвати, що підставами припинення права власності є юридичні факти, тобто: «обставини, з якими нормативні акти пов'язують будь-які юридичні наслідки: виникнення, зміна чи припинення цивільних правовідносин» [54]. Ті юридичні факти, з якими закон пов'язує припинення права власності, є, отже, правоприпиняючими (хоча одночасно можуть бути правотворчими). Обставини, які у ролі юридичних фактів, різні, у зв'язку з ніж порядок і момент припинення права власності також різняться. Вивчення їх і класифікація, а отже, і класифікація підстав для припинення права власності, – необхідні передумови вивчення проблеми припинення права власності. Однак питання про поняття та класифікацію підстав припинення права власності потребує окремого дослідження.

Як зазначалося, право власності може припинятися за волею власника (наприклад, відмови від права власності, відчуження майна) чи поза волею власника (наприклад, загибель майна, викуп земельної ділянки для державних чи муніципальних потреб). Якщо право власності припиняється з волі його власника, можна розглядати його як результат здійснення суб'єктивного права власності.

У теорії права під використанням суб'єктивного права традиційно розуміється здійснення правочинів особи, що становлять її зміст [166], категорії «використання» та «здійснення» по суті розглядаються стосовно суб'єктивного права як синонімічні.

Такого погляду дотримуються і цивілісти, визначаючи здійснення права як будь-яке використання правочинів, що утворюють його, тобто, діяльність, що відповідає змісту права [83; 184]; «це використання суб'єктами права передбачених законом можливостей, що становлять зміст цього права, для задоволення певних потреб» [114; 163].

Таким чином, очевидно, що відмовляючись від права власності, знищуючи річ за непотрібністю, відчужуючи за цивільно-правовими договорами, споживаючи її, власник здійснює правомочності розпорядження та користування відповідно, що становлять зміст суб'єктивного права власності, тобто. здійснює його. Через війну право власності припиняється. Суб'єктивне право то, можливо здійснено діями як фактичними, і юридичними. Так, використання речі власником, її знищення слід розглядати як фактичні дії, а, наприклад, відчуження майна іншій особі розглядається як юридична дія [166] .

Примусове припинення права власності є результатом правозастосовної діяльності уповноважених державних органів чи органів місцевого самоврядування, реалізації ними своїх повноважень. Наприклад, припинення права власності при реквізиції відбувається поза волею власника, за рішенням відповідних уповноважених державних органів (стаття 353 ЦК України) [178; 179].

Припинення ж права власності внаслідок об'єктивних обставин (наприклад, загибель майна) є результатом настання подій, що не залежать від волі самого власника.

Велике значення має визначення моменту припинення права власності: з цього моменту колишній власник права власності звільняється від тягаря утримання майна, не несе більше ризику випадкової загибелі або випадкового пошкодження майна (глава 25 ЦК України).

Момент припинення права власності визначається неоднозначно залежно від його припинення. Встановлюючи підстави виникнення та припинення права власності, законодавство здебільшого прямо не визначає момент припинення (виникнення) цього права. Але в ряді випадків він все ж таки визначається законом. Так, пряма вказівка на момент припинення права власності міститься за низкою підстав, зазначених главі 25 ЦК України.

Момент припинення права власності з інших підстав у чинному законодавстві прямо не визначено. Це не означає, що з цих підстав момент припинення права власності взагалі не можна визначити. Проте визначення його передбачає дослідження конкретних підстав для припинення права власності.

Отже, виникнення, зміна або припинення цивільних прав та обов'язків відбувається відповідно до вимог закону та при настанні певних юридичних фактів. Юридичні факти, з якими закон пов'язує виникнення чи припинення права власності, зазвичай називаються підставами виникнення чи припинення права власності. У загальному товарному обігу виникнення права власності на конкретне майно в однієї особи одночасно означає припинення права власності на майно в іншій особі. Тому одні й ті самі юридичні факти зазвичай є підставами припинення права власності в одних осіб і виникнення такого права в інших.

Продовжуючи дослідження, слід звернути увагу, на те, що загальновідомим є така підстава припинення права власності, як відчуження власником майна, що належить йому, в результаті укладення угоди купівлі-продажу, дарування, міни, довічного утримання.

За часів дії ЦК УРСР нотаріусам доводилося стикатися з такими ситуаціями, коли власник виявляв бажання відмовитися від майна, що йому належить. При цьому, юридично закріпити таку дію він не міг, бо була відсутня норма права, що регулює порядок відмови від права власності. Тому, в подальшому законодавець включив до ЦК України статтю 347 «Відмова від

права власності», яка передбачає, «що особа може відмовитися від права власності на майно, заявивши про це або вчинивши інші дії, що свідчать про її відмову від права власності» [190].

Тут слід звернути на теоретичні та практичні аспекти волевиявлення власника щодо права власності на майно. Можна припустити, що власнику майна достатньо звернутися до нотаріуса за вчиненням посвідчувального напису на заяві про відмову від права власності та надати цю заяву до органу, який реєструє права власності на нерухоме майно. Однак, законодавцем не передбачено правові наслідки відмови від права власності на речі.

У цьому випадку слід пам'ятати, що, наприклад, знищуючи чи викидаючи річ, власник входить у односторонню угоду, оскільки його воля спрямовано на припинення свого права власності.

Також слід звернути увагу на те, що тільки щодо власника законодавець прямо вказує на «право розпоряджатися річчю на свій розсуд, тобто воля власника обмежена лише законом і його влада існує незалежно від влади (волі) будь-яких інших осіб щодо тієї самої речі, а всі інші особи обмежені також і волею власника».

Добровільно-примусовою підставою є припинення права власності особи на майно, яке не може належати йому. Це, наприклад, речі, обмежені в обороті, перелік яких міститься в статті 178 ЦК України, або факт отримання в спадок мисливської вогнепальної зброї, якщо спадкоємець не має дозволу на зберігання цієї зброї, тощо.

Якщо на підставах, не заборонених законом, особа набула права власності на майно, яке згідно із законом, прийнятим пізніше, не може йому належати, то це майно має бути відчужено власником протягом строку, встановленого законом. Тобто, закон дає власнику можливість добровільно припинити право власності на таке майно шляхом відчуження цього майна у визначені терміни. Якщо ж власник не виконає розпорядження закону, то

настають наслідки невиконання вимоги закону. Це означає, що в такому разі рішення про відчуження майна ухвалює суд на підставі заяви відповідного органу державної влади. У разі примусового продажу майна його власнику передається сума виручки за вирахуванням витрат, пов'язаних з відчуженням майна. Якщо майно не було продано, воно переходить у власність держави, а колишньому власнику виплачується сума грошей, визначена судом. Так само справи і з майном, на яке потрібен спеціальний дозвіл, а власнику цього майна було відмовлено у видачі такого дозволу.

Ще однією продиктованою життєвими обставинами підставою, яка припиняє право власності на майно, є його знищення. Під знищенням слід розуміти будь-яку фактичну дію, внаслідок якої майно припиняє своє існування назавжди. Така дія може відбутися за волею власника майна або волею випадку: непереборної сили або неправомірних дій інших осіб. Немає майна, а отже, і прав немає жодних. При знищенні майна, яке не підлягає державній реєстрації, жодних питань не виникає. А от якщо знищено майно, право власності на яке підлягає державній реєстрації, відповідно до норми статті 349 ЦК України виникає така ситуація, за якої майна немає, а права на нього продовжують існувати доти, доки на підставі заяви власника не будуть внесені зміни до державного реєстру.

При примусовому зверненні стягнення на майно власника за його зобов'язаннями не існує, на перший погляд, прямого зв'язку між припиненням права власності однієї особи та виникненням її в іншій. Однак законом передбачено припинення права власності на таке майно відчужувача лише з моменту виникнення права власності на таке майно у його набувача. Придбання прав власності на нерухоме майно за підставами, що розглядаються, здійснюється, як правило, в судовому порядку й обумовлено значною кількістю обмежень [49; 196]. За загальним правилом, нерухомість є життєво важливим видом майна для громадян та критично необхідною для

функціонування комерційних організацій частиною їхнього майнового комплексу.

Оплатне вилучення майна у власника на користь товариства за рішенням державних органів здійснюється у порядку та на умовах, встановлених законом, і називається реквізицією. Реквізиція застосовується у випадках стихійних лих, аварій, епідемій, епізоотії, за інших обставин, що мають надзвичайний характер, і полягає у примусовому відчуженні у власника його майна з наступним повним відшкодуванням вартості реквізованого майна. Колишній власник реквізованого майна може оскаржити в суді його вартість і вимагати надання йому іншого майна, якщо таке надання можливе. Реквізоване майно, що збереглося, може бути витребувано власником.

У разі повернення майна особі, останній поновивши право власності на майно, зобов'язується повернути грошову суму або рчі, що були отримані у зв'язку з реквізицією, за вирахуванням розумної плати за використання майна.

У випадках, прямо передбачених законом, майно може бути безоплатно вилучено у власника за рішенням суду у вигляді санкції за скоєння злочину чи іншого правопорушення відповідно до статті. 354 ЦК України. При цьому держава набуває вилученого майна через конфіскацію. Рішення про конфіскацію, прийняте в адміністративному порядку, може бути оскаржене до суду. Особливістю конфіскації є те, що «обтяження права власності на вказане майно переходять до держави лише частково, а їх виконання обумовлено цілою низкою обмежень, у тому числі кількісних. Держава не відповідає за зобов'язаннями колишніх власників конфіскованого майна, якщо ці зобов'язання виникли після вживання державними органами заходів щодо охорони майна та без згоди зазначених органів. Відповідальність держави обмежується лише межами активів майна, що перейшло до держави» [27].

Конфіскація майна може застосовуватися у кримінальному та адміністративному порядку. Така підстава переходу майна у власність держави регулюється Постановою Кабінету Міністрів України від 25.08.1998 року № 1340 «Про порядок обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, та розпорядження ним».

Відповідно до статей 216 та 228 ЦК України конфіскація може застосовуватися у вигляді санкції за здійснення недійсної угоди.

Відповідно до статті 350 ЦК України може здійснюватися викуп земельної ділянки у зв'язку із суспільною необхідністю за згодою власника або за рішенням суду у порядку, встановленому законом. Стаття 146 Земельного кодексу України визначає випадки, коли допустиме «вилучення у власника земельної ділянки, що належить йому: під будівлі та споруди органів державної влади та органів місцевого самоврядування; під будівлі та споруди та інші виробничі об'єкти державної та комунальної власності; під об'єкти природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; під об'єкти оборони та національної безпеки; під будівництво та обслуговування лінійних об'єктів та об'єктів транспортної та енергетичної інфраструктури (доріг, газопроводів, водопроводів, ліній електропередачі, аеропортів, нафто- та газових терміналів, електростанцій тощо); під розміщення дипломатичних та прирівняних до них представництв іноземних держав та міжнародних організацій; під міські парки, майданчики для відпочинку та інші об'єкти загального користування, необхідні обслуговування населення».

Слід зазначити, що цей перелік є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

Зазначається, що, у межах своєї компетенції, органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування, приймаються рішення «про викуп земельної ділянки у зв'язку із суспільною необхідністю». При цьому, орган, який прийняв таке рішення, зобов'язаний, не пізніше ніж за рік до викупу земельної ділянки,

письмово повідомити власника земельної ділянки. Вказаний термін не може бути ані зменшено, ані продовжено, вольовим рішенням будь-якого органу.

Викуп земельної ділянки може бути здійснений або в добровільному порядку - за згодою власника цієї ділянки, або в примусовому порядку.

Викуп у добровільному порядку передбачає досягнення домовленості між сторонами про припинення права власності не тільки на земельну ділянку, що викупується, а й на нерухоме майно, розташоване на цій ділянці: будівлі, споруди, насадження, які також є об'єктом нерухомості та права власності. Домовленість повинна існувати й щодо форми, строків викупу та розміру плати за майно, що викупується. Плата за земельну ділянку, що викупується, називається викупною ціною й визначається за відповідними методиками, затвердженими постановами Кабінету Міністрів України, що передбачають визначення викупної ціни шляхом встановлення ринкової ціни земельної ділянки та нерухомого майна, розташованого на ній, та збитки, заподіяні власнику у зв'язку з викупом земельної ділянки (в тому числі втрачена вигода), в повному обсязі. Як відомо, під ринковою вартістю майна розуміється ціна, за якою зазначене майно може бути реалізовано в цій місцевості за умови вільного продажу на момент викупу. За домовленістю з власником земельної ділянки, що підлягає викупу, орган, який прийняв рішення про викуп земельної ділянки у зв'язку з суспільною необхідністю, може надати їй іншу земельну ділянку, вартість якої обліковується при визначенні викупної ціни.

Як уже було сказано, плата за земельну ділянку, що викупується, строки та інші умови викупу визначаються за домовленістю з власником ділянки, а в разі спору - судом.

Відповідно до статті 41 Конституції України «право приватної власності є непорушним, то примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток за мотивами суспільної необхідності, на підставі та в порядку, встановлених законом, та за умови

попереднього та повного відшкодування їх вартості». Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається за умов військового чи надзвичайного стану.

Характерною лише для набуття прав власності на нерухоме майно є така підстава, як «викуп нерухомого майна у зв'язку з вилученням земельної ділянки, на якій воно знаходиться, з урахуванням обставини щодо власника як земельної ділянки, так і розміщених на ній об'єктів нерухомості» [196]. Якщо земельна ділянка та розташовані на ній об'єкти нерухомості належать різним власникам, то домовленість про викуп має бути досягнута з кожним із них.

Обов'язковою умовою застосування викупу як підстави припинення права власності є наявність у державного органу або органу місцевого самоврядування доказів, що звернувся з відповідною вимогою до суду, що використання земельної ділянки для державних або муніципальних потреб з метою, для яких вона вилучається, неможлива без припинення права власності на це майно.

За рішенням суду, шляхом викупу з обов'язковим попереднім відшкодуванням збитків у повному обсязі, може бути припинено право власності на житлові будинки, інші споруди, насадження у зв'язку з викупом земельних ділянок, на яких вони розміщені. Відповідний позов, може бути поданий тими ж органами, які були названі вище.

Крім того, суд може ухвалити рішення: «про знесення житлового будинку, інших споруд, насаджень, що розміщені на земельній ділянці, яка підлягає викупу», або «про перенесення цих будівель, споруд, насаджень за бажанням власника, на іншу земельну ділянку, та їх відновлення». У цьому випадку власник має право на попереднє відшкодування збитків, у тому числі витрат на покращення якості земельної ділянки та втраченої вигоди. На вимогу особи, право власності якої припинилося, їй має бути надано іншу, рівноцінну за якістю, земельну ділянку в межах даного населеного пункту.

Не допускається знесення житлового будинку, розташованого на земельній ділянці, що викупується, до моменту забезпечення особи, яка проживає в ньому як власника або наймача, та членів його сім'ї, приміщенням для проживання в розмірі та в порядку, встановлених законом.

У наукових джерелах визначається, що: «якщо власник земельної ділянки, яка підлягає викупу у зв'язку із суспільною необхідністю, одночасно є й власником житлових будинків, інших споруд та насаджень, що розміщуються на земельній ділянці, то у цьому разі вимога стосовно «припинення права власності» на вказані об'єкти розглядається водночас з вимогою «про викуп земельної ділянки».

Разом з тим, власник земельної ділянки та розміщених на ній будівель, споруд, насаджень, має право, на власний розсуд, розпоряджатись ними до набрання чинності рішення суду «Про викуп земельної ділянки у зв'язку з суспільною необхідністю». Це означає, що все, що розташоване на земельній ділянці, що викупується, може бути відчужено власником, але з умовою подальшого зносу.

При проведенні, органом державної реєстрації відповідної реєстрації припинення права власності на нерухоме майно у зв'язку з відмовою від права власності, у той же день, тобто в день прийняття такого рішення, до органу місцевого самоврядування, на території якого розташоване таке майно, а також правонабувач, обтяжувач або особа, на користь якої встановлено обтяження, права та обтяження прав яких зареєстровані відповідно до вимог Порядку, направляється відповідне повідомлення «Про проведення державної реєстрації припинення права власності на нерухоме майно у зв'язку з відмовою від права власності».

У разі проведення державної реєстрації «припинення права власності на нерухоме майно у зв'язку з його знищенням» заявник подає органу державної реєстрації прав визначені документи (підтвердження особи, реєстраційний номер облікової картки платника податків, технічний паспорт

на об'єкт нерухомого майна, а також підтвердження факту знищення нерухомого майна).

Згідно положень статті 348 ЦК України: «документом, що підтверджує припинення права власності на майно, яке згідно із законом не може належати цій особі виступає договір купівлі-продажу або інша угода, вчинена на підставі рішення суду про примусове відчуження речі або рішення суду про передачу об'єкта нерухомого майна власність держави» [190].

Документом, що підтверджує припинення права власності у зв'язку з викупом пам'ятки історії та культури (стаття 352 ЦК України), є рішення суду, ухвалене за позовом державного органу з питань охорони пам'яток історії та культури про викуп пам'ятки історії та культури.

Документом, що підтверджує викуп чи примусове відчуження земельних ділянок приватної власності, інших об'єктів нерухомого майна, розміщених на них, за мотивами суспільної необхідності відповідно до закону (стаття 350 ЦК України) є договір купівлі-продажу або договір міни (стаття 12 Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, на них розміщених, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб або за мотивами суспільної необхідності») або рішення суду про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщено (стаття 16 Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб або з мотивів суспільної потреби»).

До документів, що підтверджують звернення на майно за зобов'язаннями власника (пункт 8 частини першої статті 346 ЦК України), зокрема, можна віднести рішення суду, виконавчий напис нотаріуса або договір про задоволення вимог іпотекодержателя (стаття 33 Закону України «Про іпотеку»), свідоцтво про придбання майна з прилюдних торгів тощо.

Документ, що підтверджує реквізицію (стаття 353 ЦК України).

Документ, що підтверджує конфіскацію об'єкта нерухомого майна (стаття 354 ЦК України), є рішення суду про конфіскацію майна, а також виконавчі документи.

Отже, зважаючи на вищевикладене, пропонуємо наступну класифікацію припинення права власності територіальних громад.

Так, право власності територіальних громад припиняється у випадках:

- 1) відчуження територіальною громадою майна, яке перебуває в комунальній власності;
- 2) відмова територіальної громади, як власника майна від права власності на це майно на користь фізичних або юридичних осіб та держави;
- 3) припинення права власності територіальної громади у випадку знищення такої власності (про зазначене можна навести приклад із сьогодення, коли військові формування РФ знищують цивільні та військові об'єкти та інфраструктуру (таке знищення цивільних об'єктів відомо у Маріуполі, Бахмуті та інших населених пунктах України));
- 4) здійснення державою викупу в територіальній громаді пам'яток історії та культури, які розміщені на території територіальних громад;
- 5) здійснення викупу в територіальних громадах земельних ділянок у зв'язку із суспільною необхідністю;
- 6) здійснення звернення стягнень на майно за зобов'язаннями територіальної громади, як власника такого майна;
- 7) здійснення реквізиції майна, яке є у власності територіальної громади;
- 8) здійснення конфіскації майна, що належить територіальній громаді;

Право власності територіальної громади може бути припинено за інших випадках, встановлених законом.

Всі ці підстави припинення права власності територіальних громад можна поділити на наступні групи:

- добровільне припинення права власності територіальних громад;
- втрата права власності територіальних громад за об'єктивних обставин;
- примусове вилучення в територіальних громад майна, яке є у її власності.

ВИСНОВКИ

1. В Україні первинним елементом системи місцевого самоврядування, а також, поряд з елементами зазначеної системи (представницькі органи місцевого самоврядування, їх виконавчі органи і посадові особи органи самоорганізації населення тощо), виступають територіальні громади, що забезпечує захист інтересів жителів певної адміністративно-територіальної одиниці. Важливою ознакою, що характеризує територіальну громаду, є соціальні зв'язки, що виникають між її членами і які її скріплюють. Це - безпосередня й опосередкована взаємодія людей: міжособистісне спілкування, спільна праця і відпочинок, взаємні послуги, спільне користування територією та її природними ресурсами, соціальною інфраструктурою і мережами комунікацій, а також єдина система управління, постачання і розвитку.

ЦК України в частині 1 статті 318 встановлює, що «суб'єктом «права власності» виступає Український народ, а також інші учасники цивільних відносин, визначені статтею 2 цього Кодексу». Згідно з положеннями статті 2 ЦК України «учасниками цивільних відносин виступають фізичні та юридичні особи (громадяни України, держава та територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права».

2. Звернуто увагу на те, що вимагає формування і функціонування територіальних громад не як простої сукупності жителів певних населених пункту, а як дієздатних суб'єктів, соціально й політично активних, самодостатніх в контексті забезпечення матеріально-фінансовими ресурсами, а також здатних до ефективного і відповідального управління власними справами.

Територіальна громада як «нормативно-правова модель самоорганізації населення» з управлінськими структурами здатна реалізувати і захищати

місцеві інтереси. Це складна форма суспільної організації, сукупність місцевих жителів, об'єднаних на публічних засадах у межах певної території. Такі добровільні об'єднання діють на підставі статуту або за рішенням місцевих референдумів об'єднуються з іншими громадами з метою здійснення самоврядування в межах законів держави.

3. Пропонується періодична класифікація історичного розвитку законодавства України стосовно нормативно-правового регулювання відносин в сфері права власності територіальних громад:

I період – 1991-1997 роки: становлення України як самостійної, незалежної держави. Перші кроки до законодавчого визначення системи та гарантій місцевого самоврядування в Україні, закріплення визначення «територіальна громада»;

II період – 1997-2003 – становлення та оновлення цивільного законодавства України;

III період – 2003-2004 – подальший розвиток законодавства України до «помарчевої» революції;

IV період – 2004-2010 – активний розвиток законодавства України, з урахуванням євроінтеграційного напрямку руху Української держави до асоціації з ЄС;

V період – 2010-2013 – розвиток та оновлення законодавства України на шляху до євроінтеграції до початку революції «гідності»;

VI період – 2014 – 2019 – становлення законодавства України у період після революції «гідності», анексії російською федерацією АРК Крим, створення самопроголошених Л/ДНР на сході України та початку «Антитерористичної операції» з метою звільнення анексованих територій;

VII період – 2019-2022 – розвиток законодавства України у період дії обмежень, пов'язаних з карантинними заходами у зв'язку із розповсюдженням гострої респіраторної хвороби - коронавірусу «SARS-CoV-

2» (COVID-19), до початку повномасштабного вторгнення військових формувань РФ на територію України та введення по всій території України правового режиму воєнного стану;

VIII період – 2022 рік - теперішній час – розвиток законодавства України у період дії правового режиму – воєнного стану (у зв’язку з повномасштабним вторгненням військових формувань РФ на територію України), ведення бойових дій та тимчасової окупації окремих територій України.

4. Враховуючи норми законодавства, судової практики, дослідження науковців та результатів вивчення обсягу прав і повноважень сільських, селищних, міських голів, можна констатувати, що ця посадова особа повністю виправдовує статус головної посадової особи територіальної громади, який можна на законодавчому рівні доповнити також статусом голови виконавчого комітету та всієї системи виконавчих органів. При цьому звертається увага на різні статуси голови ради та голови виконкому, так як очолюючи виконком голова інтегрований в його структуру, але запровадивши обрання сільського, селищного, міського голови безпосередньо територіальною громадою, в Конституції України не урівноважено його статус зі статусом сільської, селищної, міської ради.

Впровадження інституту делегування повноважень, буде одним із важливих способів встановлення компетенції органів місцевого самоврядування в рамках інституту децентралізації публічної влади. Подальший рух у вказаному напрямку дозволить ефективно виконувати процес побудови правової держави та підвищення ефективної діяльності системи органів місцевого самоврядування, в тому числі територіальних громад.

Доведено, що в рамках проведення реформ та рекодифікації, на законодавчому рівні слід встановити вичерпний перелік повноважень, які делеговані не можуть бути взагалі, а також невичерпний перелік

повноважень, які можуть делегуватись. З цією метою, доцільним було б прийняти відповідний комплексний нормативний акт, який, на законодавчому рівні регулював би відносини щодо делегування повноважень органів влади, на певних рівнях влади (локальний, загальнодержавний, між різними гілками влади, а також в межах однієї гілки). Таким нормативним актом має стати Закон України «Про делеговані повноваження».

5. Зважаючи на положення чинного законодавства України, відмічається, що за загальним визначенням «право власності» розуміється як нормативно закріплена і гарантована державою можливість суб'єкта (фізичної або юридичної особи) чи колективного суб'єкта (у нашому випадку територіальних громад) здійснювати найповніше панування над річчю (майном) у вигляді володіння, користування, розпорядження та отримання плодів і доходів від неї, що є реалізованою ідеєю свободи і справедливості у сфері розподілу і присвоєння матеріальних благ.

Статус комунальної власності закріплено в Конституції України в якості складного конституційно-правового інституту. Реалізація вказаного інституту в основному залежить від великої кількості певних суб'єктів конституційного права, то як: органів місцевого самоврядування, громадян, територіальних громад, місцевих органів виконавчої влади, тощо.

Ресурсний підкомплекс територіальних громад становлять: власність (рухоме та нерухоме майно, трудові ресурси тощо); земля; фінанси (бюджет, позабюджетні кошти, кошти юридичних та фізичних осіб, кредитна система, банківська система, страхування, цінні папери тощо); інформація (інтелектуальна власність, стратегія розвитку міста, довгострокове та короткострокове планування, структура управління, кадри, організація контролю тощо).

У сукупності елементи ресурсного підкомплексу утворюють своєрідний власний ресурс територіальної громади – його сукупний чи інтегральний ресурсний потенціал.

Отже, власність територіальної громади, тобто «комунальна власність» є однією з основних складових ресурсного потенціалу території. Відповідно, вдосконалення управління та підвищення ефективності використання даного виду ресурсу є одним із напрямів місцевого економічного розвитку та потребує детального вивчення.

6. Головною умовою створення територіальних громад, у відповідності до положень Основного Закону, є наявність правосуб'єктності. Водночас, звертаємо увагу на те, що вказане конституційне положення ґрунтується на самобутніх традиціях українського народу та враховує демократичний досвід країн ЄС щодо організації місцевого самоврядування. Таким чином, звернута увага на вищевказане, вимагає формування і функціонування територіальних громад не як простої сукупності жителів певних населених пункту, а як дієздатних суб'єктів, соціально й політично активних, самодостатніх в контексті забезпечення матеріально-фінансовими ресурсами, а також здатних до ефективного і відповідального управління власними справами.

7. Аналіз наукових джерел засвідчує, що зміст поняття «територіальні громади» залежить від того, представникам якої наукової школи є дослідник. При чому нині поза увагою вчених не залишилися психологічні, соціальні, політичні аспекти цього питання. Варто зауважити, що ігнорування політичного аспекту було цілком закономірним у межах класичної школи з її чітким розмежуванням управлінських і політичних складових державного апарату. Поступово відмінності ідеальних бюрократичних моделей і реальної управлінської практики стали очевидними. Це сприяло тому, що до концепції ефективності було включено нові аспекти публічно-владної діяльності.

Проведення реформ в Україні, зокрема в частині реформування місцевого самоврядування, а також рекодифікація цивільного законодавства, направлені на створення усіх умов для ефективної організації місцевої влади,

становлення інститутів прямого народовладдя, створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, а також узгодження інтересів держави та територіальних громад як суб'єктів цивільних правовідносин та права власності.

8. Доведено, що різниця між примусовим відчуженням та вилученням майна полягає в тому, що перше застосовується до об'єктів комунальної та приватної форм власності з подальшою компенсацією їх вартості, а друге застосовується за рахунок державного майна без відшкодування його вартості. Водночас, на сьогоднішній день, в період дії воєнного стану на території України, саме за рішенням військового командування погодженим з місцевими державними органами відбувається примусове відчуження та вилучення майна в умовах воєнного стану. На територіях, де ведуться бойові дії, подібного погодження не відбувається, так-як воно не передбачено. Варто зауважити, що для удосконалення та оптимізації процедури і механізмів проведення примусового відчуження та вилучення майна в умовах дії режиму воєнного стану, Верховною Радою України прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації деяких питань примусового відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану» № 7605.

10. Пропонується виділяти наступні підстави припинення права власності територіальних громад. Так, право власності територіальних громад припиняється у випадках:

- 1) відчуження територіальною громадою майна, яке перебуває в комунальній власності;
- 2) відмова територіальних громад, як власників майна від права власності на це майно на користь фізичних або юридичних осіб та держави;
- 3) припинення права власності територіальної громади у випадку знищення такої власності (про зазначене можна навести приклад із

сьогодення, коли військові формування РФ знищують цивільні та військові об'єкти та інфраструктуру (таке знищення цивільних об'єктів відомо у Маріуполі, Бахмуті та інших населених пунктах України));

4) здійснення державою викупу в територіальній громаді пам'яток історії та культури, які розміщені на території територіальних громад;

5) здійснення викупу в територіальних громадах земельних ділянок у зв'язку із суспільною необхідністю;

6) здійснення звернення стягнень на майно за зобов'язаннями територіальної громади, як власника такого майна;

7) здійснення реквізиції майна, яке є у власності територіальної громади;

8) здійснення конфіскації майна, що належить територіальній громаді;

Право власності територіальної громади може бути припинено за інших випадках, встановлених законом.

Всі ці підстави припинення права власності територіальних громад можна поділити на наступні групи: добровільне припинення права власності територіальних громад; втрата права власності територіальних громад за об'єктивних обставин; примусове вилучення у територіальних громад майна яке є у її власності.

11. Пропонується термінологічні визначення, пов'язані з відносинами територіальних громад щодо спільної власності, які доцільно закріпити у положеннях ЦК України. Так, під спільною власністю територіальних громад слід розуміти комунальну власність певної кількості (двох або більше) територіальних громад, що належить останнім на праві спільної сумісної чи на праві спільної часткової власності. Відповідні доповнення внести до статті 355 ЦК України. Водночас під спільною сумісною власністю територіальних громад слід розуміти комунальну власність певної кількості (двох або більше) територіальних громад без

визначення часток кожної з цих територіальних громад, що задовольняє спільні потреби цих громад і перебуває в управлінні відповідної обласної або районної ради чи визначеного цією радою органу. Відповідні доповнення внести до статті 368 ЦК України. Разом з тим, під спільною частковою власністю територіальних громад розуміється комунальна власність певної кількості (двох або більше) територіальних громад, які об'єднуються між собою на договірних засадах із визначенням частки кожної територіальної громади у майні спільної власності. Відповідні доповнення внести до статті 356 ЦК України.

12. Зроблено висновок, що припинення права власності – це відокремлення від суб'єкта правомочий володіння, користування та розпорядження майном, можливості господарського панування над ним, а також звільнення від тягара утримання майна та несення ризику його випадкової загибелі або випадкового пошкодження. При припиненні права власності особа не має більш законної можливості здійснювати на свій розсуд і у своєму інтересі правомочність володіння, користування та розпорядження майном, що належало йому раніше, включаючи його у сферу свого господарського панування, і відсторонювати інших осіб від цього майна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алекс де Токвіль. Про демократію в Америці. К., 1999. 590 с.
2. Амельченко В. Юридична особа як суб'єкт цивільних правовідносин. *Юридичний журнал : Аналітичні матеріали, коментарі, судова практика*. Київ : Юстініан. 2005. № 10. С. 44-46.
3. Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ. Верховний суд України : лист від 01.07.2013. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00069>
4. Апанасенко К. Комунальна власність як самостійна форма власності: ознаки, співвідношення з державною формою власності. *Право України*. 2005. № 10. С. 35-38.
5. Бабкін В.Д. Методологія історико-правового пізнання. 2014. С. 20-29. // URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/35988/Babkin.pdf?sequence=1>
6. Басва О.І. Теоретичні основи формування поняття «власність»: історичні аспекти основних положень та системний аналіз. *Економічна теорія та економічна думка. Інфраструктура ринку*. Випуск 33. 2019. С. 3-8.
7. Баймуратов М. Правовий статус територіальної громади в Україні: теоретичні та практичні проблеми. *Муніципальний рух : новий етап розвитку* : матеріали VII Всеукр. муніцип. слухань «Муніципальний рух в Україні – 10 років розвитку», (Бердянськ, 6–8 верес. 2001 р.). Київ : Логос, 2002. С. 368–371.
8. Баймуратов М.А. Европейские стандарты максимальной демократии и местное самоуправление в Украине. Харьков, 2000. С. 15–49.
9. Баранова Л.М. Питання захисту комунальної власності. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Х. : Право, 2006. Вип. 12. С. 79-90.
10. Батанов О.В. Муніципальна влада в Україні. Проблеми теорії та практики : монографія. К. : Юрид. думка, 2010. 656 с.

11. Батанов О.В. Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки. *Вісник центральної виборчої комісії*. 2008. № 2 (12). С. 52.
12. Батанов О.В. Територіальна громада — основа місцевого самоврядування в Україні : монографія. К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 260 с.
13. Безсмертна Н. Обмеження та обтяження права власності в законодавстві України. *Право України*. 2005. № 1. С.103-105.
14. Біленчук Б. П., Кравченко В. В., Підмогильний М. В. Місцеве самоврядування в Україні. Київ, 2001. 304 с.
15. Бірюков І.А., Заїка Ю.О. Цивільне право України. Загальна частина : навчальний посібник. К.: КНТ, 2006. 480 с.
16. Блащук Т.В. Територіальна громада як сторона цивільно-правового договору: особливості визначення. *Проблеми сучасної правової системи України* : Всеукраїнські науково-практичні читання, (м. Львів, 25-26 лютого 2011 р.). Львів : Західноукраїнська організація “Центр правничих ініціатив”, 2011. Т. II. С. 9-11.
17. Болокан І. Засоби захисту права власності підприємців у недоговірних зобов'язаннях. *Підприємництво, господарство і право*. Київ : Інститут приватного права і підприємництва АПНУ. 2006. № 12. С. 151-154.
18. Бондаренко І.О. Комунальна власність як матеріальна основа місцевого самоврядування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Одеса, 2013. 17 с.
19. Бондаренко І.О. Комунальна власність як матеріальна основа місцевого самоврядування в Україні : дис. канд. юрид. наук : Одеса, 2013. 205 с.
20. Бондаренко І.О. Проблеми функціонування спільної власності територіальних громад. *Юридичний вісник*. 2012. № 1. С. 47–51.
21. Борденюк В.В. Держава як суб'єкт права державної власності: конституційно-правові аспекти. *Вісник господарського судочинства* / Гол.

ред. Осетинський А.Й. Київ : Вищий господарський суд України; Видавничий дім "Ін Юре". 2005. № 5. С. 179-187.

22. Борисова В.І., Баранова Л.М., Ігнатенко В.М., Первомайський А.А., Сиротенко С.Є., Правові проблеми комунальної власності : монографія (За заг. ред. В.І. Борисової). Харків : Видавець ФО-П Вапнярчук Н.М., 2007. 144 с.

23. Брунь А.Г. Особливості набуття і припинення права власності на земельну ділянку. *Проблеми законності* : Республіканський міжвідомчий науковий збірник / Відп. ред. В.Я. Тацій. Харків : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 2007. № 88. С. 64-64.

24. Бублик Г.В. Правове регулювання делегованих повноважень за законодавством України. *Юридична Україна*. 2004. №8. С. 28-31.

25. Васильченко В.В., Михайленко О.О. Коментар та постатейні матеріали до законодавства України про власність та інші речові права. Х. : Одиссей, 2007. 800 с.

26. Виникнення права власності на землю: теоретичні і практичні аспекти. *Право України*. Київ : Міністерство юстиції України. 2004. № 9. С. 81-85.

27. Галянтич М. Реквізиція та конфіскація як способи припинення права власності на житло. *Юридична Україна* : щомісячний правовий часопис / Гол. ред. В.Д. Примака. Київ : Юрінком Інтер. 2007. № 8. С. 51-54.

28. Глинська О.В. Територіальна громада як суб'єкт права комунальної власності. *Форум права*. 2012. № 2. С. 120–125.

29. Гнатів О.І. Захист права власності в цивільному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2014. 202 с.

30. Горянов А.М. Примусове припинення права власності. *Цивільне право та цивільний процес. Судова апеляція*. 2009. № 3(16). С. 67-72.

31. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

32. Груба Г.І. Форми і функції державної власності. Механізм державного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. № 14/2011. С. 80-82.
33. Дегтярьова І.О. Стратегії місцевого самоврядування: порівняльний аналіз. *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наук. пр. Вип. 2. Харків : Магістр, 2004. С. 145.
34. Денчук Р.О. Адміністративно-правова охорона комунальної власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2006. 188 с.
35. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні: підручник / І.І. Бодрова, С.В. Болдирєв, В.О. Величко та ін.; за ред. С.Г. Серьогіної. 2-ге вид. переробл. та доповн. Харків: Право, 2011. 360 с.
36. Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 31.10.2012 № 998. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/337164__689230
37. Деякі питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на розроблення комплексних планів просторового розвитку територій територіальних громад : постанова Кабінету Міністрів України від 28.07.2021 р. № 853. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/853-2021-%D0%BF#Text>;
38. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні : монографія. К., 2011. 255 с.
39. Дзера О.В. Розвиток права власності громадян в Україні. К. : Вентурі. 1996 р.
40. Європейська конвенція з прав людини. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № 11, 14 та 15 з Протоколами № 1, 4, 6, 7, 12, 13 та 16 // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
41. Європейська хартія місцевого самоврядування м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року (Виправлений текст офіційного перекладу Європейської

хартії місцевого самоврядування відповідає тексту, опублікованому в "Офіційному віснику України" від 03.04.2015 № 24 на заміну тексту, опублікованому в "Офіційному віснику України" від 04.06.2013 № 39) // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

42. Європейський суд з прав людини. Council of Europe 67075 Strasbourg cedex France www.echr.coe.int

43. Жилінкова І. В. Превентивний спосіб захисту права власності. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 3 (42). С. 130-136.

44. Заїка Ю.О. Українське цивільне право : навч. посіб. К. : Істина, 2005. 312 с.

45. Захист права власності у спорах, пов'язаних із визнанням договорів купівлі-продажу недійсними. *Вісник господарського судочинства* / Гол. ред. Осетинський А.Й. Київ : Вищий господарський суд України; Видавничий дім "Ін Юре". 2007. № 1. С. 100-111.

46. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>

47. Іванов А. Класифікація підстав набуття та припинення права власності. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 7. С. 69-72.

48. Ігнатенко В.М., Сиротенко С.Є. До питання про правовий режим окремої та спільної власності територіальних громад. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2005. Випуск № 9. С. 105-113.

49. Ільющенко В.М. Правові засади оформлення переходу права власності на нерухоме майно. К. : Парламентське видавництво, 2002. 75 с.

50. Калиновський Б. В. Місцева публічна влада в Україні: конституційно-правові засади функціонування та розвитку : монографія. Вінниця, ТОВ «Нілан – ЛТД», 2016. 426 с.

51. Камінська Н. В. Європейська система місцевого і регіонального самоврядування та Україна : монографія. Київ : КНТ, 2014. 414 с.

52. Камінська Н. В. Місьцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз : навч. посіб. Київ : КНТ, 2010. 232 с.

53. Кириченко Т. Набуття права власності на нерухоме майно. *Юридичний вісник України*. 2006. № 47. С. 15-18.
54. Кіріяк О.В., Пацурківський Ю.П., Гудима-Підвербецька М.М. Цивільне право (загальна частина) : навч. посібник / О.В. Кіріяк, Ю.П. Пацурківський, М.М. Гудима-Підвербецька. Чернівці : Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. 304 с.
55. Коваленко А.І. Розвиток виконавчої влади в Україні на сучасному етапі: теорія і практика. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. 512 с.
56. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6.07.2005 року № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
57. Конституція України : Закон України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
58. Копилова Ж.В. Охорона та захист права власності нормами цивільного права України, класифікація цивільно-правових засобів захисту права власності. *Часопис цивілістики*. 2014. Випуск 17. С. 101-105.
59. Коструба А. В. Юридичні факти в механізмі правоприпинення цивільних відносин : монографія. К. : Ін Юре, 2014. 376 с.
60. Кравченко В.В., Пітник М.В. Муніципальне право України. К. : Вид. Атіка. 2003. 672 с.
61. Крупчан О.Д. Методологічні засади охорони та захисту майнових прав осіб в Україні та ЄС : монографія / за аг. ред. Крупчан О.Д. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 160 с.
62. Лист Державної реєстраційної служби України від 16 січня 2014 року № 700/05-15-14. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/FIN97257?_ga=2.136252338.2064964271.1671634084-1487565174.1665672950

63. Литовченко В.В. Загальна характеристика підстав набуття права власності на нерухоме майно: теоретичний та практичний аспекти. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2007. № 3. С. 126-128.
64. Лісовий В. Власність. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
65. Лозовий А.І. Розмежування припинення суб'єктивного права спільної власності на нерухомість і відповідного правового режиму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. С. 137-140.
66. Луць В. Окремі аспекти регулювання відносин спільної власності за цивільним та сімейним законодавством України. *Юридична Україна* : щомісячний правовий часопис. Київ : Юрінком Інтер. 2008. №8. С. 29-35.
67. Маковецький А.М. Деякі питання цивільно-правового захисту права комунальної власності в Україні. *Цивілістичні проблеми колізії приватних та публічних інтересів в умовах пандемії COVID-19* : матер. Всеукр. наук.- практ. конференції, (21 червня 2021 р.) / за заг. ред. Є. О. Харитонова. Одеса, 2021. С. 36-39.
68. Маковецький А.М. Деякі питання цивільно-правового регулювання права комунальної власності. *Шерешевські читання. Проблеми цивілістики в умовах пандемії та ІТ* : матер. Всеукр. наук.. конференції, (м. Одеса, 10 грудня 2021 р.) / за заг. ред. Є. О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2021. С. 44-47.
69. Маковецький А.М. Об'єкти права власності територіальних громад в Україні. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку* : матер. Всеукр. наук. конф. молодих вчених, (м. Одеса, 18 листоп. 2022 р.) / уклад.: В. С. Кучерявенко, Л. С. Бондарчук. І. С. Радковська [та ін.] ; за ред. М. Р. Аракеляна, К. І. Спасової. Одеса, 2022. С. 64-67.

70. Маковецький А.М. Окремі питання здійснення права власності територіальними громадами в умовах воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2022. №3. С. 181-187.
71. Маковецький А.М. Окремі питання набуття права власності територіальними громадами за законодавством України. *Юридичний вісник*. 2022. №5. С. 225-231.
72. Маковецький А.М. Окремі питання реалізації права комунальної власності. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф., (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 697-699.*
73. Маковецький А.М. Поняття права власності територіальних громад за законодавством України. *Juris Europensis Scientia*. 2022. №6. С. 7-11.
74. Маковецький А.М. Правове регулювання права власності територіальної громади в умовах воєнного стану. *Приватне право в умовах війни* : матеріали всеукр. наук. конф., (м. Одеса, 15 листоп. 2022 р.) / за заг. ред. : д.ю.н., проф. Є. Харитонова, д.ю.н., проф. І. Давидової ; НУ «Одеська юридична академія. Одеса, 2022. С. 148-152.
75. Маковецький А.М. Правове регулювання права комунальної власності. *Офіційна концепція оновлення Цивільного кодексу України: проблеми практичної реалізації* : матеріали Всеукр. круглого столу, (м. Одеса, 25 лютого 2021 р.). / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова, д.ю.н., проф. О.І. Харитонової. Одеса : Фенікс, 2021. С. 50-53.
76. Маковецький А.М. Суб'єкти права комунальної власності. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ.

конф., (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 474-477.

77. Маковецький А.М. Територіальна громада як суб'єкт права власності за законодавством України. *Шерешевські читання: спадкове право в умовах війни* : матеріали Всеукр. наук. конф., (м. Одеса, 8 грудня, 2022 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонova ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. С. 22-24.

78. Маковецький А.М. Щодо визначення територіальної громади як суб'єкта права власності в Україні. *Часопис цивілістики*. 2022. Випуск 47. С. 14-19.

79. Маковецький А.М. Щодо питання визначення об'єктів права комунальної власності за законодавством України. *Римське право і сучасність. Кодифікація та рекодифікація цивільного законодавства в Україні: досвід і перспективи* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Одеса, 25 червня 2021 р.). / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонova. Одеса : Фенікс, 2021. С. 76-78.

80. Маковій В. Добросовісність в юридичному складі, що є підставою виникнення права власності. *Підприємництво, господарство і право*. Київ : Інститут приватного права і підприємництва АПНУ. 2006. № 5. С. 83-87.

81. Миговський М.Л. Функціональні форми управління майном комунальної власності та спільної власності територіальних громад. *Державне управлінн: удосконалення та розвиток*. 2011. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=327>.

82. Мирза С. С. Основи римського права. Альбом схем : Наочний посібник. Одеса : ОДУВС, 2014. 167 с.

83. Мироненко І.В. Законодавство України щодо меж здійснення права власності на землю: проблемні питання та пропозиції. *Проблеми вдосконалення правового регулювання щодо забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні* : матеріали регіональної міжвузівської

наукової конференції молодих учених та аспірантів, (м. Івано-Франківськ, 22 квітня 2005 року). Івано-Франківськ: Плай, 2005. С. 143-148.

84. Мироненко І.В. Межі здійснення суб'єктивного права власності. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2004. Випуск XII. С. 112-117.

85. Моргун В.В. Конституційно-правові основи місцевого самоврядування в Україні. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків, 2018. С. 66-68.

86. Мороз О.М. Правові форми взаємовідносин держави і громадських об'єднань в Україні в епоху глобалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 20 с.

87. Москалюк Н.Б. Теоретичні та практичні проблеми права державної власності та його реалізації. Тернопіль : ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2020. 352 с.

88. Музика Л.А. Деякі питання правового режиму об'єктів права комунальної власності. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 12. С. 38-40.

89. Музика Л.А. Право комунальної власності в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. Х., 2004. 19 с.

90. Музика Л.А. Чи існують реальні суб'єкти права комунальної власності. *Право України*. 2002. № 11. С. 11-119.

91. Мусіїздов А. Сприйняття Майдану: соціально-економічні засади ідентичності в сучасному суспільстві. *Ab Imperio*. 2014. № 3. С. 161-168.

92. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2-т. / за заг. ред. О. В. Дзери. Т. 1. К. : Юрінком Інтер, 2019. 752 с.

93. Некіт К. Г. Зміст та здійснення права власності: перегляд парадигми. *Офіційна концепція оновлення Цивільного кодексу України : проблеми практичної реалізації* : матеріали Всеукр. круглого столу, (м. Одеса, 25 лютого 2021р.) / за заг. ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитоновой. Одеса : Фенікс, 2021. С. 39-43.

94. Некіт К.Г. Право власності у Цивільному кодексі України: загальні положення та проблемні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2013. Випуск 22. Частина II. Том I. С. 260-263.
95. Орзіх М. П. Концепція правового статусу самоврядних територій і органів місцевого самоврядування. *Місьцеве та регіональне самоврядування України*. 1995. Вип. 1–2. С. 67-69.
96. Панчишин Р.І. Становлення та розвиток об'єднаної територіальної громади: ретроспективний огляд конституційного законодавства. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Випуск 6, том 1. С. 36-40.
97. Пацурківський Ю. П. Припинення права власності як форма його реалізації. *Форум права*. 2013. № 3. С. 453–459
98. Пацурківський Ю. Правовий режим власності: поняття та зміст. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2013. № 6. С. 3–9.
99. Первомайський О. О. Участь територіальної громади у цивільних правовідносинах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2003. 20 с.
100. Первомайський О.О. Місьцеве самоврядування в Україні: приватно- та публічно-правові аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2001. Вип.12. С. 281-283.
101. Первомайський О.О. Участь територіальної громади у цивільних правовідносинах. *Серія «Юридичний радник»*. 2005. 184 с.
102. Пількевич В.Л. Організаційно-правове забезпечення управління державним майном в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2006. 217 с.
103. Погрібний С.О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин в цивільному праві України. К. : Правова єдність, 2009. 304 с.
104. Поляник К. Договір купівлі-продажу як підстава виникнення права власності на нерухомість. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2010. Вип. 50. С.187-195.

105. Порядок відчуження об'єктів державної власності : постанова Кабінету Міністрів України від 06.06.2007 р. № 803. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/803-2007-п#Text>

106. Порядок державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень : постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 року № 868 // URL:https://ips.ligazakon.net/document/view/KP130868?_ga=2.236800898.2064964271.1671634084-1487565174.1665672950

107. Постанова Великої палати Верховного Суду від 04.12.2019 у справі № 917/1739/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86310237>

108. Постанова Верховного суду України від 02.06.2020 у справі № 922/2417/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/89767942>

109. Постанова Верховного суду України від 10.02.2023 у справі № 922/981-18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87735697>

110. Постанова Верховного суду України у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 20.05.2020 по справі № 911/1603/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/89595389>

111. Право комунальної власності: сучасний погляд та перспективи розвитку : монографія / під заг. ред. В.А. Устименка. Донецьк : Юго-Восток, 2013. 524 с.

112. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 4: Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права / Ю. С. Шемшученко, О. П. Гетьман, В. І. Андрійцев та ін. ; за заг. ред. Ю. С. Шемшученко. Х. : Право, 2013. 848 с.

113. Правовий статус територіальної громади URL : <http://terhromady.info/home/pravovy-statusterytorialnoi-hromady>

114. Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб : колективна монографія / В. Л. Яроцький,

В. І. Борисова, І. В. Спасибо-Фатєєва, І. В. Жилінкова та ін. ; за наук. ред. проф. В.Л. Яроцького. Харків : Юрайт, 2013. 272 с.

115. Прієшкіна О. В. Правове регулювання безпосередньої демократії в місцевому самоврядуванні України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Одеса, 2002. С. 46–53.

116. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затверджено Законом № 2102-IX від 24.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2>

117. Про визначення формату електронних документів комплексного плану просторового розвитку території територіальної громади, генерального плану населеного пункту, детального плану території : постанова Кабінету Міністрів України від 09 червня 2021 р. № 632. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/632-2021-%D0%BF#Text>

118. Про власність : Закон України від 07 лютого 1991 року № 697-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1991. № 20. ст. 249. Закон втратив чинність на підставі Закону України від 27.04.2007 № 997-V (997-16). *ВВР*. 2007. № 33. ст. 440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-12#Text>

119. Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад : Закон України від 16.04.2020 № 562-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/562-20#Text>

120. Про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації деяких питань примусового відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану : Закон України від 15.08.2022 р. № 7605. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40137>

121. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану : Закон України від 12.05.2022 р. № 2259-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text>

122. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 12.05.2022 р. № 2247-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#Text>

123. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель : Закон України від 17.06.2020 року № 711-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-20/ed20220609#Text>

124. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності : Закон України від 06.09.2012 року № 5245-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5245-17#Text>

125. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : Закон України від 24.03.2022 року № 2145-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text>

126. Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших законодавчих актів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування : Проект Закону від 13.04.2022 року № 7283. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=7283&conv=9&_gl=1*g5z4qp*_ga*NDUyNTIwNjA2LjE2ODUzNDI3MTA.*_ga_G9VY19PRSD*MTY4NjMyMDkwOS4xLjAuMTY4NjMyMDkxNi41My4wLjA.

127. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 1.07.2004 року № 1952-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>.

128. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 року № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>

129. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24.02.2022 року № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-IX#Text>

130. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» : Закон України від 22.05.2022 року № 2263-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2263-20#n5>

131. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 року № 280/97-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

132. Про передачу майна, що знаходиться в загальнодержавній власності, до комунальної власності м. Києва : постанова Кабінету Міністрів України від 5.08.1992 року № 450.

133. Про передачу майна, що перебуває у загальнодержавній власності у комунальну власність областей : постанова Кабінету Міністрів України від 6.10.1993 року № 830.

134. Про передачу майна, що перебуває у загальнодержавній власності, до комунальної власності областей, міст Києва та Севастополя : постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.1994 року № 324. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324-94-п#Text>

135. Про передачу майна, що перебуває у загальнодержавній власності, у комунальну власність областей та м. Севастополя : постанова Кабінету Міністрів України від 16.06.1993 року № 454.

136. Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності : Закон України від 03.03.1998 № 147/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/147/98-%D0%B2%D1%80#Text>

137. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Закон України прийнятий 17.05.2012 року № 4765-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>

138. Про поетапну передачу до комунальної власності об'єктів соціальної інфраструктури, житлового фонду сільськогосподарських, переробних та обслуговуючих підприємств, установ та організацій агропромислового комплексу, заснованих на колективній та інших формах недержавної власності : постанова Кабінету Міністрів України від 05.09.1996 року № 1060. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-96-%D0%BF#Text>

139. Про право власності на окремі види майна : постанова Верховної Ради України від 17.06.1992 року. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 35. Ст. 517

140. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 року № 389-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

141. Про приватизацію державного і комунального майна. Закон України від 18.01.2018 року № 2269-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19#Text>

142. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 17.05.2022 року № 341/2022, затверджено Законом № 2263-IX від 22.05.2022 // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2022#n5>

143. Про розмежування державного майна України між загальнодержавною (республіканською) власністю і власністю адміністративно – територіальних одиниць (комунальною власністю) : постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.1991 року № 311. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311-91-%D0%BF#Text>

144. Про співробітництво територіальних громад : Закон України від 17.06.2014 року № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>

145. Про управління об'єктами державної власності : Закон України від 21.09.2006 року № 185-V. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text>

146. Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану : монографія / за ред. : Є. О. Харитонova, О. І. Харитонovої, К. Г. Некіт ; упор.- укл. Ю. С. Маршук ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2023. 336 с.

147. Пронюк Н. В. Удосконалення статусу територіальної громади в Україні. *Науковий вісник КНУВС*. 2008. № 1. С. 79–87.

148. Рабчинська Л. Правовий аналіз підстав, що забезпечують набуття права власності суб'єктами господарювання на вже створені будівлі, споруди та їх частини. *Проблеми державотворення і захисту прав людини* : матеріали XIII регіональної науково-практичної конференції. (8-9 лютого 2007). 2007. С. 332-334.

149. Резніченко С.В. Суб'єктивне право власності за чинним цивільним законодавством. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2010. № 1. С. 80-81.

150. Ресурсне забезпечення об'єднаної територіальної громади та її маркетинг : навч. посіб. / Г. А. Борщ, В. М. Вакуленко, Н. М. Гринчук, та інш. К. : 2017. 107 с.

151. Реформа децентралізації. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi>

152. Роз'яснення Міністерства юстиції України щодо управління майном спільної власності територіальних громад. URL : uao.org.ua/rozyasnennya-ministerstva-yustici%D1%97-ukra%D1%97ni-shhodo-upravlinnya-majnom-spilno%D1%97-vlasnosti-teritorialnix-gromad/.

153. Ромовська З. Українське цивільне право : Загальна частина. Академічний курс : підручник. К. : Атіка, 2005. 560 с.

154. Саксонов В.Б. Правове регулювання відносин власності. Конспект лекцій для здобувачів вищої освіти юридичного факультету. ДДУВС. Дніпро, 2016. 108 с.

155. Салій І. Українські міста: питання власності і муніципального управління : навчальний посібник. К. : Вид. «Екс об». 2001. 416 с.
156. Самбор М.А. Теоретичні засади та практична роль принципів права у перинному набутті права власності на землю. *Митна справа*. 2011. № 1 (73). Ч. 2. С. 66-71.
157. Сидор М.Я. Адміністративно-правові аспекти взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 20 с.
158. Соловей Н.С. Захист права комунальної власності, як один із напрямів здійснення правоохоронної функції держави. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Харків, 25 листоп. 2016 р.) С. 316 – 320.
159. Сорока О.О. Проблеми регулювання форм права власності в Україні. Цивілістика, господарське право. *Право і суспільство*. 2015. № 4. Ч. 3. С. 111-115.
160. Спасибо І. Підстави та способи набуття права власності: проблеми співвідношення. *Юридична Україна : щомісячний правовий часопис*. Київ : Юрінком Інтер. 2008. № 4. С. 72-75.
161. Співак Д.П. Сучасні теорії та моделі місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / гол. ред. С. В. Ківалов ; відп. за вип. Л. І. Кормич. Одеса : Національний університет "Одеська юридична академія" : Південноукраїнський центр гендерних проблем, 2012. Вип. 44. С.112 - 124.
162. Старчук О.В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. Вип. 2. С. 41–43.
163. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2006. 20 с.

164. Стешенко Т.В. Основні моделі організації місцевого самоврядування. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2012. Випуск 23. С. 128-137.
165. Сушинський О.І. Місцеве самоврядування в Україні: концептуальні засади статусу та діяльності виконавчих органів. Львів : Афіша, 2003. С. 35–38.
166. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
167. Ткачук А.Ф. Діяльність органів місцевого самоврядування та депутатів сільської, селищної, міської ради (навчальний модуль). К. : ІКЦ «Легальний статус», 2016. 80 с.
168. Утвенко В. В. Теорія та історія місцевого самоврядування : навч. посібник. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. 234 с.
169. Ухвала Верховного суду України від 08.02.2023 року у справі № 757/64569/16-ц провадження № 61-5408св21/ URL : <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=109102421&red=10000379667a0cdc2bbe1f2a43391c701eaf69&d=5>
170. Ухвала Касаційного цивільного суду у складі Верховного суду України від 14.07.2021 року у справі № 757/14418/20. URL : <https://verdictum.ligazakon.net/document/98454238>
171. Формування спроможних територіальних громад. Практичний посібник (видання друге). Пульс. Зміни заради майбутнього. / творчий колектив Виконавчої дирекції Асоціації міст України у складі: М. Пітцика, О. Слобожана, Я. Рабошука, О. Чепель. 2017. 44 с. URL: <https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/posibnyk.tergrweb.pdf>
172. Фрицький О. Ф. Конституційне право України. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 512 с.
173. Фулей Т. Загальнолюдські (загальноцивілізаційні) принципи права: деякі теоретичні аспекти. *Право України*. 2003. № 7. С. 24-29.

174. Харитонов Є.О., Дрімлюк А.І., Калітенко О.М. Цивільне право (в запитаннях і відповідях). Х.: ТОВ «Одісей», 2005. 576 с.
175. Харитонов Є.О., Некіт К.Г., Давидова І.В., Сафончик О.І. Сучасні проблеми цивілістики і методологія їх дослідження : навчально-методичний посібник / за заг. ред. Є.О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2017, 92 с.
176. Харитонов Є.О., Старцев О.В. Цивільне право України : підручник. вид. 2. перероб. і доп. К. : Істина, 2007. 816 с.
177. Харченко О.С. Актуальні аспекти правового регулювання припинення права власності. Збірник наукових статей за матеріалами II міжвузівської науково-практичної конференції. Волинський державний університет ім. Л.Українки, юридичний факультет (м. Луцьк 27-28 травня 2005 р.) К., 2005. Частина II. С. 97-102.
178. Харченко О.С. Деякі питання підстав примусового припинення права власності. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 6. С. 26-29.
179. Харченко О.С. Націоналізація як підстава припинення права власності. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 5. С. 20-22.
180. Харченко О.С. Підстави припинення права власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2007. 20 с.
181. Харченко О.С. Правові проблеми застосування конфіскації в цивільних правовідносинах. *Держава і право*. 2005. Вип. 29. С. 52-57.
182. Цабека А.В. Делегування повноважень у механізмі децентралізації органів виконавчої влади в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 2 (68). С. 106-111.
183. Цивільне право України : підручник у 2 кн. / О.В. Дзера, Д.Б. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. 2-е вид., допов. і перероб. К. : Юрінком Інтер, 2004. С. 342.
184. Цивільне право України : підручник. 2-е вид., перероб. і доп. У 2 частинах. / За ред. проф. Р.Б. Шишки (кер. авт. кол.), Ч. 1. Загальна. К. : Ліра-К, 2018. 736 с.

185. Цивільне право України: Академічний курс : підручник: У 2 т. / За заг. ред. Я.М. Шевченко. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. Т. 1. Особлива частина. 520 с.
186. Цивільне право України: підручник : в 2 т. Т. 1 / кол. авторів; за ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. Львів : «Новий Світ-2000», 2014. 444 с.
187. Цивільне право України. Загальна частина: підручник / за ред. О. В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. 3-тє вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер. 2010. 976 с.
188. Цивільне право України : навчальний посібник : у двох частинах. Частина 1. / за заг. ред. канд. юрид. наук, проф. В. А. Кройтора, канд. юрид. наук, доц. Кухарєва О. Є., канд. юрид. наук, доц. Ткалича М.О. Запоріжжя, 2016. 284 с.
189. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. Офіц. вид. К. : Парлам. вид-во, 2003. № 40-44. 356 с. (Із змінами і доповненнями, внесеними законами України протягом 2003-2022 років). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T030435?an=845618>
190. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції України, науковців, фахівців). Т. 5 : Право власності та інші речові права / За ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Х. : Страйд, 2011. С. 198–203.
191. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар Видання третє перероблене та доповнене. Х. : ТОВ «Одіссей», 2006. 1200 с.
192. Чапала Г. В. Місцеве самоврядування в системі публічної влади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2004. 240 с.
193. Чижмарь К.І. Науково-практичний коментар Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Видавництво «ЦУЛ», 2019. 400 с.
194. Шевченко Я. М. Питання права власності (коментар до Конституції України). Кодифікація приватного (цивільного) права України /

За ред. проф. А.С. Довгерта. К. : Укр. центр юридичних досліджень, 2000. 336 с.

195. Юрій С. Еволюція власності в умовах становлення ринкових структур. *Вісник економічної науки України*. 2008. № 2 (14). С. 3-6.

196. Яворська О. Особливості набуття права власності на нерухоме майно. *Проблеми державотворення і захисту прав людини* : матеріали XIII регіональної науково-практичної конференції, (8-9 лютого 2007 року). 2007. С. 364-366.

197. Яворська О. С. Правове регулювання відносин власності за цивільним законодавством України : навчальний посібник. К. : Атіка, 2008. 256 с.

198. Якубівський І. Є. Набуття, здійснення та захист майнових прав інтелектуальної власності в Україні : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 522 с.

199. Яновицька Г.Б. Цивільно-правові засоби захисту прав споживачів в Україні : монографія. Львів : Видавництво «Растр-7», 2018. 400 с.

200. Яновицька Г.Б., Кучер В.О. та ін. Цивільне право України : підручник : в 2 т. Т. 1 / кол. авторів; за ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. Львів : «Новий Світ-2000», 2014. 444 с.

201. Ярмиш О. Н. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні : навч. посіб. / О. Н. Ярмиш, В. О. Серьогін ; за заг. ред. Ю. М. Тодики. Х. : Нац. ун-т внут. справ, 2014. 367 с.

202. Honore A.M. Ownership. In *Oxford essays in jurisprudence* / ed. by A.W. Guest. Oxford: Oxford University Press, 1961. P. 112–128.

203. Koistinen P. INTERREG programmes in 2000–2006. *Phare Tacis Cross Border Co-operation Project Facility Newsletter*. Vol. 4.

204. Newman F. *Modernising governance : new labour, policy, and society*. London : Sage, 2001. P. 23.

205. Ostrom E. An agenola for the study of institutions. *Publish choice*. 1986. Vol. 48. № 1. P. 3–25.

206. Wspólna polsko-ukraińska strategia współpracy transgranicznej. Lubelskie, Podkarpackie, Wołyńskie, Lwowskie. 2005–2015. Razem ku przyszłości. Lublin : Dom Europy, 2005. 50 s.

ДОДАТКИ**Додаток А****СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ПО ТЕМІ ДИСЕРТАЦІЇ**

Публікації, в яких опубліковано основні результати дисертації:

1. Маковецький А.М. Окремі питання набуття права власності територіальними громадами за законодавством України. *Юридичний вісник*. 2022. № 5. С. 225-231.
2. Маковецький А.М. Окремі питання здійснення права власності територіальними громадами в умовах воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2022. № 3. С. 181-187.
3. Маковецький А.М. Поняття права власності територіальних громад за законодавством України. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 6. С. 7-11.
4. Маковецький А.М. Щодо визначення територіальної громади як суб'єкта права власності в Україні. *Часопис цивілістики*. 2022. Випуск 47. С. 14-19.

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати:

1. Маковецький А.М. Правове регулювання права комунальної власності. *Офіційна концепція оновлення Цивільного кодексу України: проблеми практичної реалізації* : матеріали Всеукр. круглого столу, (м. Одеса, 25 лютого 2021 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова, д.ю.н., проф. О.І. Харитонової. Одеса : Фенікс, 2021. С. 50-53.
2. Маковецький А.М. Суб'єкти права комунальної власності. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя*

прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 474-477.

3. Маковецький А.М. Деякі питання цивільно-правового захисту права комунальної власності в Україні. *Цивілістичні проблеми колізії приватних та публічних інтересів в умовах пандемії COVID-19* : матер. Всеукр. наук.-практ. конференції (м. Одеса, 21 червня 2021 р.) / за заг. ред. Є. О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2021. С. 36-39.

4. Маковецький А.М. Щодо питання визначення об'єктів права комунальної власності за законодавством України. *Римське право і сучасність. Кодифікація та рекодифікація цивільного законодавства в Україні: досвід і перспективи* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Одеса, 25 червня 2021 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2021. С. 76-78.

5. Маковецький А.М. Деякі питання цивільно-правового регулювання права комунальної власності. *Шерешевські читання. Проблеми цивілістики в умовах пандемії та IT* : матер. Всеукр. наук. Конференції, (м. Одеса, 10 грудня 2021 р.) / за заг. ред. Є. О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2021. С. 44-47.

6. Маковецький А.М. Окремі питання реалізації права комунальної власності. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф., (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 697-699.

7. Маковецький А.М. Правове регулювання права власності територіальної громади в умовах воєнного стану. *Приватне право в умовах війни* : матеріали всеукр. наук. конф., (м. Одеса, 15 листопада 2022 р.) / за заг.

ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитонova, д.ю.н., проф. І. Давидової ; НУ «Одеська юридична академія. Одеса, 2022. С. 148-152.

8. Маковецький А.М. Об'єкти права власності територіальних громад в Україні. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку* : матер. Всеукр. наук. конф. молодих вчених, (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.) [Електронне видання] / уклад.: В. С. Кучерявенко, Л. С. Бондарчук. І. С. Радковська [та ін.] ; за ред. М. Р. Аракеляна, К. І. Спасової. Одеса, 2022. С. 64-67.

9. Маковецький А.М. Територіальна громада як суб'єкт права власності за законодавством України. *Шерешевські читання: спадкове право в умовах війни* : матеріали Всеукр. наук. конф., (м. Одеса, 8 грудня 2022 р.) [Електронне видання] / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонova ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. С. 22-24.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертацію підготовлено та обговорено на кафедрі цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія». Основні наукові положення дисертації були апробовані у виступах на наукових конференціях й семінарах, зокрема на: Всеукраїнському круглому столі «Офіційна концепція оновлення Цивільного кодексу України: проблеми практичної реалізації» (м. Одеса, 25 лютого 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства в цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)» (м. Одеса, 21 травня 2021 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Цивілістичні проблеми колізії приватних та публічних інтересів в умовах пандемії COVID-19» (м. Одеса, 21 червня

2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Римське право і сучасність. Кодифікація та рекодифікація цивільного законодавства в Україні: досвід і перспективи» (м. Одеса, 25 червня 2021 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Шерешевські читання. Проблеми цивілістики в умовах пандемії та ІТ2» (м. Одеса, 10 грудня 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)» (м. Одеса, 17 червня 2022 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Приватне право в умовах війни» (м. Одеса, 15 листопада 2022 р.); Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених «Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку» (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Шерешевські читання: спадкове право в умовах війни» (Одеса, 8 грудня, 2022 р.).

АКТ

про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження
МАКОВЕЦЬКОГО Андрія Миколайовича на тему: «Право власності
територіальних громад за законодавством України» на здобуття наукового
ступеня вищої освіти доктора філософії з галузі знань 08-Право, спеціальності
081-Право

Комісія у складі: голови: заступника начальника Південного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Одеса) Анатолія Буряченка, членів: заступника начальника Управління – начальника відділу судової роботи та міжнародної правової допомоги в Одеській області Південного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Одеса) Сергія Короткова та головного спеціаліста відділу судової роботи та міжнародної правової допомоги в Одеській області Південного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Одеса) Катерини Лукасевич склали цей акт з приводу того, що результати дисертаційного дослідження Маковецького Андрія Миколайовича на тему «Право власності територіальних громад за законодавством України» за спеціальністю 081 «Право» на здобуття наукового ступеня доктора філософії, впроваджено у процес підготовки працівників Південного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Одеса).

Комісія вважає, що викладені у публікаціях пропозиції та висновки заслуговують практичного використання у діяльності Південного

міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Одеса). Рекомендовано до використання наступні публікації:

1. Маковецький А.М. Суб'єкти права комунальної власності. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру* (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України): у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 474-477.
2. Маковецький А.М. Деякі питання цивільно-правового захисту права комунальної власності в Україні. *Цивілістичні проблеми колізії приватних та публічних інтересів в умовах пандемії COVID-19* : матер. Всеукр. наук.- практ. конференції / за заг. ред. Є. О. Харитонова. Одеса, 2020. С. 36-39.
3. Маковецький А.М. Правове регулювання права комунальної власності. *Офіційна концепція оновлення Цивільного кодексу України: проблеми практичної реалізації* : матеріали Всеукр. круглого столу, Одеса, 25 лютого 2021 р. / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова, д.ю.н., проф. О.І. Харитонової. Одеса: Фенікс, 2021. С. 50-53.
4. Маковецький А.М. Щодо питання визначення об'єктів права комунальної власності за законодавством України. *Римське право і сучасність. Кодифікація та рекодифікація цивільного законодавства в Україні: досвід і перспективи*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 25 червня 2021 р. / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2021. С. 76-78.
5. Маковецький А.М. Деякі питання цивільно-правового регулювання права комунальної власності. *Шерешевські читання. Проблеми цивілістики в умовах пандемії та IT*: матер. Всеукр. наук. конференції (м. Одеса, 10 грудня 2021 р.) / за заг. ред. Є. О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2021. С. 44-47.
6. Маковецький А.М. Окремі питання реалізації права комунальної власності. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна*

безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 697-699.

7. Маковецький А.М. Територіальна громада як суб'єкт права власності за законодавством України. *Шерешевські читання: спадкове право в умовах війни*: матеріали Всеукр. наук. конф. (Одеса, 8 грудня, 2022 р.) [Електронне видання] / за заг. ред. д.ю.н., проф. С. О. Харитонов; НУ «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. С. 22-24.

8. Маковецький А.М. Правове регулювання права власності територіальної громади в умовах воєнного стану. Приватне право в умовах війни : матеріали всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листоп. 2022 р.) / за заг. ред.: д.ю.н., проф. С. Харитонов, д.ю.н., проф. І. Давидової ; НУ «Одеська юридична академія. Одеса, 2022. С. 148-152.

9. Маковецький А.М. Об'єкти права власності територіальних громад в Україні. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку*: матер. Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 листоп. 2022 р.) [Електронне видання] / уклад.: В. С. Кучерявенко, Л. С. Бондарчук, І. С. Радковська [та ін.]; за ред. М. Р. Аракеляна, К. І. Спасової. – Одеса, 2022. С. 64-67.

10. Маковецький А.М. Окремі питання набуття права власності територіальними громадами за законодавством України. *Юридичний вісник*. 2022. №5. С. 225-231.

11. Маковецький А.М. Окремі питання здійснення права власності територіальними громадами в умовах воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2022. №3. С. 181-187.

12. Маковецький А.М. Поняття права власності територіальних громад за законодавством України // *Juris Europensis Scientia*. – 2022. - №6. – С. 7-11.

13. Маковецький А.М. Щодо визначення територіальної громади як суб'єкта права власності в Україні. *Часопис цивілістики*. Випуск 47. 2023. С. 14-19.

Заступник начальника
Південного міжрегіонального управління
Міністерства юстиції (м. Одеса)

А. БУРЯЧЕНКО

Заступник начальника Управління –
начальник відділу судової роботи
та міжнародної правової допомоги
в Одеській області Південного
міжрегіонального управління
Міністерства юстиції (м. Одеса)

С. КОРОТКОВ

Головний спеціаліст відділу судової роботи
та міжнародної правової допомоги
в Одеській області Південного
міжрегіонального управління
Міністерства юстиції (м. Одеса)

К. ЛУКАСЕВИЧ

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
 Ректор Національного університету
 «Одеська юридична академія»,
 О. Тодошак
 « 07 » 09 2023 р.

АКТ

**про впровадження наукових розробок дисертаційного
 дослідження Маковецького Андрія Миколайовича
 на тему: «Право власності територіальних громад за
 законодавством України» в навчальну та науково-дослідну діяльність
 Національного університету «Одеська юридична академія»**

Комісія у складі: *голови* – проректора з наукової роботи Національного університету «Одеська юридична академія», професора М.Р. Аракеляна, *членів комісії*: проректора з навчальної роботи Національного університету «Одеська юридична академія», професора Г.О. Ульянкової, начальника навчально-методичного відділу Національного університету «Одеська юридична академія» Л.В. Кузнєцової, декана факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія», доцента Д.О. Колодіна, завідувача кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», професора С.О. Харитонова, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Маковецького Андрія Миколайовича на тему: «Право власності територіальних громад за законодавством України» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право» використовуються у навчальному процесі Національного університету «Одеська юридична академія» при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право», «Цивільне та сімейне право України», «Сучасні проблеми цивільного права», «Цивільне та сімейне право в сучасних умовах», «Проблеми цивільного права: теорія і практика», «Захист права власності», а також у науково-дослідній роботі студентів, аспірантів, науковців.

Так, були враховані положення дисертації про необхідність розширити обсяг матеріалу, що викладається у рамках навчальних дисциплін «Цивільне право», «Цивільне та сімейне право України», «Сучасні проблеми цивільного права», «Цивільне та сімейне право в сучасних умовах», «Проблеми цивільного права: теорія і практика», «Захист права власності», зокрема, включити питання щодо розширеного визначення права власності територіальних громад за законодавством України, в тому числі особливостей виникнення, здійснення та припинення права власності територіальних громад в умовах воєнного стану, а також захисту права власності територіальних громад в сучасних умовах.

При розробці програми навчальних дисциплін «Цивільне право», «Цивільне та сімейне право України», «Сучасні проблеми цивільного права», «Цивільне та сімейне право в сучасних умовах», «Проблеми цивільного права: теорія і практика», «Захист права власності» були враховані висновки дисертаційної роботи, зокрема, щодо проблем визначення правової природи територіальної громади як суб'єкта цивільних правовідносин, щодо визначення підстав виникнення та припинення права власності територіальних громад, щодо проблем здійснення та захисту права власності територіальних громад в сучасному законодавстві України, які необхідно розширити, доповнити та запропонувати внести зміни у чинне законодавство України.

Крім того, рекомендовано до використання у навчальному процесі 13 наукових праць, основними з яких є наступні публікації:

1. Маковецький А.М. Суб'єкти права комунальної власності. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру* (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України): у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 474-477.

2. Маковецький А.М. Деякі питання цивільно-правового захисту права комунальної власності в Україні. *Цивілістичні проблеми колізії приватних та публічних інтересів в умовах пандемії COVID-19* : матер. Всеукр. наук.-практ. конференції / за заг. ред. Є. О. Харитонova. Одеса, 2020. С. 36-39.

3. Маковецький А.М. Правове регулювання права комунальної власності. *Офіційна концепція оновлення Цивільного кодексу України: проблеми практичної реалізації* : матеріали Всеукр. круглого столу, Одеса, 25 лютого 2021 р. / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонova, д.ю.н., проф. О.І. Харитонovої. Одеса: Фенікс, 2021. С. 50-53.

4. Маковецький А.М. Щодо питання визначення об'єктів права комунальної власності за законодавством України. *Римське право і сучасність. Кодифікація та рекодифікація цивільного законодавства в Україні: досвід і перспективи*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса,

25 червня 2021 р. / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2021. С. 76-78.

5. Маковецький А.М. Деякі питання цивільно-правового регулювання права комунальної власності. *Шерешевські читання. Проблеми цивілістики в умовах пандемії та ІТ*: матер. Всеукр. наук. конференції (м. Одеса, 10 грудня 2021 р.) / за заг. ред. Є. О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2021. С. 44-47.

6. Маковецький А.М. Окремі питання реалізації права комунальної власності. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 697-699.

7. Маковецький А.М. Територіальна громада як суб'єкт права власності за законодавством України. *Шерешевські читання: спадкове право в умовах війни*: матеріали Всеукр. наук. конф. (Одеса, 8 грудня, 2022 р.) [Електронне видання] / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова; НУ «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. С. 22-24.

8. Маковецький А.М. Правове регулювання права власності територіальної громади в умовах воєнного стану. Приватне право в умовах війни: матеріали всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листоп. 2022 р.) / за заг. ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитонова, д.ю.н., проф. І. Давидової; НУ «Одеська юридична академія. Одеса, 2022. С. 148-152.

9. Маковецький А.М. Об'єкти права власності територіальних громад в Україні. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку*: матер. Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 листоп. 2022 р.) [Електронне видання] / уклад.: В. С. Кучерявенко, Л. С. Бондарчук, І. С. Радковська [та ін.]; за ред. М. Р. Аракеляна, К. І. Спасової. – Одеса, 2022. С. 64-67.

10. Маковецький А.М. Окремі питання набуття права власності територіальними громадами за законодавством України. *Юридичний вісник*. 2022. №5. С. 225-231.

11. Маковецький А.М. Окремі питання здійснення права власності територіальними громадами в умовах воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2022. №3. С. 181-187.

12. Маковецький А.М. Поняття права власності територіальних громад за законодавством України. *Juris Europensis Scientia*. 2022. №6. С. 7-11.

13. Маковецький А.М. Щодо визначення територіальної громади як суб'єкта права власності в Україні. *Часопис цивілістики*. Випуск 47. 2023. С. 14-19.

Використання зазначених результатів дозволило більш повно та ґрунтовно викласти матеріали вказаних навчальних дисциплін та надати студентам Національного університету «Одеська юридична академія» відомості про поняття та правову природу права власності територіальних громад за законодавством України, а також її підстави виникнення, здійснення та припинення. На основі вищезазначених публікацій запропоновано шляхи вдосконалення положень в сфері права власності територіальних громад за законодавством України.

Голова комісії:

Мінас АРАКЕЛЯН

Члени комісії:

Галина УЛЬЯНОВА

Людмила КУЗНЕЦОВА

Денис КОЛОДІН

Євген ХАРИТОНОВ